

Baltic Institute of Social Sciences

**INVALĪDU RITENKRĒSLU LIETOTĀJU
INTEGRĀCIJA DARBA TIRGŪ**

RĪGA 2006

Baltic Institute of Social Sciences

Šis dokuments ir veidots ar 71% Eiropas Savienības finansiālu atbalstu no Eiropas Sociālā fonda, 24% Latvijas valsts budžeta un 5% nodibinājuma „Baltic Institute of Social Sciences” finansiālu ieguldījumu. Par šī dokumenta saturu pilnībā atbild nodibinājums „Baltic Institute of Social Sciences”, un tas nevar tikt uzskatīts par Eiropas Kopienas vai Latvijas valsts viedokli.

Autori: Brigita Zepa, Inese Šūpule, Inguna Tomsone, Līga Krastiņa

Vāka noformējums: Žanna Prane
Izgatavots: SIA „Jura Apgāds”

© Baltic Institute of Social Sciences, 2006

Elizabetes iela 65 - 16, Rīga LV-1050, Latvija
Tālr.: 371 7217553
Fakss: 371 7217560
www.biss.soc.lv

SATURS

IEVADS	4
PĒTĪJUMA APRAKSTS	5
PĒTĪJUMA TEORĒTISKAIS PAMATOJUMS UN HIPOTĒZES	8
SECINĀJUMI	13
Invalidu riteņkrēslu lietotāju situācija darba tirgū	13
Invalidu riteņkrēslu lietotāju motivācija iekļauties darba tirgū	14
Darba devēju attieksme	16
Ieteikumi	18
 PĒTĪJUMA REZULTĀTI	
I. IEPRIEKŠ VEIKTO PĒTĪJUMU UN PROJEKTU APSKATS	21
II. DZIĻO INTERVIJU AR INVALIDĪDIEM RITEŅKRĒSLU LIETOTĀJIEM REZULTĀTI	30
III. INVALIDU RITEŅKRĒSLU LIETOTĀJU APTAUJAS REZULTĀTI	61
IV. DZIĻO INTERVIJU AR DARBA DEVĒJIEM REZULTĀTI	85

IEVADS

No visiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem nodarbināti ir tikai 20%. Sieviešu riteņkrēslu lietotāju vidū nodarbinātība ir vēl zemāka. Kas ir galvenie šķēršļi, kas kavē invalīdu riteņkrēslu lietotāju integrāciju darba tirgū, un kā tos pārvarēt – tie ir jautājumi, kas aplūkoti šajā pētījumā.

Baltijas Sociālo zinātņu institūta veiktais pētījums atklāj, ka blakus objektīvajiem apstākļiem – pārvietošanās grūtībām un vides nepieejamībai - liela nozīme ir arī subjektīvajiem faktoriem. No vienas puses, tā ir sabiedrības un, jo īpaši, darba devēju neizpratne un domāšanas stereotipi par invalīdiem riteņkrēslā kā „atšķirīgiem cilvēkiem”, no otras puses, tā ir pašu invalīdu pakļaušanās sabiedrības stereotipu spiedienam un pasivitāte vai pat atteikšanās no iesaistīšanās darba dzīvē.

Pētījums parāda, ka sekmīgai invalīdu riteņkrēslu lietotāju integrācijai darba tirgū nepieciešama gan institucionāla palīdzība, gan sabiedrības izpratne un morāls atbalsts.

PĒTĪJUMA APRAKSTS

Pētījuma mērķis ir sekmēt nodarbinātības un sociālās integrācijas politikas attīstību valstī, lai nodrošinātu invalīdu riteņkrēslu lietotāju izglītības un profesionālā ceļa izvēli, palielinātu invalīdu riteņkrēslu lietotāju motivāciju celt savu konkurētspēju darba tirgū un mazinātu sociālo atstumtību un bezdarbu.

Pētījuma mērķa grupas ir invalīdi riteņkrēslu lietotāji (Rīgā un citos Latvijas reģionos; invalīdi ar profesionālo izglītību un bez profesionālās izglītības) un darba devēji dažādās nozarēs un reģionos.

Pētījuma uzdevumi:

- atklāt faktorus, kas veicina invalīdu riteņkrēslu lietotāju bezdarbu un sociālo atstumtību;
- sniegt izpratni par to, kas nosaka invalīdu riteņkrēslu lietotāju izglītības ceļa un darba ierobežojumus;
- sniegt ierosinājumus, kādā veidā sekmēt invalīdu riteņkrēslu lietotāju profesionālo mobilitāti un integrāciju sabiedrībā.

Metodoloģijas apraksts

Pētījuma ietvaros tika izmantotas gan kvantitatīvās (aptauja), gan kvalitatīvās (padziļinātās intervijas) metodes. Vairāku pētījumu metožu izmantošana gan nodrošina iespēju vispusīgāk aplūkot invalīdu riteņkrēslu lietotāju spēju integrēties darba tirgū un sabiedrībā, gan arī ļauj izvēlēties katrai mērķa grupai atbilstošāko metodoloģiju. Kvantitatīvo metožu izmantošana ļauj apzināt dažādu viedokļu, attieksmju izplatību un noskaidrot invalīdu riteņkrēslu lietotāju kopējās problēmas. Kvalitatīvo metožu izmantošana sniedz padziļinātu izpratni par cilvēku pieredzi un motīviem.

Dziļās intervijas ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem. Tika veiktas 20 dziļās intervijas: 11 ar strādājošiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem un 9 ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem - bezdarbniekiem. 15 no intervijām tika veiktas Rīgā, bet 5 – ārpus Rīgas. Intervijas ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem veiktas laikā no 2005. gada jūlija līdz augustam.

Interviju mērķis: izpētīt invalīdu riteņkrēslu lietotāju darba pieredzi, motivāciju iesaistīties darba tirgū un turpināt izglītību; noskaidrot invalīdu iesaistīšanos sociālajos tīklos gan pirms, gan pēc invaliditātes iegūšanas, kā arī gūt izpratni par to, kā savu sociālo stāvokli vērtē paši invalīdi riteņkrēslu lietotāji.

Dziļās intervijas ar darba devējiem. Ar darba devējiem tika veiktas 20 intervijas: 18 ar darba devējiem, kuri uzņēmumos nav nodarbinājuši riteņkrēslu lietotājus, 2 ar tādiem, kuriem ir bijusi šāda sadarbība. 16 intervijas tika veiktas ar darba devējiem Rīgā, 4 – ar darba devējiem ārpus Rīgas. Intervijas ar darba devējiem veiktas laikā no 2005. gada oktobra līdz novembrim.

Interviju mērķis: izprast iemeslus, kas darba devēju motivē vai kavē pieņemt darbā riteņkrēsla lietotāju; noskaidrot, kāda ir viņu pieredze sadarbībā ar invalīdiem; gūt izpratni par to, kas varētu sekmēt šo sadarbību.

Invalīdu aptauja. Aptaujā tika iekļauts 301 respondents, no kuriem 240 – invalīdi riteņkrēsla lietotāji un 61 – cilvēki ar cita veida invaliditāti. Aptaujas izlase tika veikta tā, lai tiktu pārstāvēti visi Latvijas reģioni. Aptaujas laiks: 2005. gada novembris - 2006. gada februāris.

Aptaujas mērķis: noskaidrot bezdarba izplatību, bezdarba riska grupas, apzināt dažādu viedokļu, attieksmju izplatību un noskaidrot invalīdu riteņkrēslu lietotāju problēmu specifiku.

TEORĒTISKAIS PAMATOJUMS UN HIPOTĒZES

Teorētiskais pamatojums

Pētījumu rezultāti liecina, ka invalīdi riteņkrēslu lietotāji sabiedrībā nereti tiek uztverti kā „savādāki” cilvēki (Campbell¹ et al., 1986; Chan² et al., 1988; Getbing, 1991; Weisel³, 1988). Sabiedrības skatījums uz šo indivīdu grupu ir apvīts stereotipiem, stigmatizēts un nereti invalīdi riteņkrēslu lietotāji tiek uztverti kā atkarīgi, emocionāli nelīdzsvaroti, izolēti un bieži arī kā garīgi atpalikuši (Altman⁴, 1981).

Furnams un Pendreds⁵ (1983), Virds (1981) norāda, ka vairumā gadījumu invalīdu riteņkrēslu lietotāju nespēju veikt kādas darbības nosaka nevis invaliditāte, bet apkārtējās „neinvalīdu” sabiedrības attieksme pret invalīdiem riteņkrēslos. Vraits⁶ (1983) norāda, ka šādu situāciju rada sabiedrības neizpratne par dažādu invaliditāšu izraisītajiem ierobežojumiem. Pret cilvēkiem, kuriem invaliditāte izpaužas kādā noteiktā aspektā, sabiedrība nereti izturas tā, it kā tie būtu jebkādā veidā nespējīgi. Laika gaitā, institucionalizējoties uzvedības modeļiem, aizspriedumi kļūst par reāliem mehānismiem, kas

¹ Campbell, M., Culi., J. & Hardy, R. (1986) Disabled persons' attitudes towards disability, *Psychological: A Quarterly of Human Behavior*.

² Chan, F., Hedl, J., Parker, H., Lam, C., Chan, T. & Yu, B. (1988) Differential attitudes of Chinese students towards people with disabilities, *International Journal of Social Psychiatry*.

³ Weisel, A. (1988) Contact with mainstream disabled children and attitudes towards disability, *Educational Psychology*.

⁴ Altman, B. (1981) Studies of attitudes towards the handicapped: the need for a new 2 direction, *Social Psychology*.

⁵ Furnham, A. & Pendred, J. (1983) Attitudes towards the mentally and physically disabled, *British Journal of Medical Psychology*.

⁶ Wright, B. (1983) *Physical Disability: A Psychological Approach* (2nd ed.) (New York, Harper and Row).

ierobežo invalīda spēju būt patstāvīgam. Kā norāda Linkovskijs⁷ (1968), šis process var arī attīstīties līdz tam, ka invalīdu, kas mēģina īstenot savus mērķus un dzīvot patstāvīgi, sabiedrība uzlūko kā deviantu gadījumu.

J. Tennijs⁸ (1953) izvirza trīs galvenos faktorus, kas ierobežo invalīdus riteņkrēslu lietotājus: 1) objektīvie invaliditātes ierobežojumi; 2) ierobežojumi, kurus uzspiež sabiedrība; 3) paša riteņkrēsla lietotāja ierobežojumi sev, kuri rodas, indivīdam pieņemot sabiedrības viedokli. Šroedels (1978) norāda, ka galvenā problēma, kas rodas, sabiedrībai uzspiežot savus stereotipus invalīdiem, ir paša invalīda ietekmēšanās no tiem. Pakļaujoties sociālajam spiedienam, invalīds pieņem uzspiestos stereotipus un rīkojas atbilstoši tiem. Kamēr nav mainīts sabiedrības viedoklis, arī stigmatizēto grupu nav iespējams pārveidot tā, lai tā spētu sevi sekmīgi nodrošināt.

Tātad var identificēt divus problēmu lokus. No vienas puses, pastāv invalīdi kā grupa, kura pati pakļaujas sabiedrības stereotipu spiedienam. No otras puses, pastāv mazinformētais sabiedrības vairākums, kura attieksmi pret invalīdiem caurvij aizspriedumi un stereotipi par šo grupu. Iezīmējas arī divi iespējamie darbības virzieni, kā sekmēt invalīdu integrāciju sabiedrībā: invalīdu riteņkrēslu lietotāju motivēšana un

⁷ Linkowsky, D., Jacques M. & Gaier, E. (1968) Contact as variable in the perception of disability, *Journal of Social Psychology*.

⁸ Tenny, J. (1953) The minority status of the handicapped, *Exceptional Children*, 19, pp. 260-264.
Weir, S. (1981) Our image of disabled people and how ready we are to help, *New Society*.

atbalstīšana (sociālais darbs, darbavietu nodrošināšana, izglītošana utt.) un sabiedrības vairākuma informēšana.

Nozīmīgs resurss, kas sekmē invalīda integrāciju darbā, ir sociālie kontakti. Indivīds, kam ir vairāk sociālo kontaktu ar dažādu grupu pārstāvjiem, spēj risināt problēmas vai sasniegt mērķi sekmīgāk, nekā indivīds ar šauru vai tikai no vienas grupas pārstāvjiem veidotu sociālo kontaktu loku.

Sociālo tīklu efektivitāti nosaka vairāki faktori – konkrētā indivīda kontaktu daudzums, šo kontaktu nozīmīgums sociālajā telpā, indivīda pozīcija kontaktu tīklā un kontaktu daudzveidība.

Nozīmīgākie faktori, kas nosaka indivīda spēju iegūt sociālos kontaktus, veidot sociālos tīklus, ir izglītība, ģimene (tai skaitā ģimenes sociālo tīklu pārņemšana), darbs un vaļasprieki.

Gadījumos, kad sociālie kontakti ir vāji attīstīti, veidojas sociālā atstumtība. Indivīds ir spiests visas radušās situācijas risināt individuāli, kas vēlāmā rezultāta sasniegšanai prasa lielāku personisko resursu ieguldījumu (piemēram, laiku, naudu).

Gan invalīdu riteņkrēslu lietotāju fiziskie ierobežojumi, gan sabiedrības aizspriedumi mazina invalīdu pieeju sociālajiem tīkliem. Tas savukārt ierobežo viņu iespējas atrast darbu un īstenot savus mērķus.

Ādams Smits⁹ kompensācijas teorijas ietvaros aplūko saistību starp kompensāciju un darbu. Darbinieka nepieciešamība un viņa darba alga tiek analizēta, summējot, kādas apmaiņas vērtības darbinieks sniegs darba devējam. Uz šāda aprēķina pamatojas kompensācija, ko darba devējs piedāvā darbiniekam. Balstoties uz šādu skaidrojumu, varam pieņemt, ka darba devējs nepieņems darbā indivīdu, kura spējas tas novērtēs kā sava uzņēmuma darbiniekam neatbilstošas. Kā jau tika minēts, par invalīdiem riteņkrēslos ir izplatīti stereotipi kā par nespējīgiem un/ vai garīgi nelīdzsvarotiem, un tādēļ šāda darbinieka pieņemšanu darba devējs var saistīt arī ar neparedzētiem izdevumiem. Ja darba devējs maksā invalīdam tādu pašu algu kā pārējiem darbiniekiem, viņš var uzskatīt šīs darba attiecības par nerentablām. Savukārt alga, ko tas varētu maksāt, lai ieguvumu un ieguldījumu līdzsvarotu, ir pārāk zema. Tādējādi sabiedrībā pastāvošie stereotipi par problēmām, kas saistītas ar invalīdu nodarbināšanu, var mazināt darba devēja ieinteresētību nodarbināt invalīdus ar īpašām vajadzībām.

Invalīda riteņkrēslā kā maz zināmas sociālās grupas pārstāvja nodarbināšanu darba devējs saista ar potenciālu risku. Šo risku var pastiprināt bailes no valsts likumdošanas, kas paredz īpašu invalīdu riteņkrēslu lietotāju aizsardzību (Drukers, 1992)¹⁰. Tā kā invalīdu riteņkrēslā nodarbināšanu darba devējs

⁹ Smith, A. (1976), *In inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Dunwoody, GA: Norman S. Berg.

¹⁰ Drucker, P. (1992), *Managing for the future*, New York: Dutton.

uztver kā papildus risku, darba devējam drošāk ir izvēlēties darbinieku, pret kuru viņš izjūt uzticību un kurš viņam šķietami nerada papildus riska situāciju.

Riska situācijās darba devējs mēģina stratēģiski saistīties ar lielākām vai noturīgākām ekonomiskām vienībām (Ungsons un Stīrs, 1984)¹¹. Risku, ko uzņemas uzņēmējs, pieņemot darbā invalīdus, varētu palīdzēt pārvarēt valsts. Taču valsts reizē ir arī viens no riska radītājiem, jo likumdošanā ir paredzēta aizsardzība riskantajam darbiniekam.

Hipotēzes

Balstoties uz iepriekš aplūkoto teoriju, izvirzītas sekojošas hipotēzes. Invalīdu iekļaušanos darba tirgū ietekmē:

- a) invalīda rīcībā esošie resursi (intelektuālie, profesionālie, tehniskie, sociālie);
- b) pārvietošanās iespējas un vides pieejamība;
- c) sabiedrības, darba devēju aizspriedumi, nepietiekamā informētība;
- d) invaliditātes ieguves laiks;
- e) pazemināts pašnovērtējums;
- f) atšķirīgās iespējas dažādās sociāli demogrāfiskajās invalīdu grupās.

¹¹ Ungson, G. R., & Steers, R. M. (1984), Motivation and politics in executive compensation. *Academy of Management Review*.

SECINĀJUMI

Invalīdu riteņkrēslu lietotāju situācija darba tirgū

Invalīdu riteņkrēslu lietotāju vidū ir salīdzinoši zems nodarbinātības līmenis. No visiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem algotu darbu strādā tikai 20%. Nodarbinātības līmenis būtiski atšķiras dažādās sociāldemogrāfiskajās invalīdu grupās.

Nozīmīgs faktors, kas nosaka invalīda spēju iekļauties darba tirgū, ir vecums, kādā invaliditāte ir iegūta. Pēc invaliditātes iegūšanas retāk tiek uzsākta vai turpināta izglītība un arī retāk veidojas sociālo kontaktu tīkli, kas sekmētu iekļaušanos darba tirgū. Ja invaliditāte ir iegūta agrā bērnībā, indivīdam trūkst gan izglītības, gan sociālo kontaktu, kas tam palīdzētu iekļauties darba tirgū. Tādējādi paaugstinātu riska grupu veido invalīdi, kas invaliditāti ir ieguvuši agrā bērnībā vai jau piedzimstot.

Paaugstinātai riska grupai pieskaitāmi arī tie, kas savu invaliditāti ieguvuši pēc 35 gadu vecuma. Iespējas strādāt algotu darbu pēc invaliditātes iegūšanas bieži saistās ar nepieciešamību pārkvalificēties. Vecumam pieaugot, mazinās invalīdu gatavība un motivācija papildus izglītoties, pārkvalificēties.

No invalīda vecuma atkarīga arī viņa nodarbinātība. Visbiežāk algotu darbu strādā invalīdi vecumā no 25 līdz 45 gadiem. Galvenie iemesli, kādēļ vecāki respondenti nespēj iekļauties darba tirgū, ir motivācijas un zināšanu trūkums un zems savu spēju pašvērtējums. Motivācijas trūkums un pazemināts spēju pašvērtējums biežāk ir novērojams to invalīdu vidū, kas pēc invaliditātes iegūšanas vispār nav strādājuši algotu darbu.

Jāuzsver, ka sievietes invalīdes ir ievērojami retāk nodarbinātas nekā vīrieši. Sieviešu invalīdu rīcībā retāk ir komunikāciju veicinošie resursi (piemēram, internets mājās, mobilais telefons, automašīna), kas atvieglotu tām integrāciju darba tirgū. Arī invalīdi cittautieši ir daudz retāk iesaistīti darba tirgū nekā latvieši, un invalīdu cittautiešu rīcībā retāk ir komunikācijai nepieciešamie resursi.

Galvenās grūtības, ar ko saskaras invalīdi, gan mēģinot iegūt izglītību, gan iekļaujoties darba tirgū, ir grūtības pārvietoties ārpus mājām, nepielāgotas telpas un veselības problēmas. Jāuzsver, ka minētie šķēršļi visvairāk ierobežo invalīdu iespējas iegūt izglītību.

Invalīdu riteņkrēslu lietotāju motivācija iekļauties darba tirgū

Invalīdu riteņkrēslu lietotāju iespējas risināt invaliditātes radītās problēmas lielā mērā nosaka viņu sociālo kontaktu tīkli.

Sociālo kontaktu tīkli pēc invaliditātes iegūšanas mainās un nereti tie aprobežojas ar invalīdu kopienā.

Izmaiņas pēc invaliditātes iegūšanas ir novērojamas gandrīz visās sfērās. Invalīdu dzīvē notiek pieredzes pārrāvums: iepriekšējās pieredzes nozīmība samazinās, bet tās vietā nepieciešama cita. Rehabilitācijas un ārstēšanās periods pēc invaliditātes iegūšanas negatīvi ietekmē profesionālās iemaņas, tā rezultātā notiek „izkrišana” no darba tirgus aprites, tas mazina arī motivāciju no jauna iesaistīties darba tirgū. Ilgstošs rehabilitācijas periods kalpo par iemeslu pazeminātam pašnovērtējumam. To nereti pastiprina arī nespēja turpināt darbu ierastajā specialitātē, pārkvalifikācijas nepieciešamība, kā arī invalīda vēlme turpināt pirms traumas piekopto dzīves veidu. Pieredzes „pārrāvumu” sekmē arī sabiedrībā valdošie stereotipi par būtiskajām atšķirībām starp invalīdu riteņkrēslu lietotāju un pārējo sabiedrības locekļu dzīvi un iespējām.

Kā vienu no mehānismiem, kā atkal iekļauties darba tirgū, invalīdi riteņkrēslu lietotāji izmanto invalīdu sabiedriskās organizācijas, kas kalpo kā tilts starp atsevišķām invalīdu kopienām un sabiedrību. Tomēr grūtības pārvietoties ārpus mājas un nepielāgotās telpas nereti liedz invalīdam saņemt arī NVO palīdzību.

Gan pārvietošanās grūtības, gan mūsdienu informācijas tehnoloģiju trūkumu biežāk izjūt invalīdi riteņkrēslu lietotāji laukos.

Kopumā invalīda riteņkrēsla lietotāja spēju integrēties darba tirgū lielā mērā nosaka gan viņa personības iezīmes, gan intelektuālie resursi: invalīdam ir jāzina savas tiesības un jābūt gatavam ilgstoši cīnīties par tām.

Pētījums liecina, ka invalīdu riteņkrēslu lietotāju integrācijai darba tirgū nepieciešama gan lielāka sabiedrības izpratne, gan arī institucionāls atbalsts.

Darba devēju attieksme

Vairumam darba devēju nav bijusi saskarsme ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem un informāciju par tiem darba devēji parasti guvuši no medijiem. Parasti viņu izpratne ir virspusēja, jo masu medijos tikai daļēji ir atspoguļotas riteņkrēslu lietotāju problēmas. Darba devēji, kuriem ir bijusi personīga saskare ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem, daudz augstāk vērtē šādu cilvēku darba spējas.

Lai gan darba devēji atzīst, ka varētu nodarbināt invalīdus savā uzņēmumā, tomēr tie min daudzus iemeslus, kādēļ šāda sadarbība nevarētu notikt, uzsverot gan to, ka uzņēmuma specifika neļauj nodarbināt invalīdus, gan arī to, ka neviens invalīds riteņkrēslu lietotājs nav pieteicies. No darba devēju viedokļa invalīdu riteņkrēslu lietotāju zemajā nodarbinātības līmenī var vainot pašus invalīdus, viņu kūtrumu, meklējot darba vietu. Darba devēji vaino arī NVA, kas pietiekami neinformē darba devējus par piedāvājumiem un iespējām, kādus šī aģentūra

sniedz darba devējiem, kas nodarbina invalīdus. Darba devēji norāda, ka viņi būtu vairāk ieinteresēti invalīdu nodarbināšanā, ja tie būtu labi profesionāli savā nozarē, labāki par pārējiem.

Bez tam darba devēji norāda uz izmaksām, kas nepieciešamas, lai pielāgotu biroja vidi un lai invalīdu nogādātu līdz birojam. Tas mazina darba devēju vēlēšanos nodarbināt invalīdus. Atzīstot, ka invalīdi varētu strādāt arī ārpus biroja, darba devēji tomēr norāda, ka bieži ir nepieciešama regulāra informācijas apmaiņa starp darbiniekiem, ko var nodrošināt tikai visu darbinieku klātbūtne. Darba devēji min dažādas grūtības, kas viņiem liedz pielāgot uzņēmuma telpas invalīdu vajadzībām. Darba devēji ir informēti par subsidētajām darba vietām, tomēr viņi norāda, ka šādu darba vietu ieviešanai ir jākārtos daudz dokumentu. To viņi saista ar papildus darbu un izmaksām. Viegļāk šīs formalitātes kārtot ir gadījumā, ja jau iepriekš ir bijusi pieredze šādu darba vietu iekārtošanā vai ja darba devējs vēlas reizē nodarbināt vairākus invalīdus riteņkrēslu lietotājus.

Viens no iemesliem, kādēļ darba devējs nevēlas nodarbināt invalīdus riteņkrēslu lietotājus, ir šo cilvēku iespējamās veselības problēmas.

Savukārt kā ieguvumu, nodarbinot invalīdus riteņkrēsla lietotājus, darba devēji min iespēju iegūt lojālāku darbinieku. Tāpat pie ieguvumiem tiek minēts arī sociālais ieguldījums sabiedrības sociālajā integrācijā.

Ieteikumi

Lai risinātu invalīdu riteņkrēslu lietotāju problēmas pārvietoties ārpus mājas:

- pirmkārt, pašvaldībām vajadzētu nodrošināt invalīdiem viegli pieejamu, lētu vai bezmaksas transportu;
- otrkārt, MK izstrādāt precīzākus noteikumus, kas nodrošinātu vides pieejamību invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem. Izveidot aģentūru pie Ekonomikas Ministrijas, kas nodarbojas ar šo specifisko noteikumu izpildes uzraudzību, kurā invalīdi riteņkrēslu lietotāji, invalīdu sabiedriskās organizācijas varētu vērsties ar pretenzijām vides pieejamības jautājumos.

Lai sekmētu invalīdu riteņkrēslu lietotāja integrāciju darba tirgū:

- pirmkārt, NVA sadarbībā ar invalīdu sabiedriskajām organizācijām izstrādāt īpašas programmas riska grupām, kuru pārstāvjiem ir īpašas problēmas integrēties darba tirgū (gados vecākie riteņkrēslu lietotāji, riteņkrēslu lietotājas sievietes un cittautieši);
- otrkārt, jau rehabilitācijas periodā tuvināt invalīdus riteņkrēslu lietotājus darba tirgum: palīdzot izvēlēties atbilstošu nodarbinātības virzienu, organizējot

pār kvalifikācijas iespējas, nodrošinot kursus informācijas tehnoloģiju apguvei utt.

- treškārt, NVA organizēt informācijas kampaņas, kas sekmētu darba devēju un invalīdu riteņkrēslu lietotāju informētību par invalīdu nodarbināšanas iespējam. Semināri darba devējiem un sistemātiska viņu nodrošināšana ar informatīvajiem materiāliem. Invalīdus riteņkrēslu lietotājus informēt ar vietējo sociālo dienestu starpniecību vai, izplatot informāciju invalīdu sabiedriskajām organizācijām, piemēram, reizi ceturksnī izsūtīt pa e-pastu ieinteresētajām sabiedriskajām organizācijām informāciju par pieejamajām darba vietām.

Mazināt invalīdu riteņkrēslu lietotāju segregāciju, ko rada invalīdu izglītības iestāžu nodalīšana no pārējām izglītības iestādēm:

- pirmkārt, sekmēt invalīdu iespējas apmeklēt visas izglītības iestādes;
- otrkārt, pielāgot izglītības iestādes, lai tās būtu pieejamas invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem;
- treškārt, lai mazinātu laukos dzīvojošo invalīdu riteņkrēslu lietotāju atstumtību, nodrošināt tiem atbilstošas kopmītnes mācību iestādes tuvumā.

Lai mazinātu dažādu stereotipu izplatību un veicinātu izpratni un toleranci pret šo grupu, informēt sabiedrību, iepazīstināt to ar invalidu riteņkrēslu lietotāju dzīvi – problēmām un iespējām.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI

I. IEPRIEKŠ VEIKTO PĒTĪJUMU UN PROJEKTU APSKATS

Apsekojot līdz šim Latvijā veiktos pētījumus par invalīdu ratiņnieku bezdarbu un sociālo atstumtību varēja secināt, ka līdzšinējos pētījumos invalīdi riteņkrēslos nav izdalīti kā atsevišķa grupa starp cita veida invalīdiem. Kā izņēmumu var minēt diskusijas par vides pieejamību invalīdiem, taču pētījumi par invalīdu riteņkrēslos izglītības un darba vietas iespējām un ierobežojumiem un to, kādā veidā sekmēt invalīdu riteņkrēslos profesionālo mobilitāti un integrāciju sabiedrībā, nav veikti.

Viens no apjomīgākajiem pēdējā laikā veiktajiem pētījumiem par cilvēkiem ar dažādām invaliditātēm ir 2002. gadā invalīdu un viņu draugu apvienības “Apeirons” veiktais pētījums “Cilvēku ar invaliditāti sociālo pakalpojumu monitorings pilsoniskās līdzdalības nodrošināšanai 2002”. Šajā pētījumā veikts invalīdiem pieejamo sociālo pakalpojumu novērtējums, balstoties uz cilvēktiesību kritērijiem. Taču pētījums neļauj izdarīt secinājumus par invalīdiem riteņkrēslos nelielā šīs grupas respondentu skaita dēļ. Monitoringa norise tika organizēta 4 Latvijas reģionos un Rīgā. Pētījuma ietvaros tika veikta valsts likumdošanas savstarpējās saskaņotības analīze un monitorings, kas pēta dažādu invaliditātes grupu cilvēku tiesību īstenošanu dzīvē: tiesības uz sociālo drošību, tiesības uz

darbu, tiesības uz veselības aprūpi, tiesības uz izglītību, tiesības uz kultūru, atpūtu, reliģiju un sportu. Izglītības jautājums tika izvirzīts kā monitoringa jautājums Liepājā, savukārt nodarbinātības jautājums - Rīgā. Pētījuma ietvaros respondenti tika lūgti atbildēt uz jautājumiem par nodarbinātību, par savu pieredzi darba iegūšanā, par galvenajiem šķēršļiem tiesību uz darbu nodrošināšanā, par darba iegūšanas iespējām. Bet, kā jau iepriekš tika minēts, secinājumus par nodarbinātību attiecībā uz invalīdiem riteņkrēslos izdarīt nevar, jo kopumā aptaujāti bija tikai 40 cilvēki ar dažāda veida invaliditātēm un tikai daži riteņkrēslu lietotāji.

Saskaņā ar pētījuma rezultātiem viena no svarīgākajām invalīdu bezdarbnieku integrēšanās darba tirgū problēmām ir darba devēju vienaldzīgā attieksme un motivācijas trūkums nodarbināt darbiniekus, kuriem ir noteikta invaliditāte. Nosakot invaliditāti, netiek atsevišķi novērtēts darbaspēju un veselības zudums¹². Līdz ar to darba devējiem nav skaidrības par invalīda darbaspējām, kas mulsina darba devējus un darbaspējīgajiem invalīdiem ir šķērslis darba meklējumos.

Invalīdu riteņkrēslu lietotāju problemātikas risināšanā kā nozīmīgu projektu jāmin "Vides pieejamība - sociālā dialoga stūrakmens pašvaldības līmenī", ko arī ir realizējusi invalīdu un viņu draugu apvienība "Apeirons" ar *Phare Access programma Latvijā* atbalstu. Viens no projekta rezultātiem ir riteņkrēslu

¹² Koncepcija "Vienādas iespējas visiem". Apstiprināta MK 1998.gada 30.jūnijā.

lietotāju vides pieejamības monitoringa akcija “Tu vari!”. 2000. gadā tika izvērtētas uzbrauktuves pie ēkām, šķēršļi pie ieejas ēkā, kā arī raksturīgākās pieejamības kļūdas liftos, pie/uz kāpnēm un iekšējā vidē 5 Latvijas pilsētās - Rīgā, Ventspilī, Valmierā, Rēzeknē un Jelgavā.

2002. gadā vides pieejamības akcija “Tu vari!” notika Alūksnē, Cēsīs, Daugavpilī, Jēkabpilī un Rīgā.

Projekta ietvaros tika izstrādātas un izdotas desmit vides pieejamības burtnīcas, kurās ir apkopota Latvijas un ārvalstu pieredze vides pieejamības nodrošināšanā. Balstoties uz šīm burtnīcām, plānots veidot arī Latvijas Vides pieejamības standartus.

Lai uzlabotu invalīdu stāvokli Latvijā, 1997. gadā Labklājības ministrija izveidoja Invalīdu lietu nacionālo padomi ar mērķi veicināt sadarbību starp institūcijām un iesaistīt sabiedriskās organizācijas lēmumu pieņemšanā, kas saistīti ar invalīdu integrācijas veicināšanu.

1998. gada 30. jūnijā Ministru kabinets apstiprināja koncepciju “Vienādas iespējas visiem (VIV)”. Šis dokuments ietver īstenošanas plānu līdz 2010. gadam, un ministrijas katru gadu atbilstoši koncepcijai un finansēšanas iespējām iekļauj ministriju rīcības plānos koncepcijas īstenošanai paredzētos pasākumus.

Koncepcijā “Vienādas iespējas visiem” ir norādīti vairāki faktori, kas samazina invalīdu iespējas iesaistīties darba tirgū:

- trūkst mehānismu, kas stimulētu invalīdus strādāt, to kavē arī salīdzinoši zema invalīdu izglītības līmenis;
- trūkst sistēmas, kas ieinteresētu darba devēju pieņemt darbā invalīdu;
- finanšu līdzekļu nepietiekamība, lai īpaši pielāgotu invalīdu darbavietas u.c.

2005. gada 13. jūnijā Ministru kabineta komitejas sēdē apstiprinātas LM izstrādātās *Pamatnostādnes invaliditātes un tās izraisīto seku mazināšanas politikai*.¹³ Šajā dokumentā paredzēti dažādi pasākumi, ieskaitot jaunu likumu ieviešanu – Invalīdu sociālās aizsardzības likumu un Invalīdu nodarbinātības likumu.

Invaliditātes un tās izraisīto seku mazināšanas politikas pamatnostādņu mērķis ir novērst tās nepilnības, kas laika gaitā ir parādījušās 1992. gadā pieņemtajā likumā „Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību”.¹⁴

Pašlaik Latvijā norit 2 apjomīgi projekti ar mērķi iedrošināt cilvēkus ar invaliditāti darba meklējumos:

1997. gadā Portugālē tika uzsākts projekts THINK, kas tika realizēts Spānijā, Grieķijā, Itālijā un kopš 2001. gada tiek realizēts arī Baltijas valstīs. THINK projekta galvenā ideja ir risināt invalīdu sociālās izolētības problēmu ar neklātienes darbu. Projekta mērķis ir iedrošināt cilvēkus ar kustību

¹³ Invaliditātes un tās izraisīto seku mazināšanas politikas pamatnostādnes, 2005. – 2015. gadam.
[HTTP://WWW.LM.GOV.LV/DOC_UPL/PAMATNOSTADNES_2906.DOC](http://www.lm.gov.lv/doc_upl/pamatnostadnes_2906.doc)

¹⁴ „Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību”. 1992.,
http://www.rehab.lv/lmpb/par_invaliidu_mediciinisko_un_sociaalo.htm

traucējumiem būt aktīvākiem darba meklējumos, kā arī uzrunāt darba devējus pieņemt darbā cilvēkus ar kustību traucējumiem. Tika paredzēts, ka jau 2003. gada februārī 20 cilvēki ar kustību traucējumiem uzsāks darbu dažādos Latvijas uzņēmumos. Projekta ietvaros invalīdi tiek nodarbināti ar informācijas un telekomunikāciju tehnoloģiju palīdzību. Uz konkursā piedāvātajām 20 darba vietām bija pieteikušies 173 cilvēki ar invaliditāti, kas norāda uz šādu darba vietu pieprasījumu.

Nodarbinātības valsts dienests 2001. gadā izveidoja 30 subsidētās darbavietas invalīdiem – bezdarbniekiem. Plānotais darbavietu skaits tika sasniegts ar lielām grūtībām jo darba devēju atsaucība bija neliela. 2 no 30 invalīdiem - bezdarbniekiem bija ar kustību traucējumiem.

2002. gadā NVD filiāles veica darba devēju aptauju, kopumā tika aptaujāti 7511 darba devēji. No tiem 2003. gadā subsidētās darba vietas invalīdiem gatavi veidot bija tikai 22 darba devēji.

Tātad, neskatoties uz lielo ieguldīto darbu, joprojām sabiedrībā, bet jo īpaši darba devēju vidū, nav izpratnes par invalīdu dzīvi un iespējām iekļauties darba tirgū.

Ārvalstīs šim jautājumam ir pievērsušies vairāk. 1994. gadā Anglijā tiek veikts pētījums „Faktiskā un iztēlotā attieksme pret riteņkrēslu lietotājiem”¹⁵. Šajā pētījumā tiek izvirzīti divi galvenie mērķi: novērtēt riteņkrēslu lietotāju un pārējo cilvēku

¹⁵ Furnham, A., Thompson, R. (1994) Actual and perceived attitudes of wheelchair users, UK.

attieksmi pret ritenkrēslu lietotājiem; izpētīt abu augstāk minēto grupu viedokli par iespējamo otras grupas vērtējumu.

Visi pētījuma secinājumi izdarīti, analizējot 55 intervijas (26 ar ritenkrēslu lietotājiem; 29 ar cilvēkiem, kuriem nav nepieciešama specifiska palīdzība pārvietojoties). Balstoties uz minēto aptauju, pētījuma autori secina, ka ritenkrēslu lietotāju skatījumā apkārtējā sabiedrība pauž daudz noraidošāku un negatīvāku attieksmi pret ritenkrēslu lietotājiem, nekā tas izriet no „pretējās grupas” aptaujāto teiktā. Tomēr jāatceras, ka ierobežotais aptaujāto skaits neļauj šos secinājumus attiecināt uz visiem invalīdiem.

1997. gadā Anglijā tika veikts cits ar ritenkrēslu lietotājiem saistīts pētījums: „Darba vides pielāgotība manuālo ritenkrēslu lietotāju vajadzībām.”¹⁶ Pētījuma autori mēģina atklāt un izvērtēt tos specifiskos pielāgojumus, kas ir nepieciešami, lai manuālā ritenkrēsla lietotājs spētu ne tikai strādāt, bet arī justos birojā ērti.

Pētījums „Darba vides pielāgotība manuālo ritenkrēslu lietotāju vajadzībām” sastāv no divām daļām. Pirmo veido kvantitatīva aptauja, kuras izlase (70 respondenti) neļauj izdarīt secinājumus par visu analizējamo grupu, bet otrā - ir četru respondentu videonovērošana darbavietā, analizējot tās kustības, kas manuālā ritenkrēsla lietotājam ir jāizdara, atrodoties savā darbavietā. Izmantojot šādu pētījuma metodi, pētījuma autori

¹⁶ Troy, B. S., Cooper, R. A. (1997) An analysis of work postures of manual wheelchair users in the office environment, UK

cenšas objektīvi izvērtēt, kas konkrēti ir maināms, lai sagatavotu darbavietas ritenkrēslu lietotājiem.

Nozīmīgs pētījums Anglijā ir veikts 2000. gadā. Pētījumā „Sports, darbs un atveseļošanās pēc mugurkaula traumas”¹⁷ pētnieki norāda uz saikni starp spēju izglītoties, strādāt, sportot un ritenkrēsla lietotāja atveseļošanās procesu. Šī pētījuma objekts ir tikai tie ritenkrēslu lietotāji, kuri dzīves laikā (senāk nekā pirms desmit gadiem) ir guvuši mugurkaula traumu vecumā no 18 līdz 50 gadiem (kopā 43 respondenti). Pētnieki secina, ka ritenkrēslu lietotāji ar augstāku izglītību daudz retāk tiek sociāli atstumti un biežāk nodarbojas ar sportu. Pētījuma rezultāti atklāj, ka respondenti, kas vairāk nodarbojas ar sportu un kuriem ir augstāka izglītība, spēj pēc traumas vismaz daļēji atveseļoties. Kopumā pētnieki norāda uz ļoti nozīmīgo izglītības lomu, kas ir stimulē un pamats visām pārējām sociālajām aktivitātēm.

2000. gadā Kornela Universitāte ASV veica pētījumu „Invalīdu nodarbinātības prakse un stratēģijas privātajās un valsts sektora organizācijās.”¹⁸ Pētījuma pamatā ir kvantitatīva aptauja ar organizāciju vadītājiem (800 intervijas ir veiktas ar privāto uzņēmumu vadītājiem, 400 - ar valsts institūciju vadītājiem). Šīs politikas analīzes galvenais mērķis ir izvērtēt problēmas, ar kurām organizācijām ir jāsaskaras, pildot

¹⁷ Tasiemski, T., Bergström, E., Savic, G., Gardner, B., P. (2000) Sports, recreation and employment following spinal cord injury ± a pilot study, UK.

¹⁸ Bruyère, S., M. (2000) Disability employment policies and practices in private and federal sector organizations”, Cornell University, Program on Employment and Disability, USA.

Amerikas invaliditātes lēmuma prasības invalīdu nodarbinātībai (Americans with Disabilities Act - ADA).¹⁹ ADA ir valstiska ASV institūcija, kas nodrošina un uzrauga cilvēku ar invaliditāti tiesības. Pētījumā parādīti tie uzlabojumi, kas tiek veikti organizācijās, lai sekmīgi novērstu iespējamo cilvēku ar invaliditāti diskrimināciju.

Pētījuma rezultāti parāda, ka, neņemot vērā ADA visaptverošo raksturu, tās prasības pilnībā ievēro tikai valstiskajās institūcijās. Kaut arī privātās organizācijas ir spējušas sekmīgi pielāgoties ADA izvirzītajām prasībām, tajās invalīdu nodarbinātības līmenis ir ievērojami zemāks nekā valsts institūcijās.

Lai padziļinātu izpratni par specifiskajām prasībām invalīdu darba vietās, 2002. gadā Amerikā tika veikts pētījums „Invalīdu nodarbinātības uzraudzības prakse”.²⁰ Šajā pētījumā intervēti tie valdības institūciju darbinieki, kuru pienākumos ietilpst cilvēku ar invaliditāti darba uzraudzība (63.4% no strādājošiem invalīdiem ASV strādā valsts institūcijās). Kopumā aptaujāti 1000 ierēdņi. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kāda izglītība ir nepieciešama darbā ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Pētījumā vairums respondentu norāda, ka īpaša izglītība ir nepieciešama tikai tad, ja ir jāpalīdz pielāgoties darba prasībām cilvēkam ar garīgu invaliditāti. Pētījuma rezultāti

¹⁹ <http://www.usdoj.gov/crt/ada/adahom1.htm>

²⁰ Cornell University, Program on Employment and Disability (2000) Survey of the federal government on supervisor practices in employment of people with disabilities. Cornell University, Program on Employment and Disability. USA.

atklāj, ka vairumam respondentu nav zināšanu, kādas darba vides modifikācijas ir nepieciešamas riteņkrēslu lietotājiem. Viņuprāt, tas neietekmē viņu iespējas darbā ar cilvēkiem, kuriem ir invaliditāte.

Pētījumos redzams, ka dažādās valstīs, izmantojot dažādus politikas modeļus riteņkrēslu lietotāju integrācijai darba tirgū, tiek sasniegts dažāds līmenis riteņkrēslu lietotāju nodarbinātībā, bet neviens no šīs politikas modeļiem nav spējis nozīmīgi sekmēt sabiedrības izpratnes veidošanos par riteņkrēslu lietotāju vajadzībām, un diskriminācijas mazināšanās ir panākta tikai ar juridisku sociālu kontaktu un likumu palīdzību, kas regulē vides pieejamību šai iedzīvotāju grupai.

II. DZIĻO INTERVIJU AR INVALIDIEM RITEŅKRĒSLU LIETOTĀJIEM REZULTĀTI

Pētījuma dalībnieku apraksts

Lai izpētītu invalīdu riteņkrēslu lietotāju darba pieredzi, motivāciju iesaistīties darba tirgū un turpināt izglītību, kā arī gūtu izpratni par to, kā savu sociālo stāvokli vērtē paši invalīdi riteņkrēslu lietotāji, tika veiktas 20 dziļās intervijas ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem. Respondenti tika atlasīti ņemot vērā vecumu (visi intervētie ir invalīdi riteņkrēslu lietotāji darba spējas vecumā) un piesaisti darba tirgum. Atlasot respondentus, papildus tika ņemta vērā arī respondentu dzīves vieta. Kopumā dziļajās intervijās piedalījās 11 strādājoši un 9 nestrādājoši invalīdi riteņkrēslu lietotāji, no kuriem 15 dzīvo Rīgā, bet 5 - Latvijas reģionos.

Strādājošie invalīdi riteņkrēslos:

<i>Vārds</i>	<i>Vecums</i>	<i>Nodarbošanās</i>	<i>Invaliditātes iemesli</i>
Ija	37	Invalīdu organizācijas valdes priekšsēdētāja	Kopš dzimšanas vai agras bērnības kāda progresējoša, kustības traucējoša slimība
Līga	37	Politike	Trauma, gūta padomju laikā
Ieva	31	Invalīdu organizācijas valdes priekšsēdētāja un projektu vadītāja	Trauma, gūta pēc neatkarības atjaunošanas
Santa	36	Latvijas invalīdu sporta federācijas darbiniece	Trauma, gūta padomju laikā

Anna	43	Tiesnese	Kopš dzimšanas vai agras bērības kāda progresējoša, kustības traucējoša slimība
Jānis	30	Jurists	Trauma, gūta pēc neatkarības atjaunošanas
Kārlis	28	Datortīkla administrators	Trauma, gūta pēc neatkarības atjaunošanas
Valdis	35	Datortīkla administrators	Trauma, gūta pēc neatkarības atjaunošanas
Ivo	45	Weblapas administrators	Trauma, gūta pēc neatkarības atjaunošanas
Laura	36	Sociālās palīdzības nodaļas datorspeciāliste	Trauma, gūta padomju laikā
Toms	40	Darbs saistīts ar līgumdarbiem datordrukā	Trauma, gūta padomju laikā

Nestrādājošie invalīdi ritenkrēslos:

<i>Vārds</i>	<i>Vecums</i>	<i>Invaliditātes iemesli</i>
Irina	52	Kopš dzimšanas vai agras bērības kāda progresējoša, kustības traucējoša slimība
Kirils	43	Trauma, gūta padomju laikā
Pjotrs	61	Relatīvi pēkšņa slimība
Jana	46	Relatīvi pēkšņa slimība
Rita	43	Kopš dzimšanas vai agras bērības kāda progresējoša, kustības traucējoša slimība
Juris	30	Trauma, gūta pēc neatkarības atjaunošanas
Krišs	21	Trauma, gūta pēc neatkarības atjaunošanas
Uģis	39	Trauma, gūta pēc neatkarības atjaunošanas
Inna	48	Kopš dzimšanas vai agras bērības kāda progresējoša, kustības traucējoša slimība

Sociālie kontakti

Dalība organizācijās. Dziļajās intervijās aptaujātie invalīdi riteņkrēslu lietotāji pārsvarā ir iesaistīti vai arī savulaik darbojušies kādā sabiedriskajā invalīdu organizācijā (turpmāk NVO). Dažiem invalīdiem NVO ir pastāvīga darbavieta, ieskaitot vadošu amatu, citiem – sabiedriska aktivitāte brīvajā laikā:

- *Strādāju NVO sektorā. [...] Pirms kādiem 18 gadiem, kad tikko sāka veidoties sabiedriskās organizācijas, izveidoju organizāciju, lai izdotu laikrakstu invalīdiem. Tas bija mans pirmais solis. Pēc tam veidoju dažādas organizācijas. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Pirmo organizāciju nodibināju kopā ar kolēģi. Mana karjera pirms tam sākās ar pārdevējas amatu un beidzas ar komercdirektora amatu, es vienkārši kāpju pa tām kāpnēm. Uzņēmos to izdarīt, ievēlēja par valdes priekšsēdētāju. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Nereti invalīdi riteņkrēslu lietotāji, kas ir apveltīti ar līdera spējām un profesionālajām iemaņām, neskatoties uz aizņemtību pastāvīgajā darbavietā, iesaistās un palīdz arī invalīdu sabiedriskajām organizācijām. Dažkārt viņi savu pieredzi ir ieguvuši tieši šo organizāciju veidošanā un vadīšanā.

- *Ja cilvēki būs prātīgi un darīs darbu, ko līdz šim es esmu darījusi viena pati, tad es viņus varu arī vadīt. Tā ir baigā ķēpa, darbs milzīgs un prasa specifiskas zināšanas. Ja labi vada, tad notiek forši pasākumi labā līmenī un cilvēkiem ir prieks. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Ja invalīdu biedrībā ir problēmas ar juridiskajiem jautājumiem, kādus projektus raksta, kur ir juridiskās tēmas,*

tad piezvana man un paprasa kādu padomu. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

- *Latvijas invalīdu asociāciju Y dibināju, piedalījos arī pie pārējām, esmu goda biedre. [...] Teicu, ka nevaru garantēt aktīvu darbību, bet varu palīdzēt ar idejām. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Respondenti atzīst, ka viņi labprāt piedalās pasākumos, kas organizēti ar izdomu un atšķiras ar dažādību. Pasākumus apmeklēt kavē transporta problēmas:

- *Esmu divas reizes bijis, neteiktu, ka man tur šausmīgi patiktu. Tur ir tā – atbrauc, sēdi, dzer tēju, spēlē šahu. Bet ir arī citas aktivitātes -, braucām uz tādām vietējā mēroga sacensībām bumbas mešanā, soda metienos, šautriņas varēja mest. Tas jau bija daudz labāk, nekā sēdēt uz vietas. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Kad tur [organizācijā] notiek pasākumi, es pie viņiem braucu, obligāti piedalos viņu pasākumos, jo mēs arī esam daudzus gadus jau labi paziņas. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Citi iesaistīšanās motivācijas iemesli invalīdu organizācijās saistāmi ar jaunu sociālo kontaktu iespējām, izklaidi, jaunas informācijas iegūšanas iespējām:

- *Kādi sabiedriski pasākumi, izklaide, informācijas apmaiņa, jauni cilvēki, paziņas. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Paziņu loks paplašinās, tu vairāk uzzini par tādu lietu kā likumdošana, likumiem. Aktivitātes, darbošanās, izkustēšanās no mājas, izešana sabiedrībā, tas arī viss. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*

NVO invalīdiem ir veids kā iegūt jaunus resursus: atrast darbu, būt saskarsmē ar citiem, iegūt informāciju par invalīdu iespējām:

- *Ne tā, ka riktīgi esmu iekšā, bet piedāvā uz aktivitātēm aizbraukt, bija akcijas. Kamēr sāku runāt, varbūt arī strādāšu pie viņiem. Bija runa par to, ka tagad pie viņiem vairāk sāks braukāt, katrs atradīs savu nišu; bija darba piedāvājums informācijas sfērā, sēdi pie telefona un sniedz informāciju citiem, kā es. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Iestājos invalīdu biedrībā tāpēc, ka es, būdama invalīde, gribēju būt pie cilvēkiem [...] Tā ir viena no informācijas iespējām – kaut ko uzzināt, kaut ko sludināt citiem invalīdiem. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Tu izraujies no ikdienas, satiecies ar draugiem, uzzini jaunumus un vispār tas ir brīnišķīgi, kad cilvēki satiekas. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Citi invalīdi ir visai kritiski pret NVO, norādot, ka piedāvātās iespējas ir ļoti niecīgas:

- *Kāpēc es neiestājos? Man, izņemot vienu vakaru gadā, nekas vairāk netiek piedāvāts. Dažas reizes ir kādas nenozīmīgas dāvaniņas – Ziemassvētkos un Lieldienās. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Es neko nevaru pateikt par NVO. No tām nekāda labuma neredzu. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Draugu loks, mājsaimniecība. Pēkšņa trauma un invaliditātes iegūšana būtiski maina draugu loku: no vecajiem draugiem paliek nedaudzi, toties rodas arī jauni, tie, kam ir līdzīgs liktenis.

- *Ir tāds skarbs teiciens, ka draugus atpazīst tikai nelaimē. Pirms avārijas bija daudz draugu, paziņas, ar kuriem bija tusiņi utt. Pēc avārijas daudzi tā kā nošķīrās, pazuda un palika viena labākā draudzene. Tagad es esmu ieguvusi citus, jaunus draugus, tiešām patiesus draugus. Arī daudzus, kas sēž riteņkrēslā, mums daudz kas ir kopīgs, braucam atpūsties kopā. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

- *Tad tā atšķiršanās notika, palika tikai īstie draugi, ar kuriem nostiprinājušās attiecības. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Pēc avārijas pat tā situācija ir uzlabojusies. Vēl vērtīgākus draugus esmu iepazinis. [...] (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Tie, kuri bez problēmām iekļaujas sabiedrībā kopumā un kuriem ir arī draugi invalīdi riteņkrēslos, uzskata, ka invalīdu integrācija darba tirgū iespējama, ja pēc iespējas mazāk tiek uzsvērts invalīdu īpašais statuss, par pašsaprotamu uzskatot invalīdu kā līdzvērtīgu darba tirgus dalībnieku.

- *Patiesībā jau nevajag pievērst uzmanību. Sabiedrībai ir jāsaprot, ka mēs esam tādi paši cilvēki. Tikai tas, ka katrs uzņēmējs, kas taisa vaļā kafejnīcu, veikalu, lai viņš nodrošina uzbrauktuvi, vairāk viņam neviens neko neprasa. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Draudzības loks pārsvarā ir invalīdi, bet arī pilnīgi veseli cilvēki. Kā saka – jo vairāk darbojies, jo vairāk satiec cilvēkus. Attiecības normālas, neviens neskatās uz mani, ka mani vajag žēlot; esam līdzvērtīgi, tikai tas, ka viņi ir uz kājām, bet es ratos. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Mājsaimniecības: Kopīgs aspekts, kas vieno invalīdus riteņkrēslos, ir tas, ka viņi ir pastāvīgā aprūpē – ģimenes lokā vai izmanto aprūpētāja palīdzību.

Dienas ritmu sociālo kontaktu kontekstā nosaka, invalīdu vārdiem – “iziešana sabiedrībā”, “nesēdēt četrās sienās”. Respondenti atzīst, ka joprojām ir daudz invalīdu, kurus apmierina situācija, ka viņus mājās aprūpē ģimenes locekļi, un viņi pakāpeniski pie tā pierod. Tomēr tas neveicina invalīdu

sociālo kontaktu veidošanos, kas tālāk varētu nodrošināt integrāciju sabiedrībā un darba tirgū:

- *Visa attieksme tāda saudzējoša, mierinoša un daudzi varbūt arī dzīvo tā – mierīgi, labi, omulīgi, katru dienu televizors ieslēgts, vecāki varbūt arī datoru nopērk. Vai jaunietim vajag sevi pārpūlēt? Un kaut ko darīt, iet? (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Protams, ka starp invalīdiem arī būs tādi slinķi, kas gaidīs, ka viņiem viss ir jāpasniedz un jāpadod un ka viņš vispār neko nevar izdarīt. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Lai gan pēc traumas invalīdiem grūti samierināties ar notikušo un nereti viņi ieslīgst depresijā, tomēr pēc iespējas ātrāka atgriešanās ‘pirms traumas dzīvē’ rada lielākas iespējas integrēties darba tirgū, arī esot riteņkrēslā:

- *Ļoti grūti sākt strādāt tad, kad neesi strādājis piecus vai desmit gadus, jo ļoti ātri cilvēki pierod pie tā, ka var celties, cikos grib, ka nav tev jāiet uz darbu. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Relatīvi ātri pēc traumas aizgāju mācīties; bija cilvēki, kas mācījās vēl ātrāk, bet viena daļa pirmos gadus ir ļoti neaktīva un noslēdzas četrās sienās. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Man vajadzēja kādus trīs gadus, lai saprastu, kas ar mani ir noticis, man bija šausmīgas depresijas, nevarēju iziet no mājas ārā. Tad es aizbraucu uz rehabilitācijas centru, ieraudzīju un sapratu, ka ne es tāda vienīgā esmu. Sarunājoties ar sev līdzīgiem, kļuvu citādāka. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Informācijas ieguve. Informācija ir viens no galvenajiem nosacījumiem, lai sekmētu invalīda integrāciju sabiedrībā. Tai pašā laikā jāreķinās, kādi informācija kanāli invalīdam ir vairāk

pieejami. Salīdzinoši kā viens no pieejamākajiem tiek minēts radio.

- *Spriedām par to, ko vajadzētu darīt, lai dabūtu šos invalīdus ārā no mājām, lai viņi integrētos, nevis sēdētu savās četrās sienās. [...] Ir vajadzīga informācija, jo visur ir šausmīgs informācijas trūkums. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Tagad konkrēti invalīdiem nav tiešas informācijas. Bet pasūtīt visas avīzes un meklēt kur kaut ko svarīgu uzrakstīs, tas invalīdam vairs nav pa kabatai. Tagad informāciju dzirdam kaut kur pa radio, bet visbiežāk uzzinām viens no otra. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Runājot par invalīdu aktivitāti vai pasivitāti sabiedriskajā darbībā, zīmīgs ir uzskats, ka invalīdiem riteņkrēslos jābūt līdzvērtīgiem darba tirgū ar pārējiem, taču atšķirīgi ir priekšstati par veidu, kā to panākt:

- *Mana attieksme pret daudziem jautājumiem ir netradicionāla. Es neesmu par sociālo pabalstu sistēmas palielināšanu, bet par darba vides radīšanu; cilvēkiem nevis zivi, bet makšķeri iedot. Par to, ka viņiem jābūt vienādiem starta pakāpieniem. Ja viņam vajag kaut ko piepalīdzēt, pašam par to ir jācīnās, nevis viņa vietā tas kādam ir jādara. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Citi invalīdi norāda uz valsts nepietiekamo ieinteresētību viņu problēmu risināšanā, uzsverot, cik svarīga ir uzstājīga savu problēmu atkārtošana, lai gūtu vēlamo rezultātu:

- *Mūsu valsts ir atmetusi invalīdus. Viņiem invalīdi nav vajadzīgi – ne darbu dod, ne kultūras pasākumi ir iespējami. Šeit ir tā problēma, cilvēktiesības ir paredzētas visiem, bet invalīdu tiesības ir pamatīgi ierobežotas. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*

- *Ierēdņa princips – ja tev to vajag, tu nāksi vienreiz, divreiz, trīsreiz uz sociālo dienestu. Kad mēs sākām stāstīt, ko mums vajag, ļoti grūti gāja. Cilvēki neticēja. Un, kad izdevās, cilvēki sāka ticēt un sāka 'nākt mums līdzi'. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Strādājošo invalīdu riteņkrēslos pašreizējā darba vērtējums

Invalīdi riteņkrēslos, kuru pašreizējās darba vietas ir saistītas ar datoriem un darbavieta ir mājās – datorsistēmu administrators, teksta redaktors, interneta mājas lapu uzturētājs, atzīst, ka datorprasmes un pieejamais tehniskais aprīkojums ļauj viņiem justies kā pilnvērtīgiem darba tirgus dalībniekiem un uzturēt nepieciešamos sociālos kontaktus arī nodarbinātības sfērā:

- *Ieliku internetā sludinājumus, ka tekstus pārrakstu. Man bijuši vairāki darba devēji, kurus nemaz neesmu saticis, atsūta e-pastu, darbu, es viņiem aizsūtu uzrakstīto, tad viņi caur interneta banku nosūta attiecīgu samaksu. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Strādāju attālināti. Birojs ir Rīgas centrā, bet es tur neesmu bijis, visa komunikācija notiek pa e-pastu vai telefonu. Tā ir servera uzturēšana vai tamlīdzīgi. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Nekādu problēmu. Sēžam pie datoriem, sasaucam audiokonferences. [...] Webmasteriem visiem kaut kādos tusiņos gadās satikties. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Pārsvarā visi strādājošie atzīst, ka attiecības ar darba kolēģiem ir labas, darba pieredze kopā ar invalīdiem mazina aizspriedumus pret viņiem kā atšķirīgiem:

- *Tajās tikšanās reizēs mums attiecības ir tiešām labas. Ja man kāda palīdzība ir vajadzīga, mēs sazināmies un tagad ir lifts,*

var uzbraukt augšā pie viņiem. Tā kā ļoti labas attiecības. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

- *Mani neviens neuztver par invalīdu tradicionālā nozīmē. Es esmu tāda pati kā viņi tikai citādāk pārvietojos. [...] šie te cilvēki, 'kājainie', kā es viņus saucu, viņi ir mani pieņēmuši, bet varbūt ne īsti līdz galam. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Darba meklēšanas stratēģijas

Dažkārt invalīdi, iegūstot augstāku izglītību, ir spējuši atrast arī labāku darbu:

- *Pirms 10 gadiem sāku studēt, pēc tam darbs federācijā, kur strādāju savā profesijā. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Pirmā darbavieta bija kartonāžas rūpnīca. Tālāk mācījos universitātē. [...] Biju mājražotāja - kamēr mācījos, tikmēr arī varēju adīt. Pēc augstskolas beigšanas rudenī arī aizgāju no tā darba, jo sākās Atmoda, invalīdu biedrību dibināšana. Man piedāvāja organizāciju dibināt. Tad valsts iestāde man piedāvāja darbu. Tad piedāvājums tiesā. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Invalīdi uzsver, ka galvenais ir izmantot piedāvātās iespējas, iesākt, un tad pakāpeniski paveras lielākas iespējas.

- *Vai izmantojat kādas iespējas, vai neizmantojat. Sprotiet, ka no šīs lietas Jūs nedrīkstat atteikties, jo otrreiz to nepiedāvās neviens. Ja šinī brīdī atsakāties, tad rēķinieties ar to, ka esat kādu pakāpi zaudējis. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Daudzi cilvēki baidās un nepiekrīt, es gāju un mēģināju, un te nu es esmu. Sāku ar ļoti mazu naudiņu, ar dažām stundām dienā. Un tikai strādājot un pierādot, ka tu vari, tevi novērtē. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Nereti invalīdi darbu iegūst ar personīgo kontaktu – paziņu vai draugu starpniecību:

- [sākotnējais darbs] *Caur paziņām, pilnīgi noteikti. Man ļoti paveicās, ka tajā brīdī viņiem bija brīva kāda štata vieta un mani paņēma uz pusslodzi, [vēlāk] kāda no manām paziņām vai draudzenēm teica: „Zini, te tāda vietiņa ir, pamēģini!”* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)
- *Principā man visi piedāvājumi ir nākuši caur personīgajiem kontaktiem. [...] Milzīga nozīme ir personīgajiem kontaktiem, manā uztverē, pagaidām vismaz.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

Jāņem vērā, ka bez personiskajiem kontaktiem ļoti būtiskas ir arī invalīda prasmes un zināšanas kādā noteiktā jomā vai arī spējas tās pilnveidot un attaisnot darba devēja uzticību:

- *Ar otru darbu bija tā, ka cilvēki bija redzējuši, zinājuši, ar ko es nodarbojos, un paši piedāvāja, vai es gribu strādāt pie viņiem.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

Sociālo kontaktu lokam profesionālajā sfērā jābūt ne vien plašam, bet svarīgi ir to pastāvīgi uzturēt:

- *Tu esi apritē, tevi zina, atpazīst; vienalga, vai esi savas nozares profesionālis, [...] bet ja tu visu laiku tur esi, visu laiku grozies, tevi atceras, zina. [...]* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)
- *Parasti iznāk tā, ka mani pašu atrod. [...] Jau kādus četrus gadus esmu pamazām apritē iekļuvis un tad līdz ar to caur bijušajiem klientiem ik pa brīdim uzrodas kāds jauns piedāvājums.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

Kaut arī iekļūšana apritē ir sarežģīts – ilglaicīgs, laikietilpīgs un finansu resursu ietilpīgs process, tas tomēr ir ļoti svarīgi:

- *Apritē ietikt ir ļoti grūti; daudz laika prasa. Līdzekļus tik, cik tu vari atļauties, protams, ja vairāk vari atļauties, tas laiks varētu būt īsāks. Jāgrozās kaut kādos sabiedriskajos pasākumos, kur simtu gadu negribētos kāju spert, bet tikai*

tāpēc jālien, lai tevi pamanītu. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

- Attiecībā par sakariem, ja tu kaut ko 'čik, čik' nesazinies ar kaut ko, attiecīgi tevis nav. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)

Invalīdi riteņkrēslu lietotāji – NVO vadītāji paši rada sev jaunas darbavietas:

- Pati veidoju tās darba vietas. Man tā situācija ir drusku savādāka – katra nākamā organizācija, ko es veidoju, ir mana darba vieta. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

- Visādi dzīvesstāsti savācās kopā un tad vienreiz teicu: „Nu ko, mīlīši, ja mēs pa vienam neko nevaram panākt, tad jātaisa organizācija.” (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

Darba meklēšanā invalīdi izmantojuši arī Nodarbinātības Valsts aģentūras (NVA) palīdzību. Svarīgi, ka invalīds zina likumus un spēj sevi aizstāvēt:

- Saņēmu drosmi un aizbraucu uz Nodarbinātības dienestu un pateicu, ka gribu stāties uzskaitē kā bezdarbniece un lai viņi man meklē darbu. Kad iebraucu tur un pateicu, ka gribu strādāt, man pateica gandrīz vai tāpat kā universitātē. „Jūs nevarat būt bezdarbnieks, jo Jūs esat invalīde”. Bet tā kā tomēr likumus zināju, tad pateicu, ka es varu būt. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

Atrast darbu pēc invaliditātes iestāšanās invalīdiem palīdz papildu mācības, jaunu prasmju apguve:

- Līdz traumai es biju šoferis, strādāju metālapstrādē. Pēc traumas tas atkrita. Mašīnu es arī tāpat vadu, bet darbs kaut kāds ir vajadzīgs, tad jāmēģina ar kompjiem. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

- Bija skaidrs, ka par inženieri – elektriķi man būs grūti pastrādāt. Līdz ar to bija doma, ka jāmēģina kaut ko mācīties. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

Spēju pašvērtējums

Fiziskie ierobežojumi ir būtiska problēma tieši pašreiz nestrādājošajiem invalīdiem, bieži tas ir izšķirošais šķērslis, kas kavē iekļaušanos darba tirgū. Priekšstatī par invalīdu un tā integrāciju darba tirgū ir atšķirīgi. Vienā gadījumā invalīdi sevi un citus invalīdus uztver kā pilnvērtīgus darba tirgus dalībniekus:

- *Ja galva strādā, tad obligāti jāmacās datorus. Ja galva nevelk, tad ir jāskatās, ko var. Bet cilvēkiem, kam ir pārvietošanās problēmas, tiem dators plus internets var daudz ko aizstāt no tā, ko atņem pārvietošanās grūtības. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Citi uzskata, ka invalīdam ir nepieciešams strādāt kolektīvā, nevis mājās, lai viņam būtu sociālie kontakti, integrācija sabiedrībā:

- *Viņam (invalīdam) jāiet ārā no mājām, viņš nevar sēdēt vienā internetā un visu darīt. Viņš paliek viens. Viņam ir tikai virtuālā dzīve, viņam nav normālas dzīves. Darbavieta – mājās, mācības – mājās, rehabilitācija – tuvāk mājām vai mājās. Un kur tad mums integrācija sabiedrībā paliek? (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Kā galvenās grūtības darbā invalīdi uzsver dažādus fiziskos ierobežojumus darba operāciju veikšanā un pārvietošanās ātrumu. Vienlaikus daudzi atzīst, ka ierobežojumus darba operāciju veikšanā dažādos veidos iespējams kompensēt:

- *Tā kā es praktiski rakstu tikai ar kreiso roku, tad brīdī, kad vajadzēja steidzami saņemt informāciju pa telefonu, kādu*

ziņu no citas firmas, un bija uzreiz jāraksta, to es nevarēju. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)

- *Pati nevaru tās pašas lietas dabūt no plauktiem, bet man ir palīgs un sekretārs. Nav nekādu problēmu – pasaucu, kad man ir vajadzīgs. Lēnāk varu drukāt, tomēr ar vienu pirkstu bakstu, nav tik ātri, bet to kompensēju ar sēdēšanu te līdz deviņiem. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Invalīdi riteņkrēslos novērtē savu atbildības sajūtu pret darba pienākumiem, apzinoties, ka atrast darbu nav viegli:

- *Domāju, ka viņš arī to darbu vienmēr izdarīs ļoti pedantiski. Jo, protams, darba izvēles iespējas nebūs tik lielas invalīdam. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Atbildības sajūta pret darbu. Man, cilvēkiem riteņkrēsla, tā sajūta ir stipri vien atbildīgāka. To darbu nedrīkst pazaudēt. Pieeja darbam ir pavisam cita, vēlēšanās izdarīt visu labi. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Bezdarbs

Viens no darba zaudēšanas iemesliem ir veselības pasliktināšanās. Iemesli nespējai atrast nākamo darbu saistās gan ar jau esošo veselības stāvokli, kas neļauj strādāt, gan arī ar šaubām par veselības riskiem nākotnē, novērtējot citu pieredzi:

- *Ir daudzi darbi, kur sēdi mājās un dari; ir arī daudzi, kas strādā par dispečeriem. Sanāk tā, ka dispečeriem jāstrādā 12 vai 24 stundas. Var jau tik ilgu laiku nosēdēt, bet tas nav ieteicams, var visādi nelabumi rasties. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Situācija, kad cilvēks ir ratos, cik viņš kā reāla skrūve darba kolektīvā var būt? Fiziskā puse - kādas astoņas stundas sēdēt darbā ir diezgan skarbi. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Nozīmīgs darba zaudēšanas iemesls ir arī brīvā tirgus konkurences radītās negatīvās sekas (un konkurence), kas var ietekmēt jebkuru darba tirgū iesaistīto. Tā ir uzņēmuma bankrotēšana konkurences apstākļos, kā arī nepietiekams tiesiskais nodrošinājums darbavietā:

- *Pēc slimības mēģināju biznesu vadīt. Nekas nesanāk. Jo mēs, invalīdi, visu darām lēnāk. Mums vajag vairāk laika, bet šo konkurenci mēs nevaram izturēt un atlaižu mums nav nekādu. Komerclikums neko neparedz.* (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)
- *Diezgan ātri ieviesa telefona maksu un strādāt, nezinot, vai samaksās, jau būtu bīstami, jo ne visi ir godīgi.* (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)

Kā šķēršļi darba atrašanai tiek minētas pārvietošanās grūtības, transporta problēmas un informācijas tehnoloģiju trūkums:

- *Uzskatu, ka liela problēma invalīdiem ir tikt lejā pa kāpnēm. Piemēram, es dzīvoju 3. stāvā. Darbu varbūt arī varētu atrast, bet vajag katru dienu tikt un lai katru dienu mani aizvestu uz darbu. Kas to izdarīs?* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Šībrīža totālā diskriminācija – cilvēkiem ir gandrīz vai piespiedu urbanizācija nepieciešama.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Izstāstīju problēmu par laukiem, ka nav visiem datoru, interneta, ka Rīgā, te ir savādāk, arī lielākajās pilsētās, bet rajonos pārsvarā nav šīs iespējas. Būtu daudz cilvēku, kas būtu gatavi ņemties, darboties ar internetu.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

Arī invalīda vecums ir nozīmīgs šķērslis invalīdu integrācijai darba tirgū:

- *Vecos hroniskos īpaši neņem par pilnu. „Tev jau par vēlu”, tāda fakta konstatācija.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā, 39 gadus vecs)
- *Neviens nevēlas ar to saistīties. Sanāk tāds kā apburtais loks. Vēlēšanās strādāt ir liela, bet neviens nedod iespēju.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā, 61 gadu vecs)

Kā vēlamies darba apstākļus invalīdi riteņkrēslos uzsver iespēju strādāt mājās, elastīgu darba laiku, ko nosaka gan pārvietošanās ierobežojumi, gan veselības ierobežojumi un rūpes par veselību nākotnē:

- *Normālu darba laiku no 9:00 līdz 17:00. Protams, ideālais variants būtu darbs mājās – atpūties kādu laiciņu un strādāt tālāk. Tas ir atkarīgs no tā, kāds ir darbs, apstākļi, cik lielā mērā tas ir piemērots.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Optimālais vismaz man būtu tāds brīvpmākslinieka statuss. Lai nav kaut kādi konkrēti rāmji, kuros jāsēž iekšā; tā ir individuālā uzņēmējdarbība. [...] Ir vēlme atrast darbu, kur pats esi brīvs, bet reizē arī kontaktējies – kāds psiholoģiskais dienests vai vēl kaut kas tāds, ar brīvu darba režīmu.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)

Izglītības ceļš

Padomju laikā dominējošā apmācības forma invalīdiem riteņkrēslos bija mājapmācība. Tādā veidā izglītību ieguva gan invalīdi ar progresējošām slimībām no bērnības, gan arī invalīdi, kas traumu guvuši agrā jaunībā, skolas laikā. Mājapmācības prakse izrietēja no padomju laikos valdošās ideoloģijas normatīvajiem uzskatiem par „pareizu” sabiedrību:

- *Kā saka – invalīdu un seksa padomju laikā nebija.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

- *Padomju laikos jau vispār neviens ratiņos skolu neapmeklēja, nebija tādas iespējas. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Skolas direktore pat bija deputāte, [...] Viņa ar mammu runāja, ka invalīdam tomēr ir jābūt mājās (iesmejas), nevis jāvazājas riņķī, apmēram pēc tāda principa. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Invalīdi, kas visu skolas laiku mācījušies mājas apstākļos, uzsver šauro sociālo kontaktu loku, draugu loku, mācību procesa atkarību no atsevišķu skolotāju izpratnes un palīdzības:

- *Ar skolotājiem gandrīz vispār nesatikos un nerunājos pēdējā gada laikā. Dažas reizes atnāca klases audzinātāja. Bet nenāca, nejautāja, ko Jūs neesat sapratusi u.tml. Ko pati varēju saprast, to izdarīju. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Pēc tam neklātienē nomācījies slimnīcā, sanatorijā, mājās un noliku eksāmenus skolā. Tā diezgan veiksmīgi, skolotāji nāca palīgā, īpašu problēmu nebija. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Gribēju pabeigt 10 klases, bet tā kā arī agrāk mācījies mājās, skolotāji pasniedza, tāpēc man mācīties līdz galam aizliedza un teica – tikai 8 klases. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Jāatzīst, ka tikai daži invalīdi riteņkrēslos, kuri skolu beiguši padomju laikā, tālāk turpināja mācības augstskolās. Tie bija paši neatlaidīgākie un uzņēmīgākie:

- *Padomju laikā izvēle bija vienkārša, jo Filoloģijas fakultāte bija vienīgā, kur pieņēma cilvēkus ratos. Nekur citur vienkārši nepieņēma, jo pateica, ka nevarēs naudu atpelnīt, ko valsts viņos ieliks. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Stājoties augstskolā, tad sākās īsta ņirgāšanās, jo padomju laikā invalīdam vidējā izglītība bija kaut kāds kalngals. Mani vienkārši nepielaida ārstu komisija. Beigu beigās tomēr izcīnījām, ka mani uz to ārstu komisiju nosūtīja, izgāju to. [...] Ar ārsta izziņu aizbraucu uz universitāti, aizgāju pie dekāna*

un jautāju „Vai man ir jēga iesniegt pieteikumu studēšanai, ja man ir tāda izziņa”. Viņš paņēma to izziņu, un prasīja „Mācīties varat? Nav problēmu? Tad mācieties!” (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

- *Man ir tikai vidējā izglītība, jo tajā laikā tikt institūtā mācīties bija neiespējami. Attīstījos patstāvīgi, ar grāmatu, televizora palīdzību. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Uzņēmība un labas pamatzināšanas ļauj invalīdiem konkurēt arī uz budžeta vietām augstskolās un iegūt augstāko izglītību:

- *Šogad pabeidzu universitāti, tā skaitās augstākā profesionālā izglītība – datorsistēmu un datortīklu administratora programma. Tur bija 7 gadi starpā pa vidu. Braukāju uz sanatorijām, neko nedarīju. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *... tad iestājos universitātē vadībniekos ar domu, ka jāstājas tur, kur vieglāk to diplomu var dabūt, bija konkurss budžeta vietām 19 cilvēki uz vietu. Neskatoties uz to, ka vidusskolu biju beigusi pirms 10 gadiem, tiku budžeta grupā. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Invalīdi riteņkrēslos uzsver mācību iestāžu vides nepiemērotību viņu vajadzībām:

- *Protams, tā [universitāte] nav piemērota riteņkrēslu lietotājiem, mani nākas staipīt pa stāviem. No sākuma mani nesa vecāki, bet pēc tam, kad vairāk sapazinos ar kursa biedriem, viņi palīdz. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā, mācās pilna laika neklātienē)*
- *Uz turieni un atpakaļ nokļuvu ar taksi. Tur ar studiju biedru palīdzību uz 2. stāvu. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Pirmkārt, mācījos neklātienē, tāpēc braukāt nevajadzēja. Tomēr universitātē ir šausmīgas kāpnēs, pa kāpnēm mani vajadzēja nēsāt, līdz ar to, lai vecākiem nebūtu tik daudz problēmu, tad ar pasniedzējiem sarunāju, ka vienā dienā var, piemēram, nokārtot trīs eksāmenus. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Izglītības turpināšanu pēc traumas ieguves kavē arī invalīdu veselības problēmas:

- *Pēc traumas sāku mācīties Jūrmalā, uz elektronikiem gāju. Bet veselības dēļ nesanāca pabeigt – 4. kursā aprāvās. Jārēķinās ar to, ko tu spēj, ko nespēj, ko varēsi, ko nē! Viss kopā, sadzīve, kādā situācijā atrodi. Visu apsver, izdomā, kādā profesijā varēsi strādāt.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

Invalīdi atzīst, ka mācību piedāvājums invalīdiem paplašinās un ir iespējams iestāties koledžā Jūrmalā²¹ bez īpašām grūtībām:

- *Tagad tur ir krietni plašāks profesiju klāsts, tagad arī par programmētāju varētu mācīties.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Tur izglītība ir visāda – grāmatveži, elektronikas speciālisti. Tas ir diezgan viegli, jo nav obligāti uzrādīt augstus rādītājus, lai iestātos skolā. Jo ir daudzi, kas traumu dabū 30 vai 40 gados un viņiem vienkārši ir jāpār kvalificējas. Konkurss uz vienu vietu, protams, ir, bet man bija viegli tikt iekšā.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)

Viena no invalīdu izglītībā izmantojamām metodēm ir tālmācība, tomēr ne visiem tā ir piemērota, jo prasa lielu motivāciju un gribasspēku:

- *Tālmācības ceļā – tur cilvēkam vajag stingru raksturu, lai viņš mācītos, tas nav priekš manis.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)
- *Tas atkarīgs no katra paša personības, no pašdisciplīnas. Man tas nederētu. Bet es pieļauju, ka ir cilvēki, kam tas būtu ērti – pats vari izvēlēties laiku, kad mācies, pats vari kursus izvēlēties.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

²¹ Koledža Republikāniskais Rehabilitācijas centrs Dubultos.

Tālmācības mīnuss ir tas, ka tālmācība neveicina invalīdu riteņkrēslos sociālo integrāciju sabiedrībā, pieņemama tā ir tikai gadījumos, kad pārvietošanās ir neiespējama:

- *Tālmācība ir veids, kā likt cilvēkam palikt mājās. Paralēli – jā, bet ne kā pamatizglītību. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Mīnuss, ka trūkst, pirmkārt, personīga kontakta ar pasniedzēju. Un otrs - tev nav personīga kontakta ar studiju biedriem. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Es domāju, ka tā ir noderīga, ja nav iespējams regulāri apmeklēt mācību vietu, pārvarēt fiziskās grūtības. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Bet laukos tā ir liela problēma [internets], tur nav arī transports pieejams. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Grūtības un iespējas

Profesionālās izglītības iespējas invalīdiem riteņkrēslos sniedz koledža Jūrmalā, kur vide ir invalīdu vajadzībām pielāgota. Galvenā problēma ir saistīta ar nokļūšanu līdz mācību iestādei:

- *Tad būtu trīs gadus jādzīvo tur uz vietas...Visas braukāšanas; tikai rīdziniekiem ir transports, mums, lauciniekiem, nekādi tādi labumi netiek piedāvāti. Tanī laikā man mašīnas vēl nebija, bija jāmeklē, kas aizved, atved pēc nedēļas. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā, dzīvo Rīgas rajonā)*
- *Tajā brīdī nebija tādu īpašu grūtību, man jau toreiz bija mašīna. Skolā bija kopmītne, tur varēja ļoti ērti dzīvot, piemērotas visas tās telpas, viss mācību process bija ļoti ērts. Es tur 2 gadus mācījos un dzīvoju uz vietas. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā, dzīvo Rīgā)*

Invalīdi riteņkrēslu lietotāji uzsver, ka koledžā iegūtās zināšanas ir svarīgs faktors, lai atrastu darbu:

- *Tas izglītības grāds nebūtu tas noteicošais, bet vairāk tās zināšanas. Ar zināšanām arī vieglāk atrast darbu, tagad vajadzīga izglītība, ja tās nav, tad vienīgi caur paziņām.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)

Tie, kas studējuši citās augstskolās, min pozitīvus piemērus, kā augstskola un pasniedzēji ir atbalstījuši viņu centienus studēt:

- *Var uzteikt attiecīgo katedru, katedras darbinieki centās palīdzēt, izkārtot, lai nav tik bieži jāierodas un tamlīdzīgi.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Fakultātes dome mani atbalstīja tādā veidā, ka pateica: „Uzrakstiet iesniegumu, varbūt mēs Jums varēsim stipendiju piešķirt.” Un piešķīra. Tik lielu stipendiju, cik man vajadzēja, lai es varētu ar taksi braukt. Faktiski universitāte pildīja sociālo dienestu lomu šajā gadījumā.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)
- *Pasniedzēja man bija ļoti pretimnākošs cilvēks... viņa bija ļoti uzmanīga pret mani.* (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)

Kursi un/vai pārkvalifikācija, kas ir ļāvusi iegūt papildu iemaņas

Speciāli invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem pielāgotas mācību iespējas ir jau minētajā koledžā Jūrmalā, kā arī dažādu organizāciju piedāvātajos datorkursos. Profesiju klāsts šajās izglītības iestādēs pakāpeniski papildinās, taču tas ne vienmēr apmierina invalīdu intereses:

- *Pašmācības ceļā centos, meklēju kursus. Diezgan skopi ir ar tiem. Gribētu mācīties tālmācībā. Bet to, ko es gribētu, tas diemžēl nav.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Latvijā neviens to nepiedāvā. Piedāvāja stāties augstskolā, bet par maksu, un tur nebija tas, kas mani interesē. Tur bija ekonomika, tādas lietas. Ārzemēs - nevarēju atrast, bet nebija*

arī īsti motivācijas. Likās, ka pats varu vairāk iemācīties. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

Daļa invalīdu ir čakli kursu apmeklētāji, tādējādi gan vairojot savas zināšanas, gan veidojot savu profesionālo karjeru:

- *Man ir vidējā izglītība, daudz kursu, mācījos datorkursos gandrīz vai gadu sabiedriskajā organizācijā. Tur ir (uzsvērti) ļoti labi datorkursi. Gandrīz vai gadu, pirmais līmenis, otrais līmenis un pēc tam internets, interneta administrators un moderators, tik tālu mēs mācījāmies (smejas); tas ir visinteresantākais. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā, strādājusi invalīdu organizācijā projektu izstrādē)*
- *Trīsreiz gāju intensīvajosursos. [...] Valodas nekad nevar būt par daudz, bet profesionālajā ziņā es šobrīd neredzu nevienu jomu, kur man vajadzētu piemācīties klāt. Jo vairāk dari, jo vairāk iemācies. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Vides pieejamības vērtējums

Invalīdi nereti ir kritiski, pat pesimistiski par vides piemērotību invalīdu vajadzībām, viņi uzsver, ka izmaiņas notiek pārāk lēni:

- *Runā, ka daudz kas izdarīts invalīdu labā, bet es pagaidām to neredzu, nesaskatu. Arī runājot ar paziņām, nekā tāda nav, par ko runā. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Top, top, mainās. Tikai ne tik ātri kā gribētos. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Ierobežojumi ir visapkārt, tie vēl būs, un nav ko cerēt, ka tie izzudīs. Varbūt ar laiku, ar gadiem. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Invalīdi atzīst, ka jaunuzceltajās ēkās vide invalīdiem ir draudzīgāka:

- *Jaunajās ēkas, kur būvējas, ir platas durvis, ir ērtas tualetes, ir uzbrauktuves. Uz labo pusi iet.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Visi jaunie objekti, tie jau jā – vienā līmenī uzlej un brauc, un daries.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Visi lielie lielveikali ir pieejami. Poliklīnikas arī ir, manuprāt, nu jau visas pieejamas.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)
- *Gan poliklīnikā, gan veikalos var tagad brīvi iebrukt, tie paši rehabilitācijas centri, ļoti daudz izdarīts šajā ziņā. Mazāk problēmu palicis.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)

Vienlaicīgi invalīdi, kas runā par jauno, nesen būvēto ēku pieejamību, min arī piemērus, kur tieši jaunajās ēkās nav ievēroti dažādi nosacījumi:

- *Uztaisīts lifts, bet pie lifta ir smuki apdarināta ieeja, un rati vairs tur nelienu cauri. Skaistu gribēdami, nav aizdomājušies, ka tā apdare sašaurina ieeju par centimetriem četriem un tur iekšā vairs nevar tikt.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Kādam jau gadās kādu iebruktuvi vai durvis uztaisīt par šauru.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

Nereti invalīdiem nav iespējams iekļūt pat valsts iestādē, kas tieši nodarbojas ar viņu jautājumiem, arī uzbrauktuves pie valsts un pašvaldības iestādēm dažkārt ir pārāk stāvas vai šauras. Gadās, ka apkalpojošais personāls izceļas ar nekaunīgu attieksmi:

- *Labklājības ministrija, kurā vispār nevar iebrukt. Kāpēc ministrijā, kas risina šos jautājumus, man jādzīvojas uz ielas, spiežot pogu un gaidot, ka kāds iznāks ar mani parunāt.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)
- *Kas attiecas par valsts iestādēm – mūsu pašu priekšpilsētas mājā, bez palīdzības neiztiek, kaut formāli ir pielāgojumi; Rīgas Domē – tur bez policista nav ko darīt. Bet kad policisti*

iestumj, tad vienlaicīgi aiz muguras 'rēc' (smejas). Tur tādu ļoti stāvu uztaisījuši. Bet iekšā – viss ir lieliski – gan tualetes, gan lifti, viss lieliski. (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)

Invalīdi norāda arī, ka uzbrauktuves tiek taisītas pavirši, pieļautas neprecizitātes, kā arī netiek ņemts vērā, ka Latvijā, atšķirībā no Rietumeiropas, invalīdi nebrauc elektriskajos riteņkrēslos, kas viņiem liedz pievarēt lielāku slīpumu:

- *Tiek darīts pavirši, kaut vai uzbrauktuves uz trotuāra. Viņi taisa zemāk to barjeriņu, bet kādu 1 – 2 cm augstu, un invalīds, kas brauc, pret to atduras, var pat izkrist no ratiņiem, jo priekšējie riteņi ir mazi. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Paskatīsimies uz uzbrauktuvēm un normu – 1:12. Ja man mājās ir 1:20. Bet norma 1:12 ir ņemta no Eiropas. Eiropā invalīdi braukā elektriskos riteņkrēslos. Pie mums grib, lai mēs tiekam augšā parastajos. Uz 1 cm pacēlumu jābūt 12 cm uzbrauktuvei. Mēriet vienalga kur – nebūs attiecīgais garums. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Galvenās vajadzības

Aktuāla vajadzība ir individuālie pacēlāji, kurus ierīko gar ēku kāpnēm tās ārpusē vai pašā ēkā līdz pirmajam stāvam. Taču daudzos gadījumos invalīdiem ir ilgi jāgaida līdz individuālais pacēlājs tiek iekārtots:

- *Apmēram pirms mēnešiem sešiem man izveidoja pacēlāju. Tīri man veidots, kaut kāda Domes projekta ietvaros. Tas ir pozitīvs moments. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Tagad arī ir individuālie pacēlāji invalīdiem. Man arī vajadzētu [Irina, dzīvo trešajā stāvā un kaut arī ir lifts, jāpārvar pakāpieni 1. stāvā līdz tam un no lifta līdz*

dzīvoklim]. *Divus gadus gaidīju atbildi, pirms jaunā gada atnāca... Man it kā drošības apsvērumu dēļ nevar uzstādīt, oficiāli atteica.* (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)

- *Pacēlāju man mājās jau sola no gada sākuma [...] Tas man arī atvieglotu dzīvi; man sanāk no lifta lejā seši pakāpieni, kur pats netieku lejā.* (Nestrādājošs invalīds riteņkrēslā)

Invalīdiem svarīga ir dažādu sadzīvisku detaļu pielāgošana viņu vajadzībām, kas viņu dzīvi padara daudz ērtāku:

- *Kaut vai pacēlājs vannai - tik iekšā un ārā man fiziski neviens nevar palīdzēt. Man tā problēma ir vairākus gadus, es visu laiku saņēmu atbildi „nē”. Ja tu pats uzzini, izcīni, tad var dabūt. Bet tagad man tāds pacēlājs ir.* (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)

- *Pie izlietnes man divi ūdens krāni stāv, jo tas man nederēja, lika tuvāk. Viņiem neērti, man ir ērti. Un viņi to nesaprata, kamēr mēs strīdējāmies, kur man vajag to krānu.* (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)

Intervijās invalīdi riteņkrēslos norāda uz nepieciešamību pēc profesionālas invalīdu riteņkrēslu lietotāju problēmu izpratnes; pārsvarā invalīdi uzskata, ka problēmu izpratni profesionāli var panākt paši invalīdi riteņkrēslos, jo neviens nepārzina invalīdu problēmas tik labi, kā viņi paši. No otras puses, tiek atzīts, ka sociālajiem darbiniekiem vajadzētu nodrošināt invalīdu riteņkrēslu lietotāju interešu pārstāvēšanu valsts politikas līmenī:

- *Patiesībā man ir tāda teorija, ko es laikam nemainīšu – vesels cilvēks nevar zināt, ko vajag invalīdam. Mums pārsvarā ir tāda pieredze, ka invalīdu organizācijās pie vadības sēž veseli cilvēki, un viņi diktē noteikumus. Viņš nevar izjust to, ko mēs, nezina, ko mums vajag, nevar saprast mūsu problēmu.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

- ... lai uzaicina šajos projektos, likumu izstrādēs invalīdus, lai jautājumi tiktu risināti. Kaut vai tās pašas uzbrauktuvītes uz trotuāriem, ja viņi paši būtu sēdējuši ratiņos, viņi saprastu, ka nedrīkst tā būvēt.. (Irina, nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)
- Tie varētu būt sociālie darbinieki, kas varētu šo informāciju līdz pašvaldībām, arī līdz ministrijām dabūt un tālāk - klausīties profesionāļos. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

Projektu THINK un NVA subsidēto darba vietu vērtējums:

plusi un mīnusi

Daudzi invalīdi riteņkrēslu lietotāji, pat tie invalīdi, kuri gribētu izmantot vai izmanto, neviennozīmīgi vērtē NVA subsidētās darba vietas. Pozitīvie argumenti biežāk saistās ar pašu projekta ideju, kas paver invalīdiem iespējas strādāt, tomēr vienlaicīgi invalīdi norāda, ka tā drīzāk ir sociāla rehabilitācija (kas arī ir svarīga), nevis reāla un droša iekļaušanās darba tirgū:

- *Tas ir ļoti vērtīgi. Process, informācija nepārtraukti grozās riņķī, sabiedrībā. Šobrīd kārtoju tos procesus, kā tas notiek.* (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)
- *Pozitīvi - tāpēc, ka cilvēkiem ir iespēja iekļauties darba tirgū. Tomēr drīzāk to varam nosaukt par sociālo rehabilitāciju, nevis par iekļaušanu darba tirgū un uztvert to par iespēju mācīties strādāt.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)
- *Tā doma ir laba, tā ideja ir ļoti laba. Vairāk būtu jāskatās ārzemju pieredze, arī tur ir subsidētās darba vietas izmantotas, un tas ir izstrādāts tā, ka darba devējs tik vienkārši nemēģina tikt no invalīda vaļā.* (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

Invalīdi uzsver, ka šāda prakse ļauj darbiniekiem izcelties, parādīt savas prasmes, konkurēt ar citiem:

- *Tomēr invalīdam ir dota iespēja sevi parādīt, pierādīt, un pārliecināt to darba devēju, ka varētu kādu citu no darba atbrīvot un viņu paņemt. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Respondenti ļoti pozitīvi izsakās par NVA darbību darbavietu radīšanā invalīdiem:

- *Cik esmu runājusi ar NVA cilvēkiem, kas strādā ar katru konkrēto programmu, tad viņi ir ļoti pozitīvi noskaņoti un tiešām ar sirdi un dvēseli par to. Viņi nāk pretī daudzās lietās. [...] Ļoti iepriecina tas, ka programma ir pagarināta uz 2 gadiem. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Tie, kas jūtas droši par savām prasmēm, savukārt visai skeptiski izsakās par valsts lomu darbavietu iekārtošanā invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem:

- *Aizeju uz darbu, vienojos ar darba devēju. Un, ja vienojamies par to, ka man vajadzētu šeit platāk... Viņi man tai uzbraukšanai darba vietā uztaisa mazu to slīpumiņu, lai tieku pāri, vai uzlabo, jo valsts dod to naudu - Ls500 – telpu aprīkošanai un vēl Ls200 – darbavietas iekārtošanai. Un viss! (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Ja būtu uzņēmējs, ja man konkrētais darbinieks apmierina, tad viss kārtībā, lai viņš strādā, un es viņam maksāju algu un neielaižos nekādās afērās ar valsti, simtu gadu man vajag. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*

Invalīdi ar augstām profesionālām prasmēm ir neapmierināti gan par to, ka viņiem tiek maksāta minimālā alga, gan arī par to, ka visiem paredzēts asistents. Viņuprāt, asistents būtu nepieciešamas tikai invalīdiem ar garīgiem traucējumiem:

- *Man, piemēram, ir aizskaroši, ja ar manu kvalifikāciju; esmu strādājusi ļoti lielā starptautiskā firmā; ka man tagad tāpēc, ka sēžu ratos, ir darba vadītājs. Tas ir obligāti. Labi,*

cilvēkiem ar mentālām problēmām viņš ir vajadzīgs. Bet man kāpēc tāds ir vajadzīgs, kas atnāktu un skatītos, vai pareizi kaut ko es izlasīju, vai nepareizi. Tā minimālā alga. Pieņem darba devējs divus darbiniekus, viens staigā, viens sēž ratos. Strādā vienu un to pašu darbu. Veselajam cilvēkam alga 300 latu, invalīdam 80. Tā ir subsidētā darba vieta, un darba devējs neko nepiemaksā. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

- *Šeit esmu pietiekoši ilgi strādājusi, mana darba alga nav minimālās algas apmērā, un kad sākās subsidētās darba vietas, darba devējs teica: „Varbūt paņemam Tevi kā subsidētajā darba vietā”, es atbildēju: „Tad es rakstu atlūgumu”. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Par projektu THINK invalīdu vidū dominējošais viedoklis raksturojams sekojoši: labas idejas nesekmīga īstenošana. Kā galvenie trūkumi minēti projekta īslaicīgums, vairāk vai mazāk formāla tā īstenošana, nerasniedzot galveno mērķi - integrēt invalīdus darba tirgū:

- *Tas kā gāja, tā aizgāja; viens vai divi cilvēki palika. Faktiski Latvijā izgāzās tas projekts, par to nav vērts runāt kā par projektu, bet par ideju. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Zinu diezgan daudz cilvēku, kas tajā projektā piedalījās, mācījās [...] Zinu, ka viens cilvēks dabūja naudu. Ne oficiāli, bet viņš mājās strādāja un aploksnē saņēma naudu. Bet projekts bija vairāk skaļš, paliekoša labuma nav. Cilvēkus, kas mācījušies, daudz zinu, bet tos, kas reāli kaut ko ieguvuši - nē. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Invaliditātes un tās izraisīto seku mazināšanas politikas pamatnostādnes. Ministru Kabinets, 2005.

Nereti invalīdi ar minēto dokumentu nav iepazinušies, un nostāja pret to ir visai negatīva un kā galvenais trūkums tiek minēts nepietiekošs finansējums:

- *Man ir noriebušies šie deklaratīvie dokumenti. Protams, ka tas viss ir skaisti un jauki. Bija kādas koncepcijas. Tās palasīt ir brīnišķīgi un skaisti, tikai pamēģini saskarties. Tajās nav nekāda materiālā nodrošinājuma. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*
- *Visādas koncepcijas esmu redzējusi, tik tālu jau (rāda – līdz kaklam); domāju, ka šī droši vien ir viena no tām pašām koncepcijām. Kas varētu konkrēti man dzīvē no tā mainīties? Pieņemu, ka nekas, tāpēc, lai kādas pamatnostādnes būtu, tās ir tikai pamatnostādnes, bet, kad ir kāda reāla nauda tā izdarīšanai, tad mēs varam runāt par to, vai tā tiek izmantota tā, vai šitā. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Tie, kas ar dokumentu iepazinušies, ir skeptiski par iespējam to īstenot, īpaši attiecībā par rehabilitācijas sadaļu:

- *Varētu realizēties, ja darbotos viss tā, kā tur ir rakstīts, bet neticu. Domāju, ka tā rehabilitācijas programma, kas paredzēta, būs grūti realizējama. Bet, ja nevarēs realizēt rehabilitāciju, tad pārējās daļas izgāzīsies. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Saistībā ar pamatnostādnēs noteiktajām invaliditātes grupām invalīdi pauž bažas par to, ka 3. invaliditātes grupas likvidēšana ir pārsteidzīgs solis, viņi šaubās par tā vietā paredzētās rehabilitācijas iespējām:

- *Par to, ka trešo grupu ņems nost; ja notiek viss, kas tajā dokumentā rakstīts, ka tiešām valsts darīs visu, lai mazinātu*

invaliditātes sekas, nevis vienkārši noņemtu grupu tāpēc, lai nebūtu tik daudz invalīdu, bet lai veiktu rehabilitāciju, medicīnisko rehabilitāciju, izglītību un darba meklēšanu, tad viss ir O.K.! (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

- Esmu dzirdējusi par to, ka likvidēs 3. invaliditātes grupu. Izskatās, ka tas tiek darīts, lai invalīdu būtu mazāk; ne valsts, bet ārsti, viņi cenšas diagnosticēt par invalīdu, nevis izārstēt. (Nestrādājoša invalīde riteņkrēslā)

Invalīdi riteņkrēslu lietotāji iebilst pret pamatnostādnēs paredzēto darbaspējas zuduma noteikšanu procentuāli, norādot, ka tā pārņemta no Eiropas pieredzes, nerēķinoties ar Latvijas apstākļiem:

- Viņi [Labklājības ministrija] atkal kaut ko izrāvuši no konteksta. Izdomājuši, ka vajag invaliditāti pa procentiem, kā ir ārzemēs. Tur ir trīs nosacījumi – ņem vērā vietu, kur dzīvo; ņem vērā arī pašu dzīvesvietu, sociālo struktūru – internetu, veikalus utt.; un tavu veselības stāvokli, cik daudz vari, vai vari pats apgērbties, vai vari strādāt. Mums Latvijā ir tikai viens aspekts – vai tu vari strādāt, vai nevari. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

Invalīdi ir skeptiski pret jauno invaliditātes noteikšanas sistēmu, jo uzskata, ka tā būs grūti pielietojama un ka tā nerisina invaliditātes problēmas:

- Invaliditāte arī šobrīd tiek noteikta pēc darba spēju zuduma, nekas jau no tā nemainās. Mainās tas, ka būs mazāk cilvēku ar invaliditāti. Bet tas nemainīs viņu spēju strādāt, cik viņi varēja strādāt, tik arī varēs. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)

- Pēc kā noteiks darbaspējas? Tas ir ļoti abstrakti. Sēdošs darbs, tev kājas nevajag. Un pateiks, ka esi 100% darba spējīgs. Paldies! Kaut kādiem kritērijiem jābūt. Tagad vajadzēs iziet ārā un rakt bedri (smejas), kurš ātrāk izraks, tam lielākas darbaspējas. Tās grupas jau nosaka invaliditāti un punkts. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)

No otras puses, izskan arī pozitīvi viedokļi par jauno sistēmu, norādot, ka tādā gadījumā būtu iespējama striktāka invaliditātes diferenciācija un ka darba devējam būtu skaidrs, kādas ir invalīda spējas strādāt. Izskan arī piedāvājums noteikt invaliditāti ne vien pēc darbaspēju zuduma procentuāli, bet arī pēc kodiem, kas apzīmētu dažāda veida invaliditātes:

- *Tas ir ļoti netaisnīgi, ka man ir 1. grupa, un šajā mājā dzīvo cilvēks, kam arī ir 1. grupa, kurš ir sirds slimnieks. Protams, viņam veselība nav tik laba, bet viņš staigā, ir fiziski spēcīgs, darbu strādāt var un strādā, tanī pat laikā man ir draugi, kuriem pat rokas un kājas nekustas. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Darba devējam būs vieglāk, viņš redzēs, uz ko cilvēks spējīgs, tādā ziņā varbūt atvieglos; ja pats stāsti, viņš nezina, ko varēsi izdarīt, ko nevarēsi. (Strādājošs invalīds riteņkrēslā)*
- *Domāju, ka daudz būtiskāk valstij būtu bijis invaliditāti apzīmēt ne tikai ar tiem procentiem, bet izmantot arī kaut kādus kodus, lai varētu zināt, kas cilvēkam ir par vainu. Vai viņam ir redze vai dzirde traucēta, vai viņam ir garīgā saslimšana, vai viņš ir kustībīnvalīds ratos, vai viņam ir kāda cerebrālā paralīze. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

Kā pozitīvu procentuālās darbaspēju zuduma noteikšanas aspektu invalīdi min iespējas to pielietot attiecībā uz sociālajiem pabalstiem un finansiālo palīdzību:

- *Invalīdiem tas varētu palīdzēt, ja naudas summa, palīdzība, pensija būs atkarīga no šiem procentiem, tad, protams, tas būs pluss. Bet ja tas būs tikai uz papīra, un tās pensijas būs tādas, kādas tās ir, piemēram, no 25 līdz 50 % ir tik, un no 50 % līdz 75% ir tik, tad tam nav nekāda jēga. (Strādājoša invalīde riteņkrēslā)*

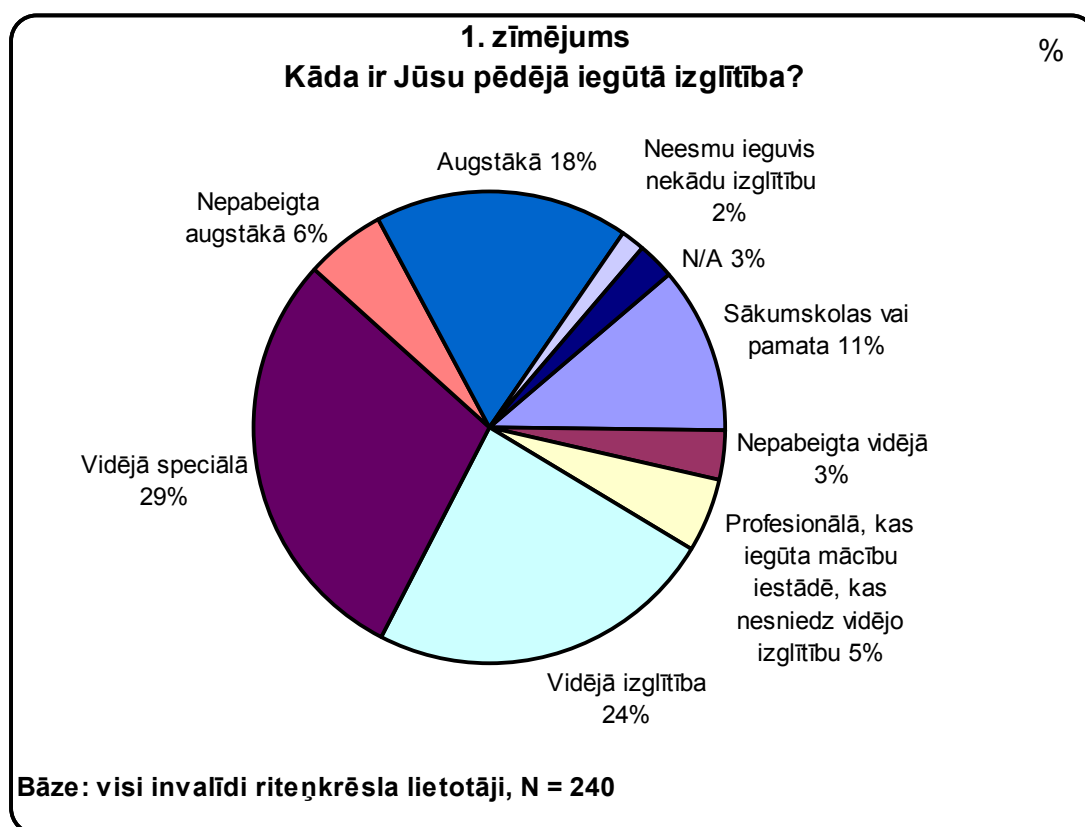
III. INVALIDU RITEŅKRĒSLU LIETOTĀJU APTAUJAS REZULTĀTI

Pētījuma ietvaros tika veikta arī kvantitatīva invalīdu aptauja. Aptaujas mērķis bija izpētīt bezdarba izplatību starp dažādām invalīdu riteņkrēslu lietotāju sociāli demogrāfiskajām grupām, kā arī noskaidrot viņu uzskatus par iespējām integrēties darba tirgū. Aptauja aptver 301 invalīdu visā Latvijā, no kuriem 240 bija invalīdi riteņkrēslu lietotāji un 61 respondents – invalīdi, kas nav riteņkrēsla lietotāji.

Aptaujāto invalīdu riteņkrēslu lietotāju sadalījums demogrāfiskajās grupās (N = 240)		Kopā (%)
Dzimums	Vīrietis	61,5
	Sieviete	38,5
Dzimtā valoda	Latviešu	48,3
	Krievu	49,6
	Cita	0,8
	N/A	1,3
Vecums	16 - 25	5,8
	26 - 35	27,1
	36 - 45	25,4
	46 - 55	18,3
	56 - 65	23,3
Cik gadu vecumā Jūs ieguvāt invaliditāti?	No dzimšanas	5,8
	Līdz 10 gadu vecumam	5,4
	Vecumā starp 11 un 15 gadiem	4,2
	Vecumā starp 16 un 25 gadiem	20,0
	Vecumā starp 26 un 35 gadiem	17,5
	Vecumā starp 36 un 45 gadiem	8,8
	Vecumā starp 46 un 55 gadiem	14,2
	Vecumā starp 56 un 65 gadiem	2,5
	N/A	21,7

Invalīdu izglītība

Invalīdu ritenkrēslu lietotāju izglītības līmenis ir ļoti līdzīgs visas sabiedrības kopējam izglītības līmenim, tomēr svarīgi atzīmēt, ka pamatā tas ir, pateicoties izglītībai, ko respondenti ir ieguvuši pirms invaliditātes iegūšanas. Aptauja liecina, ka tikai 28,4% no invalīdiem ritenkrēslu lietotājiem formālo izglītību ir ieguvuši pēc invaliditātes iegūšanas, bet 70,2% savu izglītību ir ieguvuši pirms traumas/slimības.

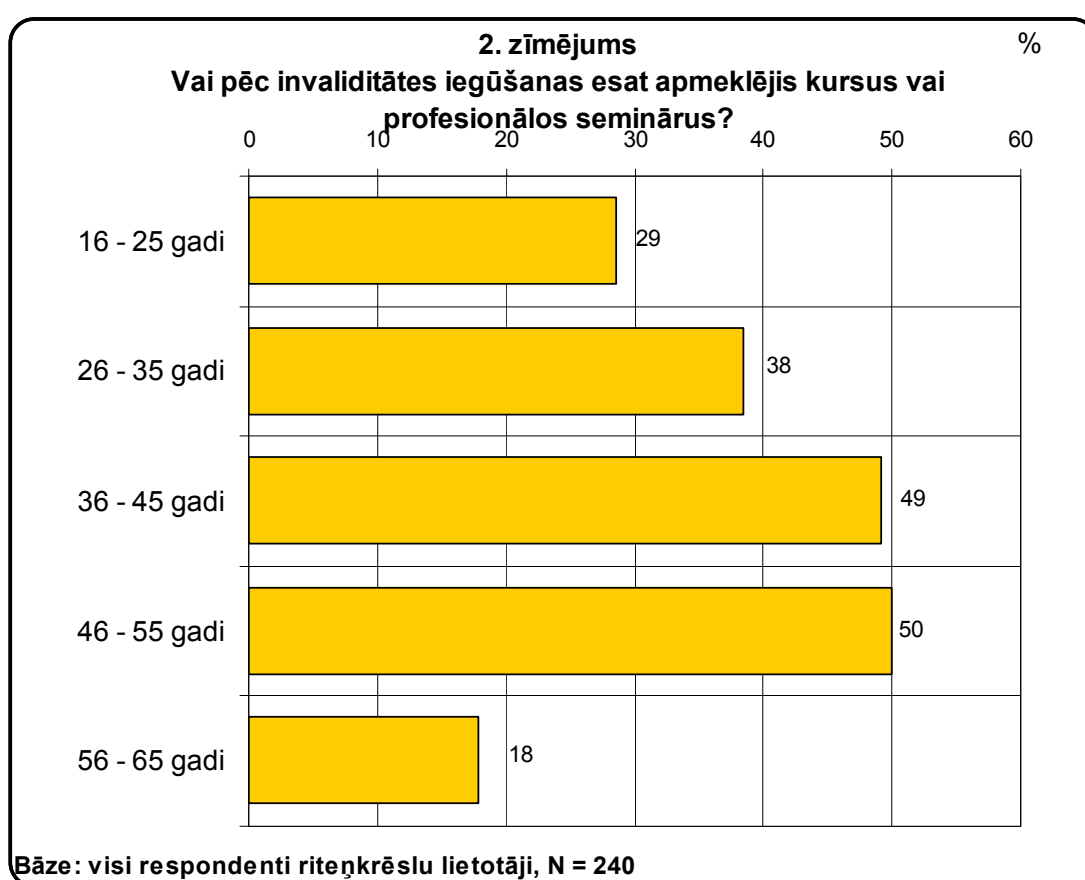
1. zīmējums ilustrē invalīdu ritenkrēslu lietotāju pēdējo iegūto izglītību. Salīdzinot vīriešu un sieviešu invalīdu ritenkrēslu lietotāju izglītības līmeni, redzams, ka vīriešiem biežāk ir profesionālā un arodskolas izglītība, sievietēm savukārt biežāk ir augstākā izglītība (23,9% sieviešu).

Vīrieši salīdzinoši biežāk nekā sievietes turpina izglītoties arī pēc invaliditātes iegūšanas un parasti mācās, lai iegūtu vidējo vai profesionālo izglītību. Sievietes, turpinot izglītoties, biežāk iegūst vidējo speciālo vai augstāko izglītību.

Skalā no 1 līdz 10 novērtējot, kādas ir šībrīža iespējas invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem iegūt izglītību, invalīdi riteņkrēslu lietotāji vidēji sniedz vērtējumu 4,5. Jānorāda, ka dažādās vecuma grupās šis vērtējums būtiski atšķiras. Respondenti vecumā no 16 līdz 25 gadiem invalīdu iespējas iegūt izglītību vērtē augstāk nekā vidēji - 5,2, bet riteņkrēslu lietotāji vecumā no 46 līdz 55 gadiem tās vērtē zemāk - 3,9. Atšķirīgus vērtējumus sniedz invalīdi, kuri izglītību ir ieguvuši invaliditātes laikā, un tie, kuri izglītību ir ieguvuši pirms invaliditātes. Respondenti, kuri invaliditātes laikā nav ieguvuši izglītību, invalīda riteņkrēsla lietotāja iespējas iegūt izglītību vērtē optimistiskāk.

Analizējot problēmas, ar kurām riteņkrēslu lietotāji ir saskārušies izglītības iegūšanas laikā, redzam, ka tikai 14,8% problēmu nav bijis. Visbiežāk tika minētās trīs problēmas: pirmkārt, nepielāgota vide izglītības vietā, to nosauc 40,9% respondentu, otrkārt, grūtības nokļūt līdz izglītības iestādei (46,6% respondentu) un, treškārt, problēmas ar veselību (11,4% respondentu). 18,2% respondentu nav norādījuši konkrētas problēmas.

Par transporta nodrošinājuma nozīmību liecina, pirmkārt, tas, ka to minējuši gandrīz puse no riteņkrēslu lietotājiem, otrkārt, tas, ka invalīdi to piemin atkārtoti gan attiecībā uz izglītības iegūšanu, gan darbu. No tā varam spriest, ka transporta nodrošinājuma uzlabošana varētu būt viens no galvenajiem risinājumiem, kas riteņkrēslu lietotājiem palīdzētu gan iegūt izglītību, gan integrēties darba tirgū.

Invalīdi riteņkrēslu lietotāji kā vienu no izglītošanās iespējām izmanto kursus un seminārus. Šādu iespēju kopumā savas invaliditātes laikā ir izmantojuši 37,9% no aptaujātajiem riteņkrēslu lietotājiem. Kā redzams 2. zīmējumā, kursu apmeklētāji biežāk ir vidējās vecuma grupas invalīdi (26 līdz 45

gadi). Savukārt, invalīdi vecumā no 56 līdz 65 gadiem kursus apmeklē visretāk. Salīdzinoši biežāk dažādus kursus ir apmeklējuši vīrieši. Jāatzīmē, ka no tiem respondentiem, kuri šobrīd strādā pastāvīgu algotu darbu, 67,4% ir apmeklējuši mācību seminārus vai kursus.

Visbiežāk respondenti ir apmeklējuši datorkursus: 54,9% no visiem respondentiem, kuri ir apmeklējuši kādus kursus vai seminārus. Šos kursus visbiežāk apmeklē vīrieši vecumā no 26 līdz 45 gadiem.

Pie biežāk apmeklētajiem pieskaitāmi arī valodu apmācības kursi, tos apmeklējuši 27,5%. Ekonomikas/mārketinga/ finansu vadības kursus ir mācījušies 11%, bet grāmatvedības kursus/seminārus ir apmeklējuši 9,9% no tiem invalīdiem, kas vispār ir apmeklējuši kādus kursus vai seminārus.

Apmeklēto kursu vidū tiek minēti arī dažādi rokdarbu kursi, kuros tiek apgūta šūšana, adīšana vai pīšana. Rokdarbu izvēli, iespējams, nosaka iespēja nodarboties ar to mājās bez īpašas nepieciešamības pielāgot darba vidi. Respondenti riteņkrēslu lietotāji min arī kursus, kuros ir iespējams apgūt pedagogiju, sociālo darbu, psiholoģiju un cilvēktiesības.

Kopumā varam secināt, ka jebkura tālākizglītība ir efektīvs veids, kā sekmēt invalīdu riteņkrēslu lietotāju integrāciju darba tirgū. Daļa riteņkrēslu lietotāju to apzinās un iespējas iegūt tālākizglītību aktīvi izmanto. Organizējot tālākizglītības

seminārus un kursus riteņkrēslu lietotājiem, liela nozīme ir gan izvēlēto kursu saturam, gan to pieejamībai, lai riteņkrēslu lietotāji varētu līdz tiem nokļūt.

Invalīdu riteņkrēslu lietotāju nodarbinātība

Kopumā tikai 20% invalīdu riteņkrēslu lietotāju strādā pastāvīgu algotu darbu (2,1% nodarbojas ar uzņēmējdarbību, 17,9% strādā pastāvīgu darbu). 6,3% veic dažādus gadījuma darbus. Tātad gandrīz trīs ceturtdaļas (73,7%) invalīdu nav nodarbināti. Invalīdu nodarbinātība ievērojami atšķiras no Latvijas kopējiem nodarbinātības rādītājiem. 2003. gadā vecuma grupā no 15 līdz 64 gadiem ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars bija 69.2%. Sieviešu ekonomiskā aktivitāte 2003. gadā Latvijā sasniedza 64.7%, vīriešu līdzdalība darba tirgū bija 74.0%.

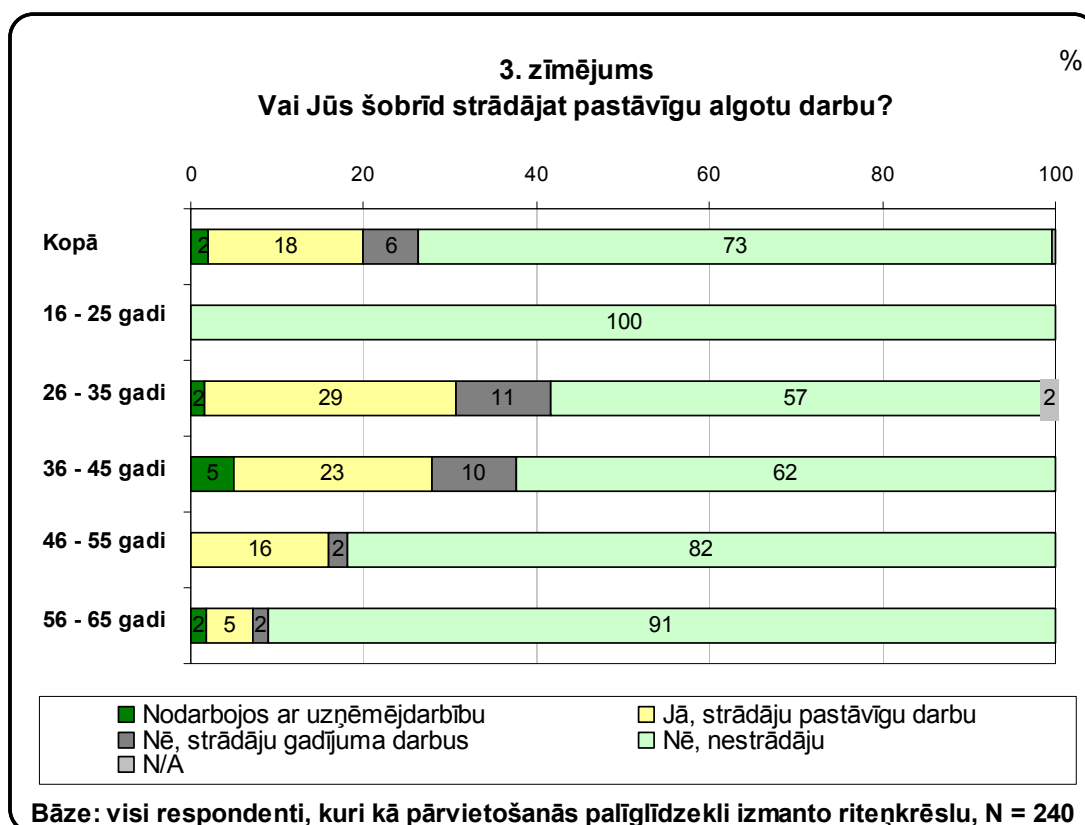
Analizējot nodarbinātību dzimuma griezumā, redzams, ka riteņkrēslu lietotāji vīrieši ir vairāk integrējušies darba tirgū, salīdzinot ar sievietēm. Tā 2,7% vīriešu nodarbojas ar uzņēmējdarbību un 19,7% strādā pastāvīgu algotu darbu. Sieviešu vidū tikai 1,1% nodarbojas ar uzņēmējdarbību un 14,1% šobrīd strādā pastāvīgu algotu darbu.

Atšķirības nodarbinātības ziņā ir vērojamas arī starp invalīdiem latviešiem, kuru vidū šobrīd nodarbināti ir 25,2%, un krievu tautības invalīdiem, no kuriem nodarbināti ir tikai 10,4% riteņkrēslu lietotāji.

Nodarbinātības līmenis atšķiras atkarībā no tā, kādā vecumā ir iegūta invaliditāte. Visplašāk nodarbināti ir invalīdi, kuri savu invaliditāti ir ieguvuši vecumā no 16 līdz 35 gadiem. No respondentiem, kuri invaliditāti ir ieguvuši vecumā no 16 līdz 25 gadiem, 27,1% šobrīd strādā pastāvīgu darbu vai nodarbojas ar uzņēmējdarbību un 8,3% strādā gadījuma darbus. No respondentiem, kuri invaliditāti ir ieguvuši vecumā no 26 līdz 35 gadu vecumam, 23,8% strādā pastāvīgu darbu vai nodarbojas ar uzņēmējdarbību un 9,5% strādā gadījuma darbus.

Invalīdu grupā, kuri savu invaliditāti ir ieguvuši vecumā no 36 līdz 45 gadiem, nodarbinātības līmenis ir ievērojami zemāks nekā vidējais nodarbinātības līmenis starp visiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem. Šajā grupā vairāk ir to, kas strādā gadījuma darbus.

Riteņkrēslu lietotāju nodarbinātību lielā mērā nosaka invaliditātes iegūšanas laiks un apstākļi. Cilvēki, kuru invaliditātes galvenais iemesls ir dzīves laikā iegūta trauma, ir nodarbināti daudz biežāk (22,5%) nekā tie, kuru invaliditāte ir iestājusies pēc slimības (nodarbināti tikai 12,8%) vai kuriem invaliditāte ir iedzimta (nodarbināti 12,9%).

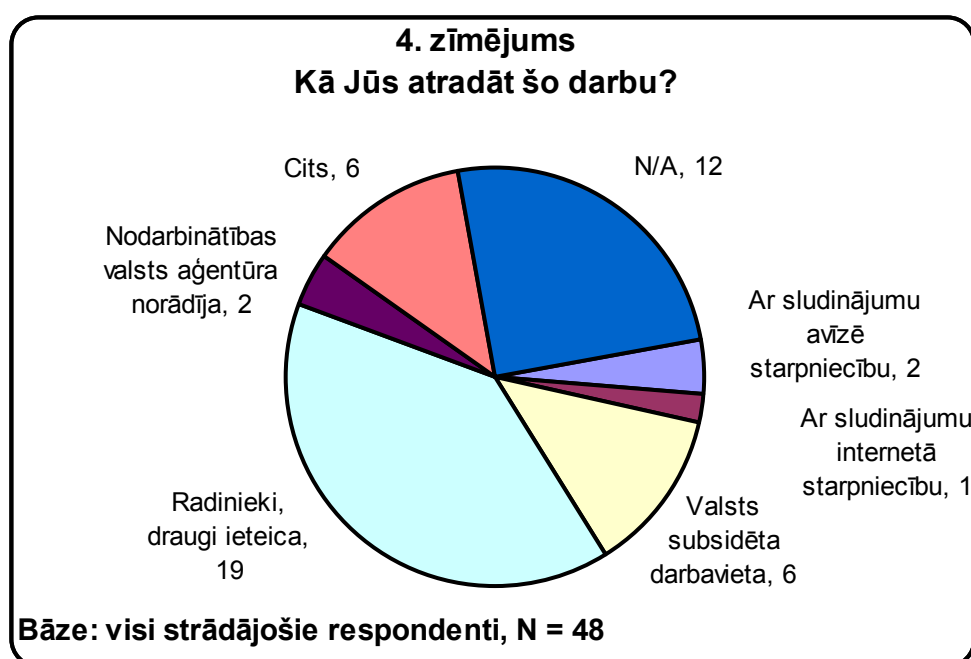
3. zīmējumā nodarbinātība aplūkota saistībā ar invalīda riteņkrēsla lietotāja vecumu. Visbiežāk nodarbināti ir invalīdi vecumā no 26 līdz 45 gadiem, bet visretāk - jaunieši vecumā no 16 līdz 25 gadiem un tie, kas vecāki par 55 gadiem.

Attiecībā uz vecuma grupu no 16 līdz 25 gadiem, jāatzīmē, ka nevajadzētu izdarīt secinājumus, ka šajā grupā pilnīgi neviens nav nodarbināts, jo aptaujā šajā vecuma grupā bija pārāk mazs skaits respondentu (16). Aptaujas rezultātus vajadzētu uztvert kā tendenci, ka 16 – 25 gadu veco jauniešu vidū nodarbinātības līmenis ir salīdzinoši daudz zemāks.

Kopumā visbiežāk nodarbināti ir 26 – 45 gadus veci invalīdi un tie, kuri invaliditāti ir ieguvuši vecumā no 16 – 35 gadiem. Pirmkārt, tas liecina, ka visbiežāk nodarbināti ir tie

invalīdi, kuri savu invaliditāti ir ieguvuši tieši pēdējā desmitgadē. Otrkārt, tas liecina, ka vairums invalīdu riteņkrēslu lietotāju darba tirgū neiekļaujas uzreiz pēc traumas iegūšanas.

Pagarinoties laika sprīdim starp traumu/slimību un iekļaušanos darba tirgū, palielinās invalīdu ilgstošā bezdarba risks, jo, zaudējot prasmes un sociālos kontaktus, darba atrašana var kļūt arvien grūtāka.

Jāatzīmē, ka vairums no šobrīd strādājošajiem invalīdiem riteņkrēsla lietotājiem darbu ir ieguvuši tieši ar sociālo kontaktu palīdzību (4.zīmējums). Aptaujas dati parāda, ka augstāks nodarbinātības līmenis ir starp tiem invalīdiem, kas dzīvo kopā ar partneri (šobrīd nodarbināti 21,2%).

Invalīdu nodarbinātību lielā mērā nosaka viņu izglītības līmenis. Biežāk nodarbināti ir invalīdi ar augstāko izglītību

(nodarbināti 28,6%), nepabeigtu augstāko (nodarbināti 35,7%) vai profesionālo izglītību (nodarbināti 33,3%).

Nodarbinātība ir augstāka arī to respondentu vidū, kas apmeklējuši kādus profesionālās apmācības kursus (no visiem aptaujātajiem profesionālos kursus vai seminārus ir apmeklējuši 37,9%). No tiem invalīdiem, kas invaliditātes laikā ir apmeklējuši kursus vai seminārus, 31,9% šobrīd strādā pastāvīgu darbu. Bet no tiem, kas tālākizglītības iespējas nav izmantojuši, nodarbināti ir tikai 9,5%. Kopumā pētījuma dati apstiprina hipotēzi, ka augstāka izglītība un tālākizglītības iespēju izmantošana sekmē invalīdu riteņkrēslu lietotāju nodarbinātību.

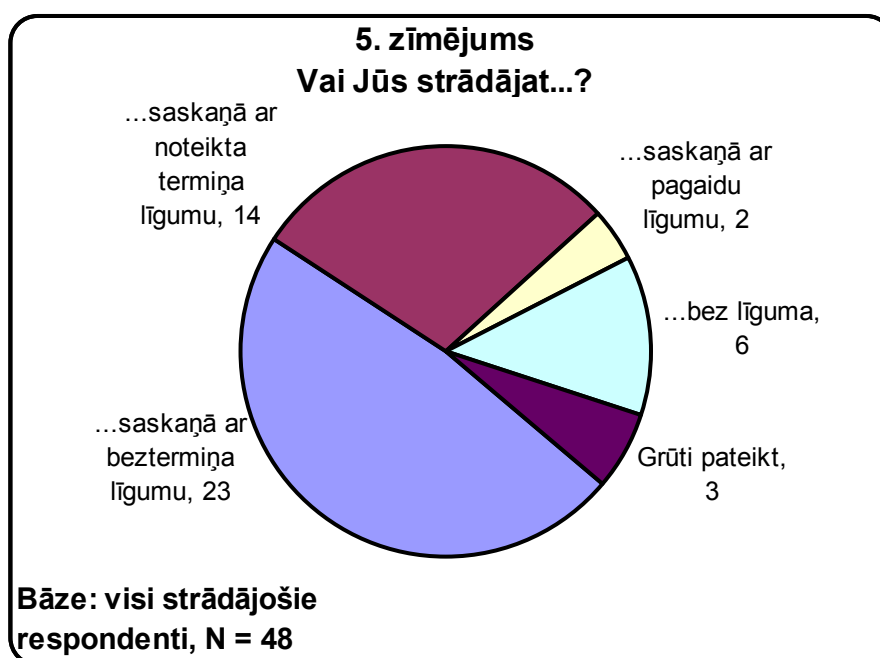
Darba apstākļi, darba vietas vērtējums un problēmas darba vietā

Vairumā gadījumu nodarbinātie invalīdi riteņkrēslu lietotāji veic uzdevumus, kuru izpildei ir nepieciešama specifiska kvalifikācija un nav nepieciešama bieža pārvietošanās. Visbiežāk invalīdi strādā grāmatvežiem, datorspeciālistiem un teksta redaktoriem. Jānorāda, ka vairums no strādājošajiem respondentiem nav šīs profesijas nosaukuši kā savu pamata izglītību, kas mudina domāt, ka minētās profesijas ir apgūtas tikai pēc invaliditātes iegūšanas. Tātad lielākā daļa no nodarbinātajiem invalīdiem darba meklēšanas procesā ir pārkvalificējušies. 41,7% no strādājošajiem invalīdiem norāda,

ka strādā darbu savā profesijā, bet 54,2% atbild, ka nestrādā savā profesijā (4,2% nesniedz konkrētu atbildi uz šo jautājumu).

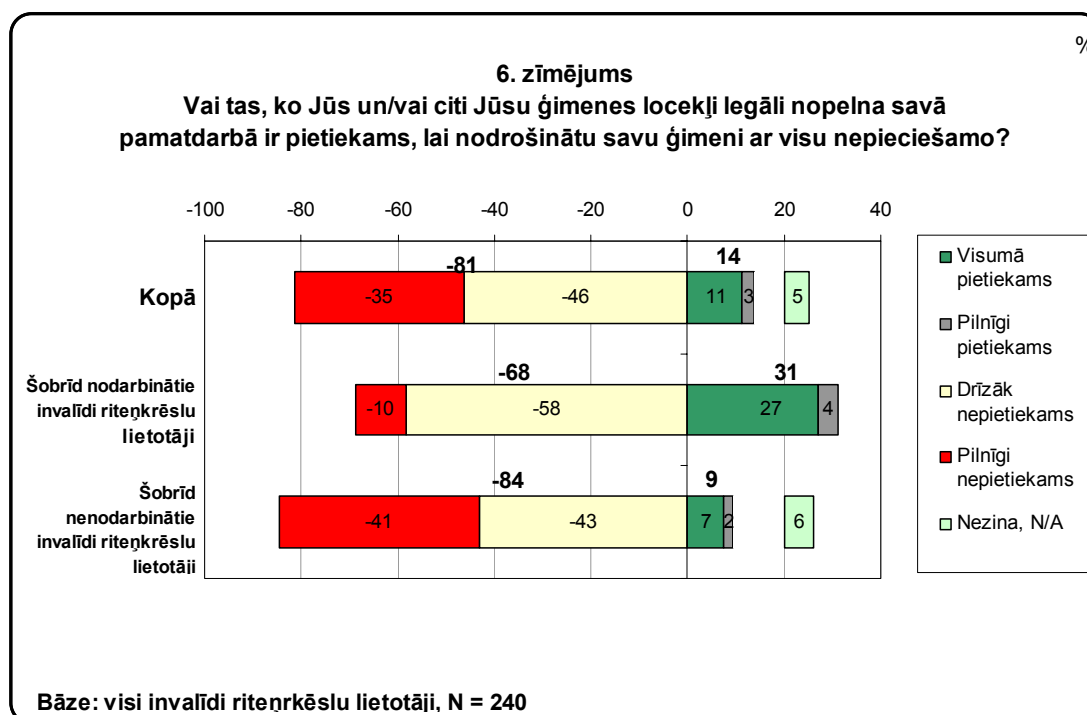
Runājot par savu darbu, 89,6% strādājošo invalīdu norāda, ka ir vairāk vai mazāk ar to apmierināti. Līdzīgi respondenti atzīst, ka ir apmierināti ar attiecībām darbavietā.

Tikai 47,9% no visiem strādājošajiem respondentiem savu darbu veic tikai darbavietā. 16,7% invalīdu savu darbu veic gan darbā, gan mājās, bet 35,4% no nodarbinātajiem riteņkrēslu lietotājiem strādā tikai mājās. Jānorāda, ka nokļūšana darbavietā ir viena no galvenajām problēmām, ar kuru riteņkrēslu lietotājiem ir jāsaskaras (39,6%). Visbiežāk šo problēmu min tie, kas strādā gan mājās, gan darbā. Samērā bieži šo problēmu min arī tie, kas strādā tikai darbā.

Vairums strādājošo invalīdu (62,5%) strādā pilnu slodzi, bet 37,5% strādā uz pusslodzi. No nodarbinātajiem invalīdiem

riteņkrēslu lietotājiem mazāk nekā puse norāda, ka strādā saskaņā ar beztermiņa līgumu (5.zīmējums). Daļa respondentu norāda, ka strādā saskaņā ar noteikta termiņa līgumu, bet daži respondenti strādā vispār bez līguma.

81,3% strādājošo invalīdu riteņkrēslu lietotāju norāda, ka tas, ko viņi un viņu ģimenes locekļi nopelna, ir nepietiekami, lai nodrošinātu ģimeni ar visu nepieciešamo (6.zīmējums). Lai gan nodarbinātie invalīdi vidēji biežāk ir apmierināti ar saviem un ģimenes locekļu ienākumiem, kopumā riteņkrēslu lietotāji ģimenes ienākumus atzīst par nepietiekamiem. Jāatzīmē, ka, lai spētu sekmīgi veikt visas tās pašas darbības, ko pārējie cilvēki, invalīds riteņkrēsla lietotājs ir spiests ieguldīt vairāk resursu, jo vairumam no ikdienā veiktajām darbībām šādam cilvēkam ir nepieciešams speciāls aprīkojums.

Kā galvenās problēmas, ar kurām invalīdi riteņkrēslu lietotāji saskaras savā darbavietā, minētas: nokļūšana līdz darbavietai (19 respondenti), profesionālo zināšanu trūkums (8 respondenti) un neatbilstoša darbavieta (6 respondenti). No 48 aptaujātajiem šobrīd strādājošajiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem 15 norāda, ka darbā tie nesaskaras ne ar kādām problēmām, bet 5 nemin konkrētas problēmas, ar kurām tie darbā saskaras.

Raksturīgi, ka invalīdi, kas savus darba pienākumus veic vai nu *tikai darbā*, vai *gan darbā, gan mājās*, biežāk kā galveno problēmu min nokļūšanu darbavietā.

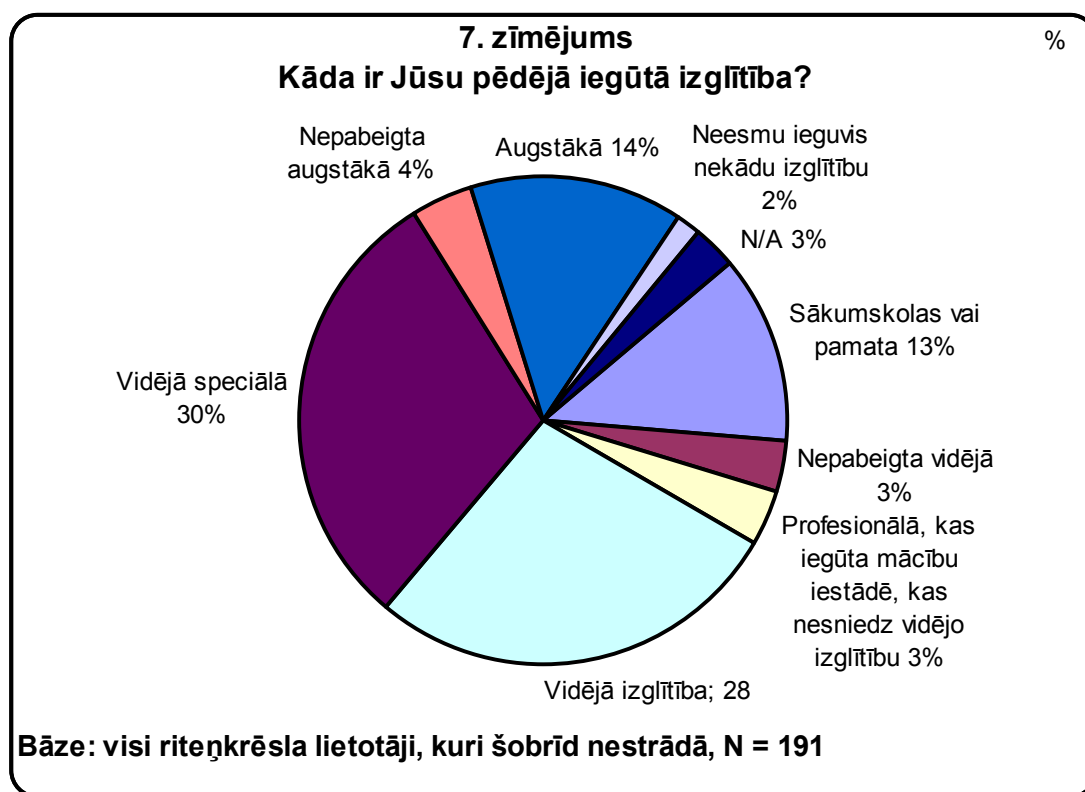
Savukārt profesionālo zināšanu trūkumu un neatbilstošu darbavietas aprīkojumu biežāk min tie respondenti, kuri savus darba pienākumus veic mājās. Tas nozīmē, ka arī mājās strādājošajiem ir jāpalīdz izveidot darba vidi un jāstimulē viņu profesionālā apmācība.

Nestrādājošo invalīdu riteņkrēslu lietotāju raksturojums

73,3% no visiem aptaujātajiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem šobrīd nestrādā algotu darbu, bet 6,3% norāda, ka strādā gadījuma darbus. Aptaujāto riteņkrēslu invalīdu vīriešu vidū nestrādā 49,4%, bet sieviešu vidū - 80,4%.

7. zīmējumā redzams, ka starp nestrādājošajiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem 14,2% ir ar augstāko izglītību. Vidējā

izglītība ir 27,8% nestrādājošo invalīdu riteņkrēslu lietotāju, bet vidējā speciālā – 30,1%.

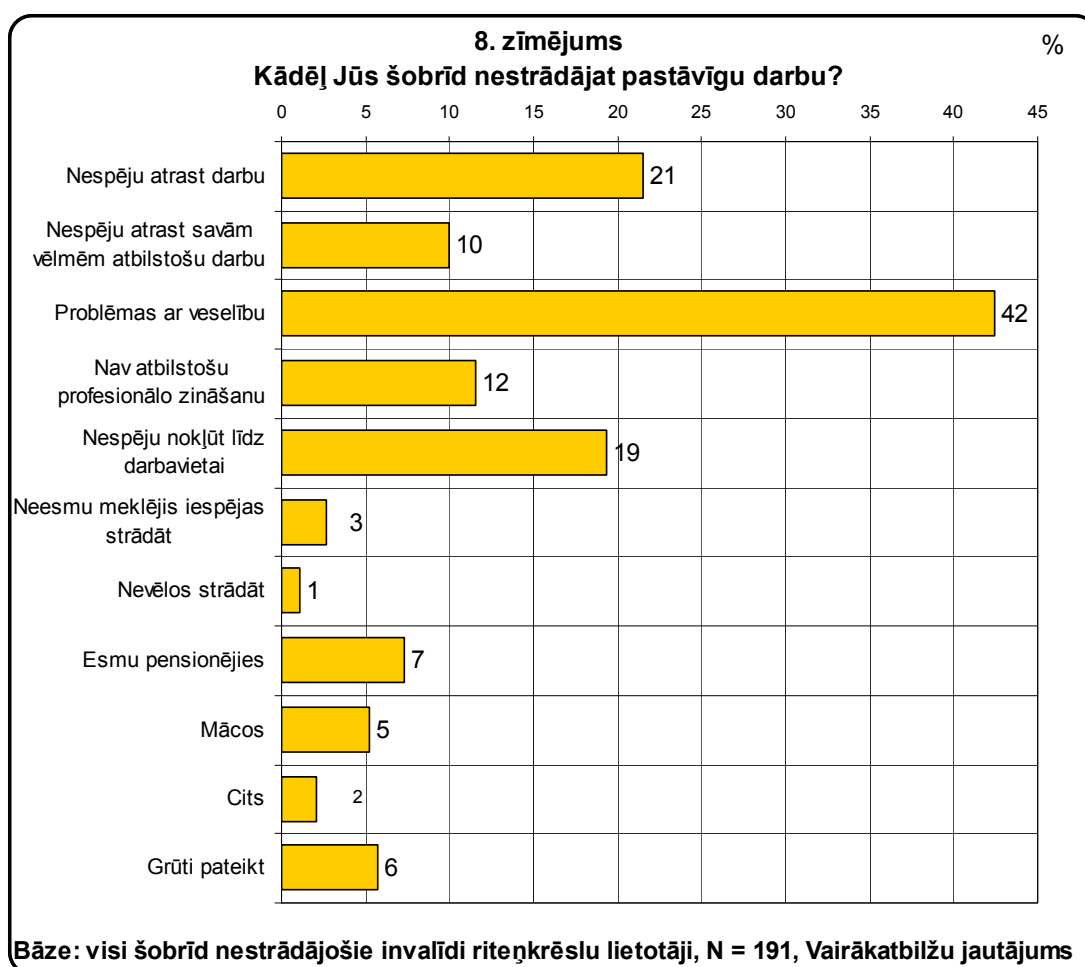
No visiem aptaujātajiem respondentiem, kas šobrīd nestrādā algotu darbu, kādreiz algotu darbu ir strādājuši 84,3% respondentu. Tas nozīmē, ka 15,7% aptaujāto ir cilvēki bez darba pieredzes, un viņiem iekļauties darba tirgū ir daudz grūtāk. Jānorāda, ka algotu darbu gribētu strādāt 74,3% no nestrādājošajiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem, bet no tiem tikai 41,5% šobrīd meklē darbu.

67,1% no riteņkrēslu lietotājiem, kuriem ir kāda darba pieredze, norāda, ka pēdējā darba vietā ir strādājuši pirms traumas/saslimšanas. Tikai 15,5% norāda, ka pēdējā darba vietā strādājuši pēc traumas/ saslimšanas, un tāds pats respondentu

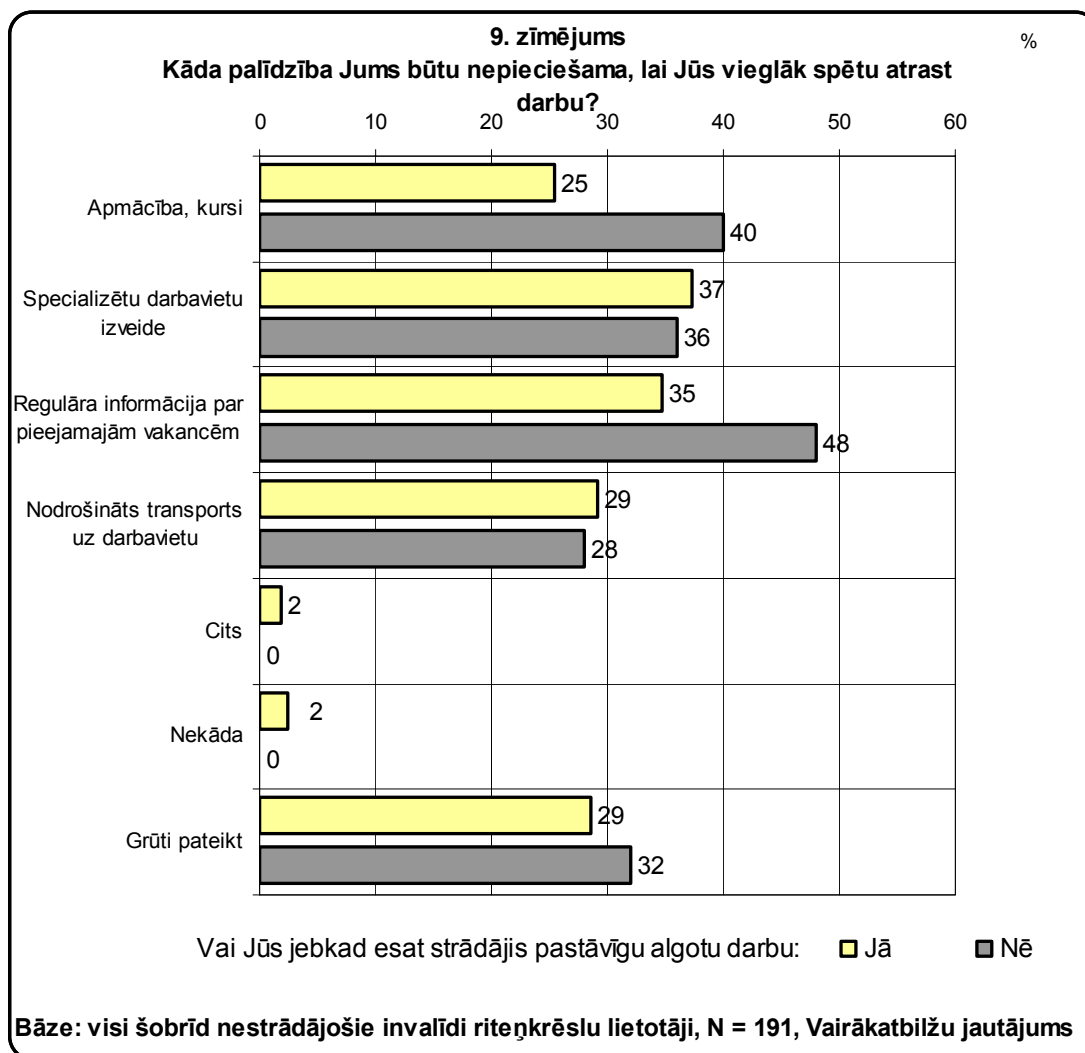
skaits norāda, ka pēdējā darba vietā ir strādājuši gan pirms, gan pēc traumas/ saslimšanas.

Jānorāda, ka vairumā gadījumu, lai iegūtu darbu, riteņkrēsla lietotājam ir bijusi nepieciešama pārkvalifikācija. Tādēļ īpaša uzmanība būtu jāvelta tiem cilvēkiem, kuri pēdējo reizi ir strādājuši tikai pirms invaliditātes iegūšanas.

Visbiežāk minētais nestrādāšanas iemesls ir veselības problēmas (42,4% no nenodarbinātajiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem). Tomēr 71,6% no šiem respondentiem norāda, ka gribētu strādāt, un 22,2% no šiem respondentiem šobrīd aktīvi meklē darbu.

Kopumā no visiem nestrādājošajiem invalīdiem ritenkrēsla lietotājiem šobrīd darbu meklē tikai 30,9% respondenti. Aptaujāto atbildes atklāj, ka daudziem mēģinājumi meklēt algotu darbu ir bijuši neveiksmīgi, tāpēc saprotams, ka tas ir mazinājis vēlmi turpināt darba meklējumus.

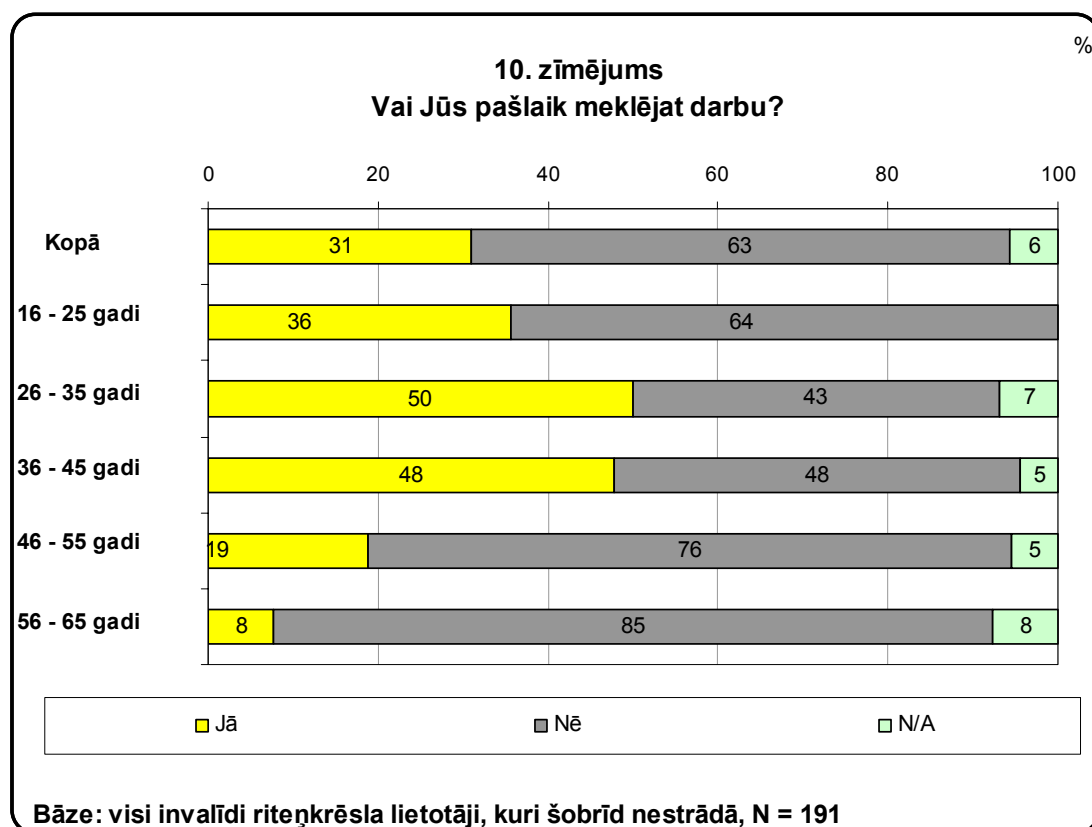
Atbildes uz jautājumu „Kāda palīdzība jums būtu nepieciešama, lai Jūs vieglāk spētu atrast darbu?”, parāda, ka nepieciešamās palīdzības veidi tiem, kas ir strādājuši algotu darbu, un tiem, kam nav darba pieredzes, nedaudz atšķiras

(9.zīmējums). Respondenti, kas nekad nav strādājuši algotu darbu, biežāk norāda, ka viņiem nepieciešami kursi vai semināri, un viņu vidū ir izteiktāka nepieciešamība pēc informācijas par vakantajām darba vietām.

Gan pie faktoriem, kas šobrīd liedz strādāt pastāvīgu darbu, gan pie palīdzības, kāda invalīdiem riteņkrēsla lietotājiem būtu nepieciešama, lai tie spētu vieglāk atrast darbu, invalīdi norāda uz problēmu nokļūt līdz darbavietai. Kopumā tā ir jāvērtē kā nozīmīgākā problēma, kas kavē invalīdu riteņkrēslu lietotāju iespējas integrēties darba tirgū.

Invalīdu vecums ir nozīmīgs faktors, kas nosaka viņa aktivitāti un vēlmi iekļauties darba tirgū. Jaunāko respondentu vidū cilvēki aktīvāk izsakās par nepieciešamo palīdzību. Riteņkrēslu lietotāji vecumā no 16 līdz 25 gadiem, norādot, kāda palīdzība būtu nepieciešama, vidēji min 2,4 atbilžu variantus. Riteņkrēslu lietotāji vecuma grupā 26 – 35 gadi un 36 – 45 gadi vidēji min 1,7 un 1,8 atbilžu variantus. Savukārt tie respondenti, kuri pārstāv 46 – 55 un 56 – 65 gadu vecuma grupas, min vidēji vairs tikai 1,4 un 1,3 atbildes.

10. zīmējumā redzams, ka arī darba meklēšanas aktivitāte samazinās līdz ar gadu skaitu. Izņēmums ir respondenti vecumā no 16 līdz 25 gadiem. Šajā grupā nelielo darba meklētāju skaitu var skaidrot ar to, ka tajā ir iekļauti arī skolēni un studenti.

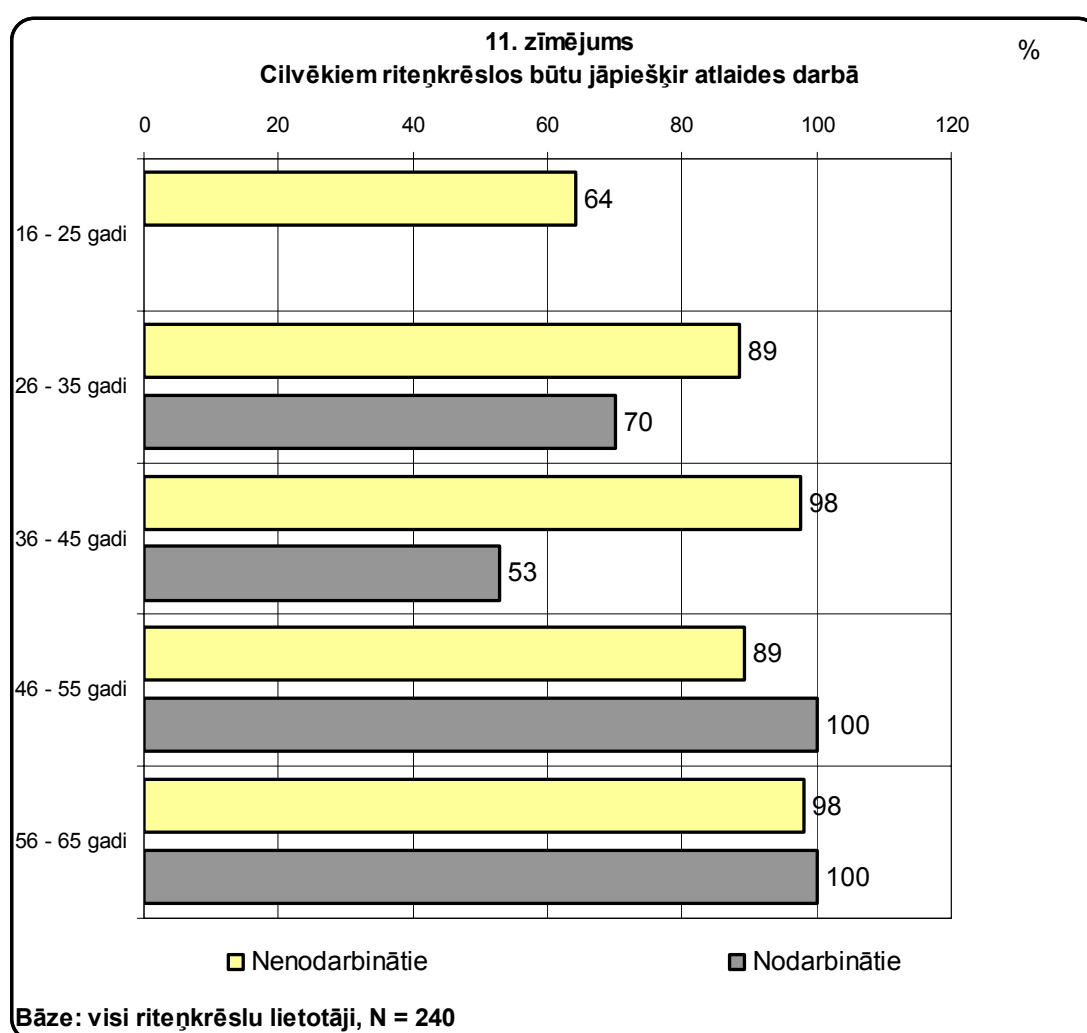

Vecuma grupā no 16 līdz 25 gadiem vairums ir aktīvi, strādāt gribošī respondenti. Tomēr liela daļa no šīs grupas pārstāvjiem nespēj atrast darbu, jo viņiem pietrūkst profesionālo iemaņu un zināšanu par piemērota darba iespējām. Šo invalīdu riteņkrēslu lietotāju grupu būtu iespējams nodarbināt, veidojot subsidētās darbavietas un regulāri informējot par jaunākajām darba vakancēm.

Aktīvākie darba meklētāji ir respondenti vecumā no 26 - 45 gadiem. Iespējams, ka, pateicoties viņu aktivitātei, šajā grupā ir novērojams arī visaugstākais nodarbinātības līmenis.

Vecākie respondenti (46 – 65 gadi), kuru vidū ir arī visvairāk nestrādājošo, vairumā gadījumu nevēlas strādāt.

Nenodarbinātie invalīdi riteņkrēslu lietotāji salīdzinoši biežāk norāda, ka cilvēkiem riteņkrēslos būtu jāpiešķir atlaides darbā (11.zīmējums). Redzams, ka invalīdi ar ierobežotiem sociālajiem kontaktiem un ārpus darba tirgus, savas iespējas līdzvērtīgi strādāt novērtē zemāk. Tas, ka respondents nav nodarbināts, un, iespējams, arī neveiksmīgi darba meklējumi, ir sekmējis pazemināta pašnovērtējuma veidošanos.

Jautājumā par to, vai cilvēkiem riteņkrēslu lietotājiem būtu jādod atlaides darbā, vērojamas arī atšķirības dažādās vecuma grupās. 11. zīmējumā redzams, ka gados jaunāko respondentu

vidū ir vairāk to, kas uzskata, ka invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem nevajadzētu dot atlaides darbā, kamēr vecākie cilvēki riteņkrēslu lietotāji uzskata, ka atlaides darbā būtu jānodod.

Atšķirības starp nestrādājošo un strādājošo invalīdu riteņkrēslu lietotāju viedokļiem var novērot arī jautājumā, vai riteņkrēsla lietotājs var strādāt tādos pašos amatos kā citi. Respondenti, kas ir nodarbināti, daudz biežāk (89,6%) uzskata, ka riteņkrēslu lietotāji spēj veikt tos pašus pienākumus, ko citi. Nestrādājošo vidū šāds viedoklis ir 80,6% respondentu.

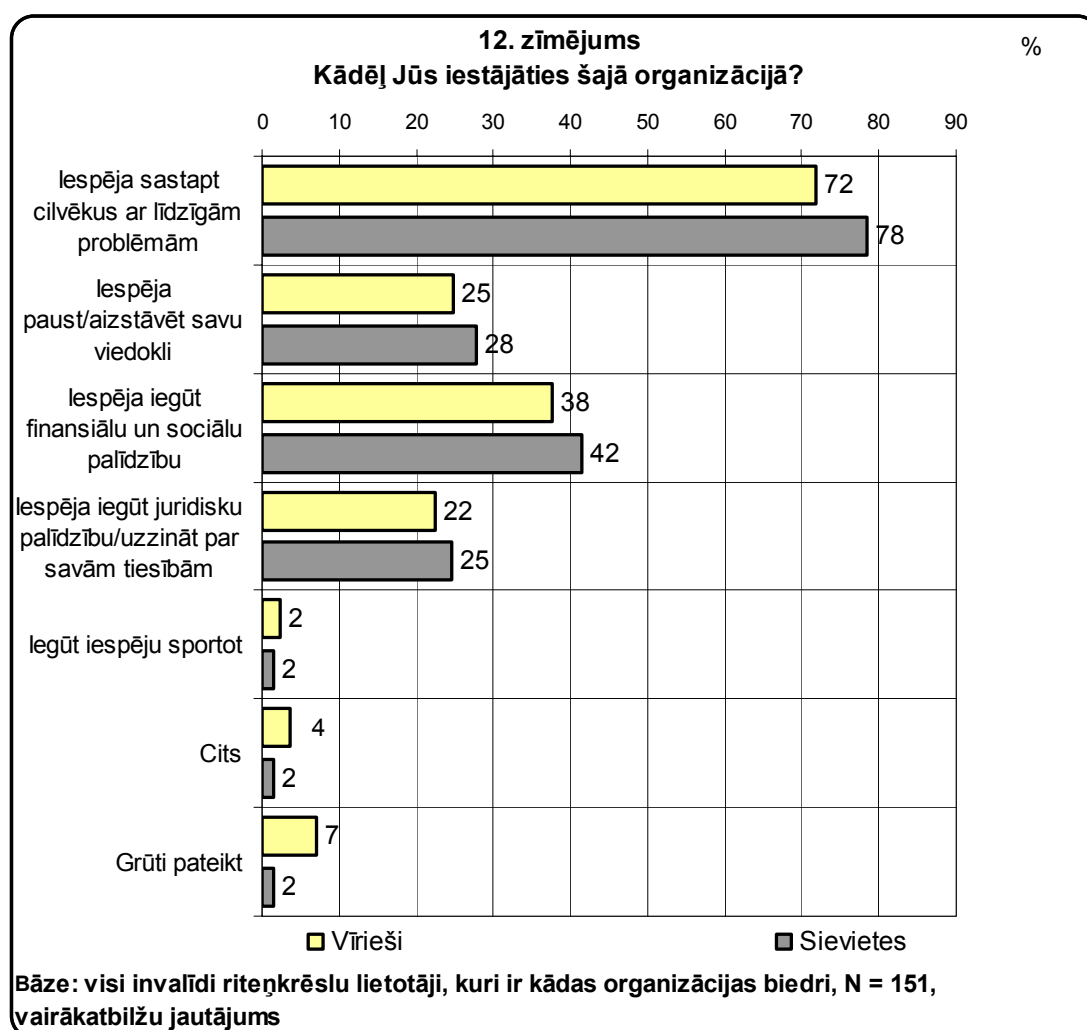
Piederība sabiedriskām organizācijām

Viens no nozīmīgākajiem veidiem, kā iespējams paust savu viedokli vai iegūt un uzturēt sociālos kontaktus, ir iesaistīšanās kādā sabiedriskajā organizācijā. NVO var uzskatīt gan par nozīmīgu sociālo tīklu veidošanas līdzekli, gan arī par mehānismu, kas invalīdam riteņkrēslu lietotājam spēj palīdzēt sev nodrošināt gan darbavietu, gan darbavietai nepieciešamo kvalifikāciju. Ja arī kāda no šīm organizācijām neveic šādas funkcijas, tad tā tomēr palīdz indivīdam veidot regulārus sociālos kontaktus.

Analizējot invalīdu riteņkrēslu lietotāju piesaisti dažādām organizācijām, redzams, ka sievietes aktīvāk iesaistās sabiedriskajās organizācijās. No visiem aptaujātajiem riteņkrēslu lietotājiem sevi par kādas organizācijas biedriem atzīst 62,9%

(vīriešu vidū - 57,8%, sieviešu vidū - 70,7%). Sieviešu vidū arī raksturīgas lielākas ekspektācijas attiecībā pret sabiedriskajām organizācijām (12.zīmējums). Iespējams, ka to veicina zemāka nodarbinātība sieviešu vidū.

Jānorāda, ka visvairāk organizācijās iesaistās invalīdi, kas strādā algotu darbu (79,1% respondentu) un kuri nodarbojas ar uzņēmējdarbību (80% respondentu). Ar dalību šajās organizācijās biežāk apmierināti ir tie, kas šobrīd strādā algotu darbu (97,1%). Savukārt tie, kas nestrādā, mazāk iesaistās arī dažādu organizāciju darbā.

Gan sievietes, gan vīrieši ar savu līdzdalību organizācijās ir apmierināti (no sievietēm, kuras ir kādas organizācijas biedres, apmierinātas ar savu dalību organizācijā ir 84,6%, no vīriešiem - 83,4%).

Galvenie iemesli, ko min visu vecuma grupu invalīdi, kāpēc riteņkrēslu lietotāji iesaistās NVO, ir atrast citus cilvēkus ar līdzīgām problēmām un iegūt finansiālu atbalstu (12.zīmējums).

Salīdzinoši biežāk sabiedriskajās organizācijās iesaistās arī cittautieši: 65,5% no visiem riteņkrēslu lietotājiem cittautiešiem un 59,5% no visiem riteņkrēslu lietotājiem latviešiem ir iesaistījušies kādā sabiedriskajā organizācijā.

Vides pieejamība

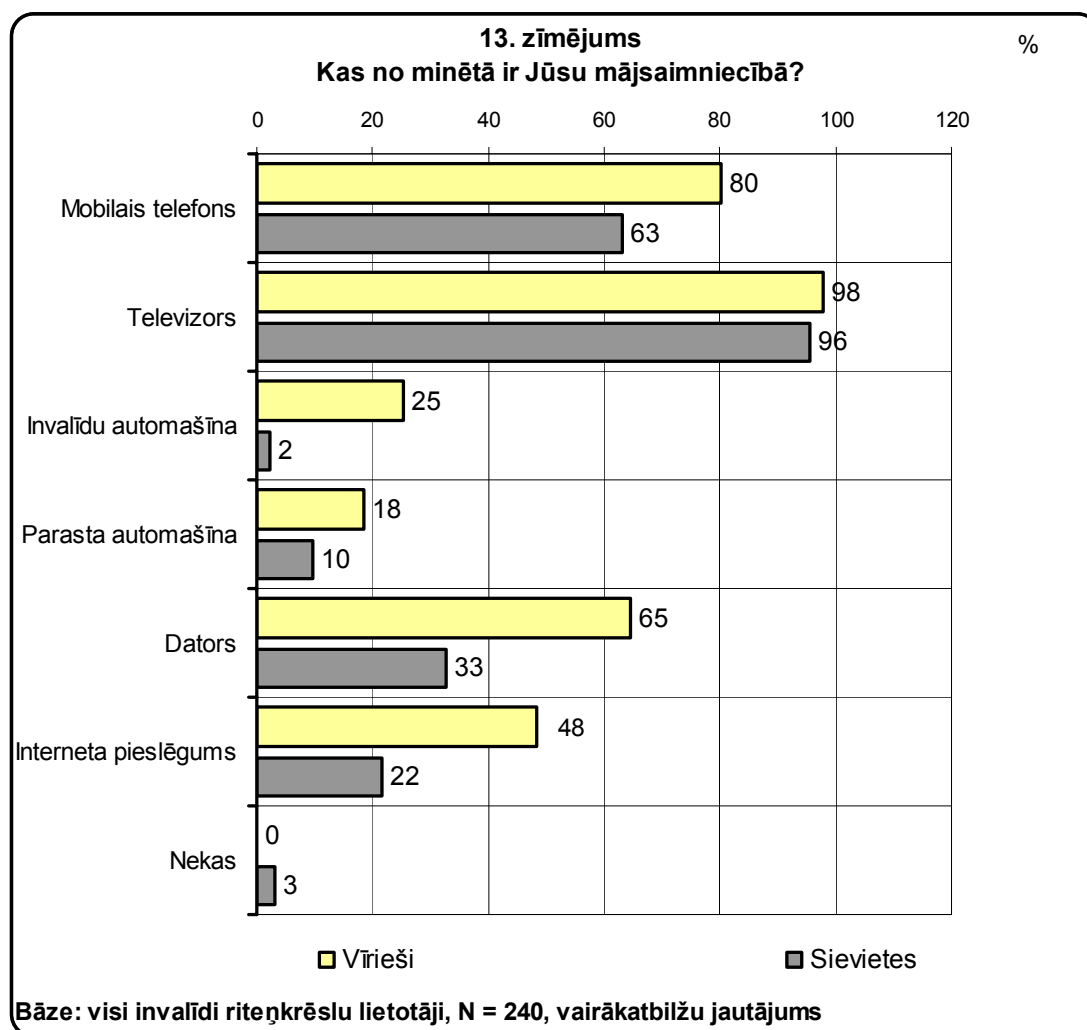
Nepielāgota vide ir viena no galvenajām problēmām, ar kuru invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem ir jāsaskaras, iegūstot izglītību. Vēl nozīmīgāka problēma ir respondentu pārvietošanās iespējas: riteņkrēslu lietotāju nespēja nokļūt uz darbu vai izglītības iestādi ir viena no galvenajām problēmām, kas traucē gan strādāt, gan arī mācīties.

Tikai 26,3% no respondentiem norāda, ka viņu dzīvesvieta ir pilnīgi aprīkota invalīda riteņkrēsla lietotāja vajadzībām. Daļēji pielāgota dzīvesvieta ir 36,3% riteņkrēslu lietotāju. Tātad pārējo riteņkrēslu lietotāju mājāsaimniecības nav piemērotas invalīdu vajadzībām. Tas sagādā papildu grūtības gan nokļūt

kādā vietā ārpus mājas, gan arī strādāt savā dzīvesvietā. Daļa no respondentiem, kuri šobrīd veic algotu darbu mājās, norāda, ka galvenā problēma, ar kuru tie saskaras, ir nepielāgota darba vide. Redzams, ka pielāgojumi respondenta dzīves vietā var būt nozīmīgs faktors, kas veicina vai bremzē invalīdu riteņkrēslu lietotāju integrāciju darba tirgū. Aplūkojot to, cik bieži dzīvesvieta ir pielāgota dažāda vecuma grupu invalīdiem, varam secināt, ka biežāk dzīvesvieta nav pielāgota cilvēkiem vecumā no 16 līdz 25 gadiem un no 46 līdz 65 gadiem. Visbiežāk dzīvesvieta ir pielāgota respondentiem vecumā no 26 līdz 45 gadiem. Jānorāda, ka šī grupa visbiežāk ir pārstāvēta arī darba tirgū. Šādi mājokļa pielāgojumi reizē varētu būt gan nodarbinātības iemesls, gan sekas. Respondenti ar pielāgotu dzīvesvietu var vieglāk iekļauties darba tirgū, un iekļaušanās darba tirgū šiem respondentiem ļauj vēlāk vēl papildus pielāgot savu mājokli.

Lai gan vides nesakārtotība ir viena no galvenajām problēmām, kas kavē riteņkrēslu lietotāju integrāciju, 68,8% riteņkrēslu lietotāju atzīst situācijas uzlabošanos pēdējā gada laikā. Tomēr daudzi uzskata, ka vēl daudz ir jādara šai laukā, jo invalīdu iespējas brīvi pārvietoties ir visai ierobežotas.

Pētījums atklāj, ka sieviešu riteņkrēslu lietotāju mājtsaimniecības ir daudz mazākā mērā pielāgotas viņu vajadzībām, salīdzinot ar vīriešiem.

Līdzīgu situāciju varam novērot, analizējot to, kāds aprīkojums ir pieejams riteņkrēslu lietotājiem latviešiem un krieviem. Latviešiem ir salīdzinoši labāks aprīkojums un līdz ar to arī iespējas strādāt un apmainīties ar informāciju, dzīvojot mājās. Tas zināmā mērā izskaidro, kāpēc vīrieši riteņkrēslu lietotāji ir nodarbināti biežāk nekā sievietes un kāpēc latvieši ir nodarbināti biežāk nekā krievvalodīgie invalīdi.

IV. DZIĻO INTERVIJU AR DARBA DEVĒJIEM REZULTĀTI

Interviju apraksts

Pētījuma gaitā tika veiktas 20 dziļās intervijas ar darba devējiem. Respondenti tika atlasīti, balstoties uz respondenta pārstāvētā uzņēmuma nozari, reģionu, kopējo strādājošo skaitu un faktu, vai uzņēmums ir kādreiz nodarbinājis invalīdu riteņkrēsla lietotāju. Tika ņemts vērā arī uzņēmuma statuss: valsts vai privātais.

	Nozare	Vai uzņēmumā ir strādājis invalīds	Strādājošo skaits uzņēmumā
1. intervija	Sociālā aprūpe	Ir strādājis	Līdz 100
2. intervija	Putnkopība	Nav strādājis	No 500 līdz 1000
3. intervija	Restorānu bizness	Nav strādājis	No 100 līdz 500
4. intervija	Mazumtirdzniecība	Nav strādājis	Virs 5000
5. intervija	Sakari	Nav strādājis	No 100 līdz 500
6. intervija	Celtniecība un namu apsaimniekošana	Nav strādājis	Līdz 100
7. intervija	Vairumtirdzniecība, apkalpojošā sfēra, pārtikas ražošana	Nav strādājis	No 100 līdz 500
8. intervija	Valsts iestāde	Ir strādājis	Līdz 100
9. intervija	Transporta pakalpojumi	Nav strādājis	Virs 5000
10. intervija	Grāmatvedības konsultācijas un pakalpojumi	Nav strādājis	Līdz 100
11. intervija	Mārketinga	Nav strādājis	No 100 līdz 500
12. intervija	Apzaļumošana, apstādījumu projektēšana	Nav strādājis	No 100 līdz 500
13. intervija	Celtniecības montāžas darbi	Nav strādājis	Līdz 100
14. intervija	Finansu sfēra	Nav strādājis	No 1000 līdz 5000
15. intervija	Apsardze	Nav strādājis	No 100 līdz 500
16. intervija	Pasažieru pārvadājumi	Nav strādājis	Virs 5000
17. intervija	Apsardze	Nav strādājis	No 100 līdz 500
18. intervija	Restorānu bizness	Nav strādājis	Līdz 100
19. intervija	Dzērienu ražošana	Nav strādājis	No 100 līdz 500
20. intervija	Vadības pakalpojumi	Nav strādājis	Līdz 100

Pieredze invalīdu riteņkrēsla lietotāju nodarbinātībā

Darba devēji, kuru uzņēmumos ir strādājuši invalīdi riteņkrēslu lietotāji, parasti par šo sadarbību izsakās pozitīvi un vērtē to kā veiksmīgu. Darba devēji norāda, ka šādi darbinieki neatšķiras no citiem darbiniekiem un spēj, ja vien vēlas, pilnvērtīgi strādāt. Tomēr, lai šāds darbinieks spētu sekmīgi iekļauties darbā, ir nepieciešams gan atbalsts no uzņēmuma un apkārtējo darbinieku izpratne, gan paša invalīda riteņkrēsla lietotāja vēlme darboties. Darba devēji atzīst, ka invalīda sekmīgā darba karjerā liela nozīme ir viņa rakstura īpašībām:

- „Viņa zina tos pienākumus, kas viņai ir uzticēti. Iesaistās jaunu noteikumu izstrādāšanā (runājot par pabalstu sistēmas izstrādi, viņa ļoti aktīvi iesaistās). Strādā no rīta līdz vakaram tāpat kā visi šeit strādājošie – pilnu darba dienu. (1. intervija)
- “Bet, protams, visādi var būt – man liekas, ka jebkurās darba attiecībās no paša darbinieka atkarīgs, kā viņš to darbu dara un kāda ir viņa attieksme, nevis vai viņš ir cilvēks ar invaliditāti, vai nav, bet vai cilvēks godprātīgi dara darbu.” (8. intervija)
- „..man liekas, tas ir atkarīgs arī no cilvēka, un viņa tiešām ļoti, ļoti apzinīgi un aktīvi to darbu darīja. Un tiešām tur neradās nevienam problēmas, nu varbūt sākumā, kamēr tajā savā sfērā ieiet, bet vēlāk jau cilvēks iestrādājas. Tad jau izveidojas plašs kontaktu loks, un cilvēks, jo viņš vairāk strādā, jo viņš labāk māc darboties pa savu jomu.” (8. intervija)

Blakus pozitīviem piemēriem uzņēmumu vadītāji norāda uz invalīdu pasivitāti un neizlēmību:

- „Mēs viņam varam piedāvāt darbu, ir Invalīdu biedrība, dažādas citas biedrības, tāpat Nodarbinātības valsts aģentūra, kas ļoti daudz iespēju piedāvā invalīdiem un cilvēkiem riteņkrēslos. Mēs nevaram uzspiest, ja cilvēks pats to nevēlas. Mēs mēģinām, iesākam viņam, ejat, skatāties, mēģināt un darāt. Mēs mēģinām aizsūtīt, lai pie viņa nākt cilvēki un izstāsta. Tas, cik daudz pieņem, tas pats invalīds riteņkrēslā, tā ir viņa paša izvēle.” (1. intervija)

Intervijās tiek izteikts viedoklis, ka pilnībā šo cilvēku vajadzības tiek apzinātas tikai regulārā saskarsmē ar tiem. Viens no galvenajiem sociālajiem ieguvumiem, ko iegūst gan invalīds, gan uzņēmums, kurā viņš strādā, ir abpusējā sapratne. No kolektīva puses veidojas tolerance, bet invalīdi riteņkrēslu lietotāji iegūst plašāku sociālo kontaktu tīklu:

- „Es domāju, ka mums ir pietiekoši labas attiecības visiem savā starpā, palīdzam viens otram, kā vien varam. Notiek dažādas sapulces, kopīgi svinam jubilejas, darba jautājumos arī sadarbojamies. Nesēžam katrs savā vietā noslēgti, bet runājamies un mēģinām risināt problēmas kopā.” (1. intervija)

Nereti invalīdi tiek iesaistīti zemas kvalifikācijas darbā:

- „Lieta tāda, ka mūsu darbs, tas ir darbs pie kases, virtuvē, pienākumi tīrīšanas darbos un invalīdiem riteņkrēslos to ir diezgan grūti fiziski izdarīt. Pie mums strādā invalīdi, ja es nemaldos, tad šobrīd 19 cilvēki. Mēs piedāvājam tādu iespēju, bet parasti viņu darbs ir saistīts ar tīrīšanas darbiem.” (3. intervija)

Darba devēju izpratne par invalīdu riteņkrēslu lietotāju nodarbināšanu

Respondenti, pie kuriem nav strādājuši invalīdi riteņkrēslu lietotāji, skaidrojot iemeslus, kādēļ šāda sadarbība nav notikusi, pamatā izmanto divu veidu argumentācijas: pirmkārt, norādot, ka nozares specifika liedz izveidot darba vietas invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem; no otras puses, uzsverot, ka uzņēmumā darbā nav pieteicies neviens invalīds riteņkrēsla lietotājs.

Visbiežāk respondenti kā šķērsli invalīda riteņkrēsla lietotāja nodarbinātībai norāda uz nepieciešamību pārvietoties birojā, tuvākā vai tālākā apkārtnē vai kādā specifiskā vidē, piemēram, būvlaukumā:

- „Atšķirības būtu tikai tīri fiziskās pieejamības dēļ. Mēs taču nevaram pieņemt cilvēku riteņkrēslā par krāvēju vai par pārdevēju, kam ir jāpārvietojas ne tikai horizontāli, bet arī vertikāli un jāpārvieta preces. Es pieņemu, ka cilvēks riteņkrēslā to fiziski nevar izdarīt. Tas ir objektīvi. Es nevaru pieņemt cilvēku riteņkrēslā darba vietā, kur objektīvi tiek prasīta cita fiziskā varēšana.” (4. intervija)
- „Darbs ir ar preču, instrumentu izsniegšanu, saņemšanu, bet mums ir tā saucamās mazās noliktavas, tur būtu grūti pa to mazo noliktaviņu pārvietoties, jo tā ir neliela, ļoti kompakta.” (13. intervija)
- „Būvniecības procesā invalīdi riteņkrēslu lietotāji noteikti nevar strādāt. Varētu būt runa par biroja administrāciju, bet tā kā mūsu darbs ir saistīts ar apsaimniekošanu, mums bieži ir jāiet uz objektiem un ne visur var piekļūt riteņkrēslu lietotāji. Tas būtu problemātiski. Tā varētu varbūt būt sekretāre, ja mums būtu brīva vieta, bet citādi, man būtu grūti iedomāties, ka mēs varētu pieņemt darbā riteņkrēslu lietotāju.” (6. intervija)

- „Mums nav tādu darba kategoriju, ko būtu iespējams veikt riteņkrēslā. Bet principā nav iebildumu pret to, ka cilvēks varētu strādāt riteņkrēslā.” (4. intervija)

Darba devēji uzsver, ka daudzos gadījumos potenciālajiem darbiniekiem invalīdiem nav ne atbilstošas veselības, ne kvalifikācijas:

- „Un tad ir vēl viena tāda īpatnēja lieta – ļoti daudzās vietās tiek prasīta pietiekami laba veselība. Tas nozīmē, ka darbā pieņem tikai pēc ārsta atzinuma, vai viņš ir piemērots šim darbam un vai viņam nav kādas kontrindikācijas. Līdz ar to par speciālistiem un darbiniekiem mēs nevaram pieņemt invalīdus, jo tas ir aizliegts. Mēs nevaram viņus pieņemt darbā.” (9. intervija)
- „Viņam nav tādas kvalifikācijas. Viņš nevar izpildīt šīs te prasības, kas ir definētas gan Ministru kabineta noteikumos, gan citos normatīvajos aktos.” (9. intervija)

Darba devēji cenšas nodalīt un izprast fiziskās un garīgās invaliditātes gadījumus:

- „Ja viņš ir riteņkrēslā, tad garīgās spējas, es domāju, viņam ir kā visiem citiem cilvēkiem, viņam ir ierobežotas tikai fiziskās spējas. Ja viņš ir garīgi invalīds, ne fiziski, tad šajā jomā viņam darbu būtu grūti strādāt. Ja ir fiziskā invaliditāte, tad tā netraucētu. Finanšu grāmatvedībā, kādos konsultatīvajos birojos, es domāju, tā nebūtu problēma.” (10. intervija)

Darba devēji pieļauj iespēju nodarbināt invalīdu riteņkrēsla lietotāju, ja viņa kvalifikācija atbilst prasībām. Tiesa, frāze „kaut vai riteņkrēslā” zināmā mērā norāda uz negatīvu pieskaņu:

- „Ja viņam ir šīs zināšanas un viņš var komunicēties ar klientiem... Pašlaik mums ir divi pieteikumi, un mēs meklējam

bilancspējīgu grāmatvedi, bet ar valodas zināšanām. Ja viņš atbilst visām šīm prasībām, kaut vai riteņkrēslā, nebūtu nekādu problēmu.” (10. intervija)

Visai parasta ir situācija, kad darba devējam nav pieredzes invalīda riteņkrēsla lietotāja nodarbinātībā:

- „Neviens invalīds nav pieteicies, es neesmu dzirdējis tādu gadījumu. Būtu vietas, kur viņus izmantot. Es nezinu, kā viņiem būtu ar piekļūšanu šai darbavietai, tā varētu būt problēma, un visas pārējās ar pārvietošanos saistītās lietas, bet principā varētu būt vietas, kur viņi varētu strādāt.” (15. intervija)
- „Pirms mēneša bija pirmo reizi ieradies cilvēks invalīda krēslā un tad arī radās tā ideja... bet pirms tam nav bijuši tādi kandidāti.” (5. intervija)
- „Cik es zinu, šajā uzņēmumā nav strādājis neviens invalīds riteņkrēsla lietotājs. Es nedomāju, ka tas būtu speciāli, bet personālatlasē nav bijuši tādi gadījumi.” (10. intervija).

Iespējas uzņēmumā nodarbināt invalīdu riteņkrēsla lietotāju

Pieļaujot invalīda riteņkrēslā nodarbinātību, darba devēji parasti norāda uz divām problēmām: pirmkārt, darba devēji būtu gatavi pieņemt invalīdu darbā, ja tā kvalifikācija būtu augstāka par viņa konkurenta kvalifikāciju, otrkārt, darba devēji uzsver līdzekļu nepieciešamību darbavietas pielāgošanai invalīda vajadzībām:

- „Protams, ja mums būtu jauna vakance un kandidāts būtu prasībām atbilstošs, es uzskatu, ka tāda iespēja būtu, bet šobrīd nav vakanču uz biroja darbinieku amatiem.” (3. intervija)

- „Ja invalīda riteņkrēsla lietotāja kvalifikācija būtu labāka par pārējiem pretendentiem, domāju, ka nebūtu pamata viņu noraidīt. Tikai tas jautājums, kā mēs viņu nodrošināsim, kur mēs ņemsim līdzekļus, piemēram, lai viņš nonāktu ceturtajā stāvā? Kā mēs viņu pacelsim uz šejieni?” (20. intervija)
- „Ja viņš ir labs pārdevējs, mēs viņu pieņemtu darbā. Laba pārdevēja dēļ būtu ar mieru kaut ko darīt. Cilvēks riteņkrēslā nav pie mums strādājis, bet, lai pieņemtu darbā, ir jābūt labam pārdevējam, jāatbilst mūsu prasībām.” (11. intervija)

Darba devējiem šķiet, ka vislabāk invalīdam būtu piemērots darbs, kas paveicams mājās. Taču tas, ka vienlaicīgi tiek norādīts, ka konkrētajā uzņēmumā darbiniekiem ir ļoti svarīga savstarpēja komunikācija, mudina domāt, ka tā savā ziņā ir nevēlēšanās iedziļināties invalīdu nodarbinātības iespējās:

- „Ja, teiksim, darbu var veikt mājās, tad būt darbiniekam nenozīmē atrasties telpās, tomēr 99% no mūsu aktivitātēm pieprasa tiešus kontaktus darbinieku starpā vai darbinieku un administrācijas starpā, tātad attālināta darba iespējas šobrīd mums īsti nav.” (20. intervija)

Invalīda riteņkrēsla lietotāja nodarbinātība parasti tiek saistīta ar darbu, kas neprasa pārvietošanos. Bet, kas attiecas uz darba intelektuālo aspektu, darba devēja iztēlē paveras visai plašs pienākumu spektrs, gan tīri tehnisks, gan augsti intelektuāls darbs:

- „Tas noteikti ir sēdošs darbs, varbūt tīri tehniska rakstura, kur nav daudz jādodomā vai jāzina. Ir arī inteligēntais darbs, kur vairāk ir jāstrādā pie datora – manuskriptu rakstīšana, tulkošana, tekstu rediģēšana, visi tie darbi, ko var darīt pie datora.” (11. intervija)

- „Es domāju, tas varētu būt pie tālvades centra apkalpošanas, telefona, kur nav tiešais kontakts ar klientu, ņemot vērā, protams, atbilstošu izglītību. Es domāju, ka invalīds varētu darīt rītenkrēslā jebkuru darbu, ja viņam ir attiecīgā izglītība, viņš varētu arī būt jurists, ja viņam ir šī kvalifikācija.” (14. intervija)

Izskan arī viedoklis, ka invalīdi rītenkrēslu lietotāji varētu būt uzcītīgāki un arī lojālāki darbinieki nekā pārējie, skaidrojot to gan ar darbinieka pateicību pret darba devēju, gan arī ar ierobežoto izvēli. Darba devēji attiecībās ar darbinieku invalīdu iezīmē žēlsirdības – pateicības diskursu:

- „Es domāju, ka šie cilvēki novērtēs darbavietu vairāk nekā cilvēki, kuriem nav fizisku nepilnību, jo viņiem šī darbavieta un integrēšanās sabiedrībā ir svarīgāka nekā tiem, kuriem nav šādu problēmu.” (14. intervija)
- „Protams, ja ir kaut kādas kadru maiņas – mēs pieņemam jaunus grāmatvežus vai kaut ko tādu – tā nav problēma. Es domāju, ka tie cilvēki ir daudz uzcītīgāki un daudz uzticīgāki savam darba devējam, jo viņiem nav izvēles.” (7. intervija)
- „Es pieļauju, ka, ja invalīdam ir interese par to darbu, tad varam iegūt lojālu darbinieku uzņēmumā. Es pieļauju, ka dažos gadījumos šie cilvēki varētu būt profesionālāki, nekā darbinieki bez tādām problēmām.” (15. intervija)
- „Pieņemt darbā invalīdu - tas ir morāles jautājums vai, teiksim, žēlsirdības dāvana. Palīdzība šādiem cilvēkiem - tas ir iekšējās pasaules jautājums, bet tas nav uz ārpusi vērsts.” (20. intervija)
- „Šim cilvēkam tiktu palīdzēts, tiktu dota darbavieta. Cits ieguvums, es domāju, nav nekāds. Šim cilvēkam, kurš ir fiziski nelaimīgs (līdz ar to arī garīgi un morāli), tiek dota garantēta darbavieta, un tas ir vienīgais iemesls.” (16. intervija)

Darba devēju skatījumā ļoti būtiskas ir papildu izmaksas, kas varētu rasties no darba vides iekārtošanas atbilstoši invalīda vajadzībām. Darba devējam arī nav izpratnes par to, kā invalīds var nokļūt līdz darbavietai:

- „*Tas, vai šādam darbiniekam pieļautu kādu specifisku darba režīmu, ir atkarīgs no pienākumiem, ko viņš veiktu, jo, ja tas sadārdzinātu mums darba pienākumu izpildi, vai, ja viņa darbs attiecīgajā vietā sadārdzinātu mums posteņa izmaksas, tad laikam neņemtu darbā.*” (15. intervija)
- „*Teorētiski – jā, bet, kā jau teicu, tā infrastruktūra... Piemēram, invalīdam vajag tikt augšā pa trepēm, arī tualete diemžēl mums nav pielāgota, lai invalīds varētu iebraukt riteņkrēslā. Šobrīd tas ir infrastruktūras šķērslis.*” (4. intervija)
- „*Pirmais ir jautājums, kā viņš nokļūs pie mums, līdz mūsu birojam no pilsētas, tāpat ir vajadzīgs kaut kāds sabiedriskais transports, ar ko viņš šeit atbrauks. Grūti iedomāties, kā viņš varētu iekļūt trolejbusā, tramvajā, autobusā, lai nokļūtu darbā.*” (20. intervija)
- „*Viens ir tas, ka lielākajai daļai cilvēku riteņkrēslos nav pielāgoti mājokļi, lai viņi vispār normāli tiktu laukā no tiem. Tiem, kam ir palīgi un tiem, kas paši saviem spēkiem tiek laukā, es domāju, ka vairāk problēmām nevajadzētu būt, ja vien pašam cilvēkam ir vēlme kaut ko darīt.*” (1. intervija)

Saskarsme ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem

Vairumam respondentu nav bijusi saskarsme ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem. Tiek norādīts, ka informācija parasti gūta no medijiem:

- „*Ik palaikam ir kādi projekti, kur invalīdi tiek iesaistīti. Dažreiz televīzijā rāda, kur ir kaut kādi projekti, kur invalīdi tiek apmācīti, iesaistīti kaut kādos darbos. Patiesībā ļoti minimāli.*” (11. intervija)

Parasti darba devēju pieredze sadarbībā ar invalīdu riteņkrēsla lietotāju aprobežojas tikai ar kādu atsevišķu gadījumu. Jāuzsver, ka tie darba devēji, kuriem ir bijuši tuvāki kontakti ar invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem, šādus cilvēkus vērtē augstāk.

- „Mums ir pieredze būtībā tikai ar vienu darbinieku, un droši vien to nevar absolutizēt. Tā mūsu pieredze bija pozitīva - mūsu darbiniece bija tāds ļoti aktīvs cilvēks, kam ļoti patika visur piedalīties, un arī, ja bija kādi biroja izbraukumi, tad, cik es zinu, viņa arī vienmēr brauca līdz, un tā nav bijusi problēma, arī boulinga pasākumos viņa ir piedalījusies.” (8. intervija)
- „Viņa ir malace. Viņa visās jomās ir malace. Nezinu, ko lai es vērtēju, es viņu īsti nepazīstu. Es domāju, ka viņa ir tik daudz kam izgājusi cauri, pateicoties viņai Domē ir lifts. Es domāju, ka arī manam direktoram pateicoties. Respektīvi, viņš ir izgājis no invaliditātes, pats staigā tagad. Tas ir mans spilgtākais piemērs.” (12. intervija)

Darba devēji ir dzirdējuši par invalīdu nodarbinātību citos uzņēmumos, ka arī par MK noteikumiem:

- „Es zinu, ka citi uzņēmumi strādā ar invalīdiem – Rimi, Latvijas parki un dārzi, VP Market, bet vairāk neatceros. Zinu, ka ir Latvijā uzņēmēji, kas piesaista tādus darbiniekus.” (3. intervija)
- „Attiecīgi Ministru kabineta noteikumos ir iestrādātas novērtēšanas kartes, pēc kurām arī tiek izzināta invalīda riteņkrēsla lietotāja izglītība, ko šis cilvēks (ne)spēj, kādu izglītību ieguvis, kādas ir viņa intereses. Tad arī attiecīgi tālāk mēs mēģinātu skatīties caur dažādām nevalstiskajām organizācijām (NVO), kur viņu piesaistīt, lai viņš savas spējas varētu likt lietā.” (1. intervija)

Darba devēji uzsver, ka invalīdu nodarbinātību kavē gan viņu pašu kūtrums, gan arī psiholoģiskā nostāja, tāpēc jo īpaši svarīgas ir NVA aktivitātes:

- „Es teikšu tā, ja paši invalīdi riteņkrēslos būtu ieinteresēti strādāt, tad noteikti iespējas viņiem šobrīd ir dotas. Nodarbinātības valsts aģentūra ir tā, kas ļoti lielu darbu dara, runājot ar darba devējiem gan privātajā sektorā, gan valsts pašvaldību iestādēs, un aicina darba devējus ņemt cilvēkus ar jebkādu invaliditāti darbā, pielāgojot darba vietas šiem cilvēkiem.” (1. intervija)
- „Bet viņiem ir jāpopularizē tā apmācība. Jāpievērš vairāk uzmanība cilvēkiem, kas ir riteņkrēslos. No valsts institūcijām NVA ir jāprasa, vai viņi negrib kaut ko, jo cilvēkam, kas ir riteņkrēslā, jau ir zināma depresija. Viņu vajag uzpurināt, jo ne katrs ir garā tik spēcīgs, ka viņš varētu pats sameklēt informāciju. Ir jau problēma cilvēkam un, ja viņam nepalīdz, tad tā var būt ļoti liela problēma.” (7. intervija)

Ieguvumi un zaudējumi, pieņemot darbā invalīdu riteņkrēsla lietotāju

Izdalot mīnusos, kādi varētu rasties, pieņemot darbā invalīdu riteņkrēsla lietotāju, darba devēji ir ļoti līdzīgās domās. Problēmas, ar kurām jāsaskaras, pieņemot darbā šādu darbinieku, no vienas puses, ir darbavietas pielāgošana, bet, no otras puses, invalīda kvalifikācijas atbilstība uzņēmuma vajadzībām:

- „Ja mēs pieņemtu darbā invalīdu riteņkrēslā kādā sēdošā darbā, piemēram, par datu speciālistu vai ko tamlīdzīgu, mums būtu grūtības, jo uz otro stāvu viņš nevar nokļūt. Tur ir iebraukšana, izbraukšana. Arī birojā tad ir nepieciešams radīt iespēju, lai viņš varētu pārvietoties.” (16. intervija)

- „Man liekas, ja pieņem darbā, tad nekādu negatīvo momentu nevar būt. Negatīvie momenti ir līdz pieņemšanai darbā: tās ir liekas izmaksas, nav tik vienkārši atrast šādas brīvas vakances un darba vietas, kur nodarbināt šos te darbiniekus ar to kvalifikāciju, kas viņam ir.” (9. intervija)
- „Vienīgais, ko varu iedomāties - būtu nepieciešams vēl viens cilvēks, kam būtu viņam jāpalīdz. Tas ir atkarīgs no tā, kāds ir aprīkojums.” (15. intervija)

Darba devēji it kā apzinās invalīdu iekļaušanas darba tirgū sociālo nozīmību, taču tai pašā laikā apzinās izmaksas un risku, kas rastos, nodarbinot invalīdu:

- „Tas invalīds būtu pateicīgs, bet, ja man būtu jāpārbūvē birojs, telpas, tad tās būtu pārāk lielas izmaksas.” (10. intervija)
- „Es zinu, ka var pat subsidētu darba vietu dabūt caur Nodarbinātības dienestu, es īsti neatceros. Ņemot vērā, ka ir diezgan daudz risku, tas ir pārbaudes periods, tas prasa arī kaut kādas papildu darbības ārpus tā, ko mēs ikdienā darām. Tās būtu papildu darbības, kurās uzņēmums nav ieinteresēts.” (11. intervija)

Viedokļi par to, kādi varētu būt ieguvumi, pieņemot darbā invalīdu riteņkrēsla lietotāju, atšķiras. No vienas puses, darba devēji norāda, ka, pieņemot darbā darbinieku, nevajadzētu meklēt kādu citu ieguvumu, izņemot darbinieka izdarīto darbu. Tajā pašā laikā katrs darba devējs norāda uz ieguvumiem, ko viņš gūst, pieņemot darbā invalīdu riteņkrēsla lietotāju.

Viens no ieguvumiem, ko respondenti nosauc, ir potenciālā reklāma, ko uzņēmums sev rada, nodarbinot invalīdus riteņkrēslu lietotājus. Tomēr tas tiek vērtēts pretrunīgi. No

vienas puses, daļa respondentu norāda, ka, veidot šādā veidā uzņēmuma reklāmu, būtu neētiski. Tai pašā laikā darba devēji atzīst, ka gadījumā, ja kāds atpazīstams uzņēmums darbā pieņemtu invalīdus ritenkrēsla lietotājus, tā varētu būt laba reklāma pārējiem uzņēmumiem:

- „Jā, es nedomāju, ka ar šādiem cilvēkiem vajadzētu uzņēmumam taisīt reklāmu, es domāju, ka drīzāk uzņēmumam jāizsver, ko tas var iegūt un ko var dot šim darbiniekam.” (14. intervija)
- „Kā reklāmu diez vai to varētu izmantot, bet tā būtu tāda sociālās atbildības demonstrēšana un iesaistīšanās. Tas jebkurā gadījumā būtu tāds labs solis.” (19. intervija)
- „Invalīda pieņemšana darbā varētu būt laba reklāma, bet es noteikti neņemtu cilvēku darbā tikai šī iemesla dēļ.” (15. intervija)

Pēc respondentu domām kā sociāli atbildīgus varētu vērtēt uzņēmumus, kas izrāda iniciatīvu un nodrošina ar darba vietām maznodarbinātās grupas. Tai pašā laikā darba devēji norāda, cik svarīgs uzņēmumam ir valsts atbalsts, nodrošinot nodokļu atvieglojumus, jo pamatā uzņēmuma mērķis ir peļņas ieguve:

- „Droši vien, ka šeit var runāt par divām lietām: par morālo ieguldījumu sabiedrības integrācijas jomā un par nelielo ieguldījumu no valsts puses nodokļu atvieglojuma ziņā. Jo par katru invalīdu, kas tiek nodarbināts, uzņēmumam ir kādi nodokļu atvieglojumi.” (9. intervija)
- „Visas uzņēmējdarbības pamatā ir peļņa. Tātad, ja es gala rezultātā šo cilvēku ņemu, un visticamāk, ka es ņemšu, tad - peļņas gūšanas nolūkā, nevis aiz labdarības. Ja tas notiek labdarības motīvu dēļ, tad tomēr tas ir terminēts pasākums, jo, ja es maksāju, ja es izrādu žēlsirdību un pieņemtu cilvēku, tad tas ir uz kaut kādu laiku – mēnesi, diviem, trijiem. Ja es

ņemu viņu patstāvīgā darbā, tad tikai viena iemesla dēļ – tāpēc lai gūtu peļņu, nevis lai būtu sociāli atbildīgs, jo es pirmām kārtām jau esmu sociāli atbildīgs par kolektīvu, kurš parasti ir lielāks, nevis šis viens cilvēks.” (20. intervija)

Kā viens no retāk minētajiem ieguvumiem, nodarbinot invalīdus riteņkrēslā, ir minēta tolerances veidošanās uzņēmuma kolektīvā:

- *„Jebkura cilvēka ar īpašām vajadzībām integrēšana Latvijā ir problemātisks jautājums, un katrs cilvēks ar īpašām vajadzībām kolektīvā padara sabiedrības dzīvi daudzveidīgāku un varbūt tolerantāku. Tas būtu ieguvums kolektīvam – tolerances veidošanās un sabiedrības veidošanās.” (4. intervija)*

Vides pieejamība uzņēmumā

Analizējot sava uzņēmuma pielāgotību invalīdu riteņkrēslu lietotāju vajadzībām, vairums respondentu norāda, ka viņu uzņēmuma telpas varētu uzskatīt par pielāgotām un būtu nepieciešami tikai nelieli uzlabojumi, lai tajās sekmīgi spētu strādāt invalīds riteņkrēsla lietotājs.

- *„Jūs jau redzat, kādas mums ir telpas. Protams, būtu nepieciešami nelieli uzlabojumi. Redziet, arī koridori ir plaši. Ir mums pacēlājs un lifts. Ja būtu mums šāds darbinieks, viss arī būtu izdarīts, viss tiktu uzlabots. Nebūtu nekādu šķēršļu.” (2. intervija)*
- *“Mums nekāda īpaša pielāgošana nav vajadzīga. Grūti pateikt... Būtu jau labi, ja uzņēmums saņemtu kaut kādas subsīdijas, jo, ja ir paredzēti līdzekļi kaut kam tādām, tad kāpēc gan nē?” (5. intervija)*

Tomēr pastāv arī galēji pretēja nostāja, atzīstot, ka daudzu uzņēmumu telpas nav pielāgotas šādu potenciālo darbinieku vajadzībām:

- „*Es domāju, ka tās vispār nav pielāgotas, jo mūsu valstī par invalīdiem tikpat kā nedomā. Tikai pēdējo piecu gadu laikā ir radušās šādas tādas vēsmas, piemēram, trolejbusi ir parādījušies tādi, kur var iebraukt iekšā gan ar bērnu ratiņiem, gan ar ritenkrēsliem, pazemes pārejas ir citādākas parādījušās, jaunajās ēkās var iebraukt ar ritenkrēsliem. Neviena vecā ēka nav šādiem mērķiem piemērota.*” (9. intervija)

Respondenti norāda, ka telpu pielāgošana ir ierobežota gadījumos, ja tām ir arhitektūras pieminekļa statuss:

- „*Šajās telpās, konkrēti Vecrīgā, tas vienkārši nav izdarāms, jo Vecrīgā pārbūvēt kādu ēku, kas ir arhitektūras piemineklis, neatļaus. Pirmkārt, jau būvatļauju mums neizsniegtu.*” (14. intervija)

Citādi ir ar jaunajām ēkām, to projekti atbilst noteiktiem standartiem, kas paredz invalīdu ritenkrēslu lietotāju vajadzības:

- “*Mums ir viss pielāgots. Mums ir viens īpašs numurs. Jauno viesnīcu mēs projektējam atbilstoši noteikumiem. Tādi ir būvnosacījumi, ka tā ir jābūt. Par to nedrīkst aizmirst.*” (7. intervija)

Runājot par vides pieejamību, darba devēji norāda gan uz piekļuvi darbavietai (uzbrauktuves), gan telpu funkcionālu izmantošanu (elektroslēdži, zvanu pogas, tualetes):

- „*Tā tad ārdurvis, arī cita veida durvis - tur ir jautājums, vai šis cilvēks tās var atvērt, vēlmais variants, ka tur ir kaut kas ar pacēlājiem, kas darbojas. Pie uzlabojumiem droši vēl*

- varētu būt, piemēram, slēdžu, elektroslēdžu novietojums, lai cilvēks vienkārši tiek klāt. Koridora gaismu ieslēgt vai zvana pogu nospiest, ja durvis ir ciet, piemēram....” (20. intervija)*
- *„Domāju, ka viņš var no ārpuses iekļūt. Ja nu uz trotuāra varbūt ir vajadzīga speciālā nobrauktuve vai kaut kas tāds. Lai drošāk, jo es pieņemu, ka tur tas slīpums var būt par stāvu.” (20. intervija)*
 - *„Lai telpu iekārtojums neradītu viņam problēmas un grūtības būtu vajadzīgi uzlabojumi, jo mums arī tualete nav piemērota riteņkrēslā sēdošam cilvēkam.” (19. intervija)*

Ierobežojumus telpu pielāgošanai rada tas, ka telpas tiek nomātas, turklāt darba devēji nav pārliecināti, vai viņi varētu atļauties īrēt telpas, kas riteņkrēslu lietotājiem būtu piemērotas. Biroja vietas izvēlē darba devējiem svarīgāk šķiet respektēt savu klientu ērtības:

- *„Tā kā šīs telpas tiek īrētas, tās nav mūsu, tad, man liekas, ka saimnieks nav padomājis par šādu lietu vispār. Lai šeit nokļūtu, invalīds būtu jāuznes augšā.” (15. intervija)*
- *“Šeit mēs nomājam un nevaram neko mainīt. Mēs nedrīkstam neko pārbūvēt. Un es nevaru viennozīmīgi atbildēt, ka mēs esam gatavi nomāt tikai tādas telpas, kuras ir pielāgotas cilvēkiem riteņkrēslos.” (4. intervija)*
- *„Iekārtojot biroju, mēs vadījāmies pēc klientu ērtībām - centrā, tas ir izdevīgā vietā, un ne mazāk svarīgs rādītājs ir telpas izmaksas. Arī pēc apgrozījuma mēs nevaram tik lielu summu atļauties, mums ir jāskatās, lai izmaksas būtu atbilstošas. Tas viss kopā lai būtu sabalansēts – izmaksas, biroja iekārtošana un vēl tas, lai būtu ērti klientiem, pieejami.” (10. intervija)*

Kā cits ierobežojums telpu pielāgošanai invalīdu riteņkrēslos vajadzībām ir papildu līdzekļu nepieciešamība.

Veco ēku pielāgošanā paredzamas arī tehniskas problēmas:

- „*Mans viedoklis ir, ka ir nepieciešama liela nauda, lai visas trepes pārveidotu, un ir vajadzīgs speciāls lifts. Cik es zinu, mūsu lifti (abi divi) ir tik maziņi, ka ir nepieciešams visu šahtu pārbūvēt. Visām trepēm tad ir nepieciešamas kādas palīgierīces uzrīkot. Es tehniski nevaru iedomāties, kā to izdarīt.*” (9. intervija)
- „*Lielākā daļa mūsu pārvalžu ir izvietotas daudzstāvu ēkās. Visas ir ar trepēm, tām nav uzbrauktuves. Tie būtu diezgan lieli materiālie ieguldījumi.*” (9. intervija)

Domājot par to, kas varētu atļauties papildu ieguldījumus vides iekārtošanai invalīdiem riteņkrēslos, respondenti min lielākos uzņēmumus:

- „*Es domāju, ka tas drīzāk varētu vairāk attiekties uz lielākiem uzņēmumiem, kas ir lieli nodokļu maksātāji, kam ir tā peļņa pietiekoši liela.*” (10. intervija)
- „*Ja kādus uzlabojumus var veikt par simts latiem, lielum uzņēmumam tā ir niecīga summa, savukārt mazam uzņēmumam tie simts lati var būt ļoti nozīmīgi.*” (19. intervija)

Darba devēji uzsver, ka virknē gadījumu vides pielāgošana invalīdu riteņkrēslos vajadzībām būtu obligāta: tās ir valsts un pašvaldības iestādes, kā arī iestādēs, kas ir saistītas ar iedzīvotāju apkalpošanu. Darba devēju skatījumā arī sabiedriskajām organizācijām vajadzētu būt pielāgotām invalīdu vajadzībām, bet attiecībā uz privātajiem uzņēmumiem šādas

prasības viņi neizvirza, ko var arī interpretēt kā vēlmi izvairīties no atbildības, ja to tieši neuzspiež:

- „Tās būtu visas valsts iestādes, valsts un pašvaldības iestādes, kas ir saistītas ar medicīnisko aprūpi, ar sociālo aprūpi, pašvaldības iestādes (izpilddirekcijas, namu pārvalde). Par to būtu jā rūpējas valstij vai pašvaldībai, lai šie cilvēki varētu labi iekļūt šajās iestādēs. Varbūt sabiedriskās organizācijas, kaut vai šis pats „Apeirons”... Viņiem noteikti ir jāizvēlas savs birojs un jāiekārto tā, lai varētu tiešām kalpot invalīdiem.” (16. intervija)
- „Vismaz tām iestādēm, kas ir saistītas ar klientu apkalpošanu, būtu jābūt pieejamām. Viņiem ir apkalpošanas centri, tiem ir jābūt obligāti pieejamiem.” (19. intervija)

Teorētiski respondenti atbalsta ideju, ka invalīdam jābūt pieejamai jebkurai vietai, taču vienlaicīgi viņu atbildēs jūtams samiernieciskums un gatavība ierobežot invalīdiem pieejamo objektu loku:

- „Pirmkārt, jābūt prasībai, ka invalīdam jāspēj nokļūt visur, kur viņš vēlas. Ar minimālām pūlēm. Nevar pārbūvēt visas mājas, bet nodokļu inspekcijā vai kādās citās institūcijās ir jābūt pieejai vai speciālai pieņemšanai, kur pieņem tikai invalīdus.” (15. intervija)

Izvairīšanās no papildu atbildības manāma arī atbildēs, kurās respondenti norāda, ka viņi klientus neapkalpo, tāpēc telpu pielāgošana invalīdu vajadzībām nav nepieciešama. Piebilde, ka ar invalīdu ritenkrēslā varētu parunāt arī priekštelpā, iekļauj sevī šī cilvēka statusa pazemināšanu, jo maz ticams, ka šāda situācija tiktu pieļauta attiecībā pret sabiedrībā pazīstamu cilvēku:

- „Mūsu darba specifika ir tāda, ka mēs nestrādājam ar klientiem, es saprotu, ka Rīgas domei vai komunālajai pārvaldei būtu obligāti vajadzīga piekļūšana. Es domāju, ja kāds invalīds kādā jautājumā pie mums gribētu griezties, tad mums iekšā ir mājas dežurants, kurš katrā ziņā palīdzētu nokļūt pa šiem dažiem pakāpieniem pie mums, vai arī, ja kāds gribētu ar mums kontaktēties, varētu iziet priekšelpā un parunāties ar viņu. Ja tāda lieta būtu, mēs nekādā ziņā viņus neatstumtu.” (6. intervija)

Lai uzlabotu invalīdu ritenkrēslu lietotāju integrāciju darba tirgū, pēc darba devēju domām, nepieciešama gan noteikta valsts politika, regulējošas normas, gan arī speciāli tam atvēlēti līdzekļi:

- „Tāpat no brīva prāta nekas nenotiek. Valstī ir tā, ja to prasa kādi normatīvie akti, tad tas notiek. Neviens normāls darba devējs savu naudu neieguldīs, tas ir viennozīmīgi. Ja būtu speciāls naudas fonds šiem mērķiem, tad būtu uzņēmumi, kas ar to nodarbotos un neteiktu nē. Kā jebkurā vietā, arī šeit viss ir atkarīgs no augstākās vadības attieksmes.” (9. intervija)

Pēc respondentu domām, situācija uzlabosies, ja noteiktas normas tiks ievērotas, veidojot jaunas iestādes, bez tam izskan arī viedoklis, ka visām iestādēm, uzņēmumiem un mājām vajadzētu izvirzīt obligātas prasības nodrošināt piekļuvi invalīdiem.

- „Valstī ir noteiktas normas. Ja veido kādu jaunu iestādi, institūciju, tad jau ir tās noteiktās normas, kuras būtu jāievēro. Droši vien visiem uzņēmumiem, teiksim, visām iestādēm būtu jāizvirza obligāta prasība par invalīdu piekļūšanu. Un tas nozīmētu, ka automātiski visi jau ir konkurenti. Un ne tikai iestādēm, arī mājām, kur viņi dzīvo.” (12. intervija)

Atbildība par invalīdu riteņkrēslu lietotāju nodarbinātību

Rodas iespaids, ka darba devēji par vēlamu uzskata situāciju, ja citi uzņemtos atbildību par invalīdu nodarbinātību. Liela uzņēmuma vadītājam šķiet, ka invalīdus riteņkrēslā ērtāk ir nodarbināt mazākos uzņēmumos, pretējās domās ir mazāka uzņēmuma vadītājs, viņaprāt, mazam uzņēmumam ir problemātiski nodarbināt invalīdu:

- „*Es domāju, ka lielā uzņēmumā diez vai šādas aktivitātes ir iespējamās, bet mazos uzņēmumos, es domāju, labprāt pieņemtu darbā kādu vienu, divus invalīdus, tā iemesla dēļ, ka būtu piemērotas valsts subsīdijas un dotācijas.*” (9. intervija)
- „*Tā ir tirgus situācija - ja, pieņemot darbā cilvēku, man vajadzēs kādas investīcijas remontā izdarīt un ja uzņēmums nav liels un tas nepelna tik daudz, protams, ka es labāk izvēlēšos darbinieku, kur man nebūs papildu investīcijas jāiegulda biroja aprīkojumā.*” (10. intervija)

Cita uzņēmuma vadītājs uzskata, ka galvenais, lai cilvēkiem nebūtu aizspriedumi pret invalīdiem un lai viņiem būtu nepieciešamie līdzekļi:

- „*Invalīdus vajadzētu ņemt darbā jebkādiem uzņēmumiem, kur cilvēki nav aizspriedumaini. Nu, kāpēc tad lieliem vai maziem. Jo vairāk to var uzņēmums atļauties, jo labāk. Tur ir uzņēmumam jāatļaujas, ja mēs gribam invalīdu ņemt, tad mēs viņam taisām trepes augšā.*” (12. intervija)

Runājot par atbildību, darba devēji uzsver valsts lomu, norādot, ka svarīgi ir gan veidot institucionālo tīklu, kas nodarbojas ar invalīdu integrēšanu darba tirgū, gan arī izmantot politikas veidošanas un ekonomiskās sviras, kas stimulētu darba

devējus nodarbināt invalīdus. Svarīgi arī, lai valsts ar savu attieksmi stimulētu sabiedrībā labvēlīgu attieksmi pret invalīdu nodarbinātību.

- „*Es domāju, ka ar to vajadzētu nodarboties valstij. Tie ir visi sociālās palīdzības dienesti, Nodarbinātības valsts aģentūra, un tā ir zināmā mērā arī prese, kas veido sabiedrības viedokli. Tomēr vislielākā lieta ir valsts attieksme un valsts sviras, kā tās iedarbina konkrētos mehānismus (9. intervija)*
- „*Es domāju, ka valstij ir jādomā par to. Jo pagaidām, ja kaut kur ir nodarbināti invalīdi, tad tas nav no valsts nācis, tā ideja. Tas ir nācis tikai no pašiem cilvēkiem.*” (12. intervija)

Valsts darbības vērtējums invalīdu ritenkrēslu lietotāju nodarbinātības jomā

Nereti darba devēji nespēj atšķirt, ko invalīdu integrācijā darba tirgū ir veikusi valsts un ko sabiedriskās organizācijas, piemēram, „*Apeirons*”. Darba devēji atzīst, ka Nodarbinātības dienesta darbība dažos reģionos ir sekmīga, bet citos norāda uz trūkumiem. Viņi izsaka arī vēlmi, ka NVA darbība varētu būt efektīgāka, ar iniciatīvu bagātāka:

- „*Ir vairāk to uzbrauktuvju šur un tur. Bet es nezinu, vai tas ir valsts nopelns. Es domāju, ka gan jau nav. Es pazīstu „Apeironu”... Un viņi jau tur darbojas. Es nezinu, cik daudz valsts tur ir darījusi, bet, es domāju, ka viņi cenšas un darīs arvien vairāk. Es domāju, ka vairāk ir jānodarbojas ar to, lai cilvēki domātu pareizi...*” (12. intervija)
- „*Un pēkšņi izrādījās, ka Alūksnē ir ļoti maz bezdarbnieku. Viņu tur gandrīz nav, bet turpat blakus – Balvu rajonā - ir ļoti daudz bezdarbnieku. Bet tas ir Nodarbinātības dienesta darba rezultāts, jo Balvos tiek apsekoti visi un kā nākas, bet Alūksnē tikai tie, kas piesakās. Nodarbinātības dienests sēž un gaida, ka viņiem nāks un pieteiksies, bet ir dažs labs*

bezdarbnieks, kuram nav naudas pat tik daudz naudas, lai aizbrauktu un pieteiktos.“ (7. intervija)

- „NVA darbiniekiem vajadzētu būt ieinteresētākiem, motivētākiem, ja viņiem interesē palīdzēt uzņēmumiem. Viņus vajadzētu vairāk apmācīt, padarīt visu to procesu efektīvāku, radīt interesi.” (5. intervija)
- „Domāju, ka NVA dara to, ko nosaka Eiropa, ne vairāk. Respektīvi, tik cik viņiem no kaut kurienes, no ārpuses, vai no nevalstiskajām organizācijām tiek uzspiesta tā politika, lai pasargātu sevi no publiskās kritikas, lai uzlabotu savu reitingu pirms vēlēšanām – ne vairāk.” (20. intervija)

Darba devēji norāda uz dialoga trūkumu starp valsts institūcijām un darba devēju, viņi uzsver, ka nav iespējams izveidot sekmīgu politiku invalīdu nodarbinātības jautājumos, ja netiek veiktas konsultācijas ar potenciālo darba devēju:

- „Pieņemsim, ja Nodarbinātības dienests vienreiz sešos mēnešos atsūtītu man informāciju par to, kas man ir jāveic, un es redzētu, ka man tas nav sarežģīti un grūti, tad droši vien mēs domātu par iespēju nodarbināt invalīdus. Invalīdiem ir ļoti daudz visādu papildu prasību, bet tās noteikti ir izpildāmas, arī par koplietošanas labierīcībām utt. Es nezinu, par kādiem līdzekļiem tas jāierīko.” (11. intervija)

Darba devēji sagaida arī, ka atbildīgās valsts organizācijas varētu aktīvāk sniegt informāciju par invalīdu integrāciju darba tirgū, par to, kādus piedāvājumus NVA ir izstrādājusi.

- „Es domāju, ka būtu jābūt kaut kādiem uzskates materiāliem pieejamiem. Nekur nav nekādu bukletu. Un nav arī viņu mājas lapā, nekādas norādes, kur es varētu izlasīt visu šo te informāciju.” (13. intervija)
- „Nav tā, ka man sūtītu vēstules, zvanītu vai sūtītu e-pastus. Tieši ar uzņēmumiem, es neesmu sajutis, ka valsts tā aktīvi strādātu.” (11. intervija)

Savukārt citi darba devēji norāda, ka regulāri saņem informāciju par jaunākajām NVA izstrādātajām nodarbinātības programmām un jauninājumiem un ka viņu uzņēmumi ir informēti par visām tām iespējām, ko NVA piedāvā:

- „Šodien lasīju Nodarbinātības valsts aģentūras mājas lapā, ka tāds projekts ir un ka katrs darba devējs var piedalīties šajā projektā. Nodarbinātības valsts aģentūra dara visu iespējamo, lai nodarbinātu daudzus cilvēkus. Kad notika viņu seminārs maija mēnesī, piedalījās arī pārstāvis no invalīdu organizācijas.” (3. intervija)
- „Valsts Nodarbinātības dienests mums ir zvanījis, sūtījis arī informatīvos materiālus, tā kā šīs nodokļu atlaides un viss pārējais ir zināms.” (16. intervija)

Darba devēji arī uzsver, ka ir jābūt noteiktiem stimuliem, lai nodarbinātu invalīdus riteņkrēslos, tie var būt gan morāli, piemēram, īpaša publicitāte par šiem gadījumiem, gan arī materiāls atbalsts. Darba devēji atzīst, ka nav informēti par fondiem, sadarbība ar kuriem atvieglotu invalīdu nodarbinātību:

- „Lai notiktu kaut kas brīvprātīgi, ir jābūt speciālām svirām . Vai te ir jābūt speciālajai publicitātei, vai tā ir īpaša ievērība šiem cilvēkiem, kas ar to nodarbojas.” (9. intervija)
- „Man ir prasījuši par uzņēmējdarbības atvieglojumiem tagad, kad esam Eiropas Savienībā, par tiem fondiem, kas darbojas tajā virzienā. Uzņēmējsabiedrībām būtu bijis vieglāk strādāt un kaut kādus līdzekļus iegūt no fondiem. Kad sauc tos nosaukumus, dažbrīd ir dzirdēts, ka tāds ir, bet, ko viņi dara, to nezinu - ar to ir diezgan problemātiski.” (15. intervija)

Darba devēji uzsver, ka valstij vajadzētu atbalstīt un regulēt invalīdu nodarbinātību, no vienas puses, izvirzot noteiktas prasības vides pielāgošanai invalīdu vajadzībām, bet,

no otras puses, stimulējot darba devējus nodarbināt invalīdus ar nodokļu atvieglojumiem.

„Es domāju, ka vajadzētu no valsts būt kaut kādam atbalstam, valstij vajadzētu regulēt to, ka obligāti vajadzīgi vides uzlabojumi. Varbūt uzņēmumos pieņem darbā tik un tik invalīdus, tad varbūt kaut kādus nodokļu atvieglojumus, lai parādītos līdzekļi, lai varētu piemērot, ja nepieciešams, šīs telpas. Jo tas ir papildu izdevums.” (10. intervija)

Tomēr darba devēji ir visai negatīvi noskaņoti pret subsidēto darbavietu izveidošanu, jo tas prasa darba ieguldījumu gan projekta sagatavošanas, gan izpildes posmos. Atskaitīšanās par tiem ir sarežģīta un detalizēta, un tam nepieciešamas īpašas prasmes. Neveiksmīgs gadījums var pilnībā iznīcināt vēlmi šādos projektos iesaistīties:

- „Tiek patērēts zināms laiks sagatavošanai un iesniegšanai, un otrs faktors, kas cilvēkus atbaida, ir tas, ka ir nepieciešamas daudzas atskaites un pierādījumi, kas, kur un par kādām naudām, un kādā veidā ir veikts. Tas nozīmē, ka ir nepieciešami iepriekš sagatavoti cilvēki, kas nodarbojas vienīgi ar papīru rakstīšanu. Un tie, kam ir bijis kāds neveiksmīgs projekts, parasti ne ar ko līdzīgu vairs nenodarbojas.” (9. intervija)

Izskan arī viedoklis, ka ekonomiskāk būtu ieviest uzreiz vairākas darbavietas invalīdiem rītenkrēslos:

- „Un, ja mēs uzsākam šo subsidēto darba vietu projektu, tad mums ir vajadzīgi vismaz kādi cilvēki pieci, ne tikai viens darbinieks, lai šo jautājumu varētu risināt efektīvi.” (5. intervija)